

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ORTADOĞU KRİZLERİ VE TÜRKİYE (1950–1958)

Arda Baş

BOLU–2006

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

ORTADOĞU KRİZLERİ VE TÜRKİYE (1950–1958)

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Arda Baş**

**Danışman
Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**

BOLU–2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Arda Baş'a ait Ortadoğu Krizleri ve Türkiye (1950–1958) adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 19.09.2006

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı)

: Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa

Üye

: Doç. Dr. Mustafa Gencer

Üye

: Yrd. Doç. Dr. Cemal Avcı

Prof. Dr. Uğur Eser
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT
MIDDLE EAST CRİSİS AND TURKEY (1950-1958)
Arda Başı
Master's Thesis
Department of History
History of The Turkish Republic
Supervisor: Doç Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
August 2006, 145 pp.

The Second World war, drag the strong forces in Europe into economic debris. England; the most important military force in the Middle East; tried, because of the debris brought by the war, to afford its military expenses and at the same time tried to keep its military and political presence alive. England first decided to pull back from some of their colonies (India, Burma, Sri Lanka) and later declared that they can't support countries like Greece and Turkey, they supported economically before, no more and they requested that the USA should take this duty. After the Second World War, the USA and England understood quickly, that they should follow a more active politic to protect the Middle East, which was one of USSR's widening areas, and to prevent that communism would be spread in this area.

The action took by the USA and England, to protect the Middle East against the USSR, was one of the main reasons for he crisis between 1950-1958 that happend in the Middle East. Because Turkey had close relations with the eastern states, they become a side in those crisis.

The first project England attempted in order to continue their political and military presence, was the Middle East Command. Turkey, as they promised when they joined the NATO, became a supporter of England. However Egypt, which was the country that should be the base of command, denied this offer and this Project never came alive. This refuse of Egypt, showed England that an alliance of middle eastern states with western states was not easy. Therefore, they tried to approach the arab states, with a project, whose political identity was in the center point. The new Project, which was Defending Middle East Organization, also failed. After the Eisenhower government came to power in the USA, they started to play a more

active role in the Middle East. The planning of The Northern Tier Defence Project, developed by the Minister of Foreign Affairs of the USA, Dulles, and The Turkey-Pakistan Agreement, which was done to bring this Project alive, build the base of the Baghdad Pact.

The Baghdad Pact, from the day it was grounded, met the objection of the USSR and the local countries. Because Turkey followed an active politic in the founding and progressing of the Baghdad Pact, they went into a time where their realtions with the countries who were against the Baghdad Pact, were stressed.

Along the following crisis; 1956, Suez Crisis, 1957 Syria Crisis, 1958 Iraq Revolution and the crisis at the same year that resulted in the military landing operation of the USA and England into Lebanon and Jordan; Turkey's politics, was under the influence of the close realtions with the western states that were build with the Baghdad Pact. Along those crisis, Turkey followed a politic, that used active diplomacy and sometimes military force, which would affect the realtions with middle eastern states negatively for years.

This thesis, consists of 7 parts, except the inlet and conclusion parts. The first part, deals with the The Defence of The Middle East Project of England between the years 1950-1953. The second part talks about the Northern Tier developed by the USA. The third part deals with the founding, developing and the results of the Baghdad Pact. In the fourth part examines, the Suez Crisis and the politics followed by Turkey during this crisis. The fifth part deals with the crisis caused by the tension between Syria and Turkey in 1957. The sixth part examines the Iraq Revolution. The seventh part deals with Lebanon and Jordan crisis, caused by the military landing operation of the USA and England into Jordan and Lebanon.

Key Words: Turkey, USA, Britain, Iraq, Egypt , Syria, Lebanon, Jordan Middle East, Baghdad Pact.

ÖZET
ORTADOĞU KRİZLERİ VE TÜRKİYE (1950–1958)

Arda Baş

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Mayıs 2006, 145 Sayfa.

II. Dünya Savaşı Avrupa'daki büyük güçleri ekonomik çöküntüye sürüklemiştir. Savaşın sonuna kadar Ortadoğu'da en önemli askeri güç olan İngiltere, savaşın getirdiği ekonomik çöküntü sebebiyle bir yandan askeri masraflarını giderme yolu aramış diğer yandan da Ortadoğu'da ki askeri ve siyasi etkinliğini muhafaza etmeye çalışmıştır. İngiltere, önce bazı sömürgelerinden (Hindistan, Burma, Sri Lanka) çekilme kararı almış sonrada Türkiye ve Yunanistan gibi ekonomik olarak desteklediği ülkelere daha fazla yardımda bulunamayacağını belirterek bu görevi ABD'nin üstlenmesini istemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin yayılma alanlarından biri olan Ortadoğu'nun savunulması ve burada komünizmin yayılmasını engellemek için daha aktif bir politika izlenmesi gerektiği ABD ve İngiltere tarafından kısa sürede anlaşılmıştır.

ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'yu Sovyetler Birliği'ne karşı korumak için giriştiği çalışmalar, Ortadoğu'da 1950–1958 arasında meydana gelen krizlerin ana sebeplerinden biri olmuştur. Türkiye ise bu süreçte batılı devletlerle geliştirdiği yakın ilişkiler sebebiyle bu krizlerde taraf olmuştur.

İngiltere'nin Ortadoğu'da siyasi ve askeri varlığını devam ettirmek için giriştiği ilk proje Ortadoğu Komutanlığı'dır. Türkiye, NATO'ya üye olurken söz verdiği gibi bu projede İngiltere'nin destekçisi oldu. Ancak komutanlığın merkezi yapılmak istenen Mısır'ın bu teklifi reddetmesiyle bu proje hayata geçirilemedi. Mısır'dan gelen bu ret cevabı İngiltere'ye Ortadoğu ülkelerinin batılılarla bir ittifaka yanaşmasının zor olduğunu gösterdi. Bu yüzden siyasi kimliği daha ön plana çıkan bir ittifak tasarısı ile Arap ülkelerine yaklaşmaya çalıştı. Ortadoğu Savunma Organizasyonu olarak belirlenen yeni proje de başarısızlığa uğradı.

ABD’de Ocak 1953’te Eisenhower yönetiminin iktidara gelmesiyle ABD, Ortadoğu’da daha aktif rol oynamaya başladı. ABD Dışışleri Bakanı Dulles, tarafından geliştirilen Kuzey Kuşığı Projesi ve bunun hayata geçirilmesi için yapılan Türkiye–Pakistan Antlaşması, Bağdat Paktı’nın temelini oluşturmıştır.

Bağdat Paktı, kurulduğu günden itibaren bölge ülkelerinin ve Sovyetler Birliği’nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Türkiye, hem Bağdat Paktı’nın kuruluş aşamasında hem de paktın genişlemesinde izlediği aktif politika sebebiyle, Bağdat Paktı’na karşı olan ülkelerle ilişkilerinin gergin olduğu bir sürece girmiştir.

1956 yılında ortaya çıkan Süveyş Krizi, 1957 yılında ortaya çıkan Suriye Krizi, 1958 Irak İhtilali ve aynı yıl İngiltere ve ABD’nin Lübnan ve Ürdün’e asker çıkarmasıyla sonuçlanan krizler boyunca Türkiye’nin izlediği politika Bağdat Paktı çerçevesinde batılı ülkelerle geliştirdiği yakın ilişkilerin etkisinde kalmıştır. Türkiye bu krizler boyunca aktif diplomasi ve bazen de askeri güç kullanarak Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini uzun yıllar olumsuz yönde etkileyecek bir politika izlemiştir.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri dışında yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1950–1953 yılları arasında İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise ABD tarafından geliştirilen Kuzey Kuşığı Projesi incelenmiştir. Üçüncü bölümde Bağdat Paktı’nın kuruluşu, gelişmesi ve ortaya çıkardığı sonuçlarla beraber ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Süveyş Krizi ve Türkiye’nin bu kriz boyunca izlediği politika incelenmiştir. Beşinci bölümde 1957 yılında Türkiye ve Suriye arasındaki gerginliğin sebep olduğu kriz incelenmiştir. Altıncı bölümde Irak İhtilali’nin ortaya çıkışı incelenmiş. Yedinci bölümde ise Lübnan ve Ürdün’e ABD ve İngiltere güçlerinin çıkarma yapmasıyla gelişen Ürdün ve Lübnan krizleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, İngiltere, Irak, Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Ortadoğu, Bağdat Paktı.

TEŞEKKÜR

Başta tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa'ya araştırmam boyunca göstermiş olduğu sonsuz anlayış ve rehberlik için çok teşekkür ederim. Sosyal Bilimler Enstitüsünü ve AİBÜ Kütüphanesi çalışanlarına yardımları için teşekkür ederim. Bana her konuda yardımcı olan aileme verdikleri destekten dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca benden desteklerini esirgemeyen İlker Murat Akdağ'a ve Gül Yetim'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖNSÖZ

Türkiye, geçmişten günümüze coğrafi, siyasi ve kültürel bağlar nedeniyle Ortadoğu’da meydana gelen olayların dışında kalamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile mesafeli bir ilişki geliştirmekle beraber bölge ülkeleri ile ilişkileri tamamen kopmamıştır. Bu ilişkiler 1950’den sonra artarak devam etmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’nin Demokrat Parti hükümetleri döneminde Batılı ülkelerle beraber yürüttüğü Ortadoğu politikası ve bunun ortaya çıkardığı krizler incelenmiştir. Çalışmada 1950-1958 tarihleri arasında geçen olaylar birbiri ile bağlantılı ve bütüncül bir şekilde ele alınırken, meydana gelen krizlerde Türkiye’nin olaylara bakışı ve rolünü objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Demokrat Parti döneminde Türkiye’nin Ortadoğu politikası üzerine çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır. Bu alanda örnek gösterebileceğimiz son çalışmalar, 2005 yılında Londra’da Frank Kass Yayınevi tarafından yayınlanan Behçet Kemal Yeşilbursa’ya ait “*The Baghdad: Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East 1950–1959,*” adlı çalışmadır. Bunun yanında Aysegül Sever’in Boyut Kitapları tarafından yayınlanan “*Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu*” adını taşıyan çalışması vardır. Son olarak verebileceğimiz bir başka örnek Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke tarafından kaleme alınan, “*Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*” adlı eserdir. Bu çalışmaların yanı sıra 1990 yılından itibaren dönemin önemli diplomatlarından olan İsmail Soysal, Ercüment Yavuzalp, Mahmut Dikerdem, gibi yazarlara bu dönemde yaşadıklarını kaleme alarak bize ışık tutmuşlardır. Bu alandaki araştırmaların fazlalığına rağmen dönemde Türkiye’nin Ortadoğu olaylarından nasıl etkilendiği ve nasıl etkilendiğine dair özel bir çalışmaya rastlamak güçtür. Bunun yanı sıra mevcut çalışmalar Türkiye’nin 1950–1958 döneminde yaşanan Ortadoğu krizlerindeki rolünü İngiliz ve Amerikan arşiv kaynaklarına dayandırarak ortaya koymaktadır. Biz çalışmamızda olayların Türkiye tarafından nasıl algılandığını tam olarak ortaya koyabilmek için ağırlıklı olarak Türkiye’deki Türk arşiv kaynaklarını kullandık. Öncelikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ndeki Bakanlar Kurulu Kararları ile Başbakanlık Özel Kalem’ine ait belgelere müracaat ettik. Bunun yanı sıra dönemin

başlıca gazeteleri olan *Zafer*, *Ulus ve Vatan*'dan, ayrıca o dönemin popüler bir yayını olan ve Fahir Armaoğlu'ndan Mümtaz Soysal'a birçok ünlü akademisyenin olaylar hakkındaki düşüncelerini kaleme aldığı *Forum* dergisinden de haber ve yorumlara dair alıntılar yaparak olayları Türkiye penceresinden daha iyi bir şekilde değerlendirmeye çalıştık. Bu konuda yararlanılan bir başka kaynak türü de dönemin diplomatlarının kaleme aldıkları hatırlar oldu.

Tezimiz toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Öncelikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmelerin ve Sovyet yayılmacılığının ve buna karşı alınan tedbirlerin ele alındığı bir giriş yapılmıştır.

Birinci bölümde İngiltere'nin ortaya attığı Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Organizasyonu projeleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in 1953 yılında yaptığı gezi sonrası geliştirilen Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve bunun Türkiye – Pakistan Antlaşması ile hayata geçirilmesi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Bağdat Paktı başlığı altında Bağdat Paktı'nın kuruluşu ve genişlemesi ele alınmış. ABD'nin Bağdat Paktı'na verdiği destek değerlendirilerek, Sovyetler Birliği ve Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na karşı gösterdikleri tepkilere değinilmiştir. Bu bölümde son olarak Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından ortaya koyduğu sonuçlar ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde 1956 yılında ortaya çıkan Süveyş Krizi ele alınmıştır. Mısır lideri Nasır'ın iktidara gelişi ve Batılı ülkelerle ilişkilerinin her geçen gün nasıl kötüye giderek Nasır'ın, Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararına giden süreç değerlendirilmiştir. Daha sonra İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Kanalı'nın millileştirme kararı karşısında kanala yaptıkları askeri müdahale ve Sovyetler Birliği ile Ortadoğu ülkelerinin buna tepkisi ele alınmıştır. Son olarak da gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politika değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi askeri üs ve Ortadoğu'da yayılma merkezi yapmaya çalışması nedeniyle Türkiye ile Suriye arasında meydana gelen gerginlik Suriye Krizi başlığı altında ele alınmıştır.

Altıncı bölümde ise, 1958 yılında meydana gelen Irak İhtilali ve ihtilalin bölgede meydana getirdiği kriz değerlendirilmiştir. Bu bölümde öncelikle Irak'ta

Nuri Said'e karşı yapılan ihtilalin sebepleri ve bu ihtilale karşı tepkiler ele alınmış ve daha sonra Türkiye'nin gelişmeler karşısında izlediği politika değerlendirilmiştir.

Yedinci ve son bölümde ise Irak'ta meydana gelen ihtilalin diğer bölge ülkelerine yani Lübnan ve Ürdün'e sığramasına engel olmak için ABD'nin Lübnan'a, İngiltere'nin ise Ürdün'e yaptıkları askeri müdahale ve bunun Türkiye ve diğer ülkelere nasıl karşılandığına değinilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iii
ÖZET	v
TEŞEKKÜR	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU SAVUNMA PROJELERİ (1950–1953)

1.1. Ortadoğu Komutanlığı (1950–1951).....	26
1.2. Ortadoğu Savunma Organizasyonu (1952–1953).....	37

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKA’NIN KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ (1953–1954)

2.1. Dulles’in Ortadoğu Gezisi (1953).....	41
2.2. Türkiye Pakistan Antlaşması (1954).....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT PAKTI (1955)

3.1. Bağdat Paktı’nın Kuruluşu.....	52
3.2. Bağdat Paktı’nın Genişlemesi.....	62
3.3. Amerika Birleşik Devletleri’nin Pakta Karşı Tutumu.....	67
3.4. Bağdat Paktına Karşı Tepkiler.....	69
3.5. Bağdat Paktı’nın Sonuçları.....	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜVEYŞ KRİZİ (1956)

4.1. Nasır'ın İktidara Gelişi ve Mısır'ın Batı Bloğu ile İlişkileri.....	81
4.2. Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi.....	85
4.3. İngiltere ve Fransa'nın Askeri Müdahalesi.....	89
4.4. İngiltere ve Fransa'nın Askeri Müdahalesine Tepkiler.....	91
4.5. Türkiye'nin Kriz Karşısında Tutumu.....	94

BEŞİNCİ BÖLÜM

SURİYE KRİZİ (1957)

5.1. Krizin Ortaya Çıkışı.....	100
5.2. Türkiye'nin Krize Bakışı.....	104
5.3. Krizin Çözülmesi ve Sonuçları.....	110

ALTINCI BÖLÜM

IRAK İHTİLALİ (1958)

6.1. Irak'ta İhtilalin Ortaya Çıkışı.....	113
6.2. Irak İhtilali'ne Karşı Tepkiler.....	115
6.3. Türkiye'nin Tutumu.....	117
6.4. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan Ayrılması.....	119

YEDİNCİ BÖLÜM

LÜBNAN VE ÜRDÜN KRİZLERİ (1958)

7.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Lübnan'a Asker Çıkarması.....	121
7.2. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi.....	124
7.3. Lübnan ve Ürdün'e Müdahaleye Tepkiler.....	125

SONUÇ.....	130
------------	-----

KAYNAKÇA.....	139
---------------	-----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
EAM	: Milli Kurtuluş Cephesi
EDES	: Yunan Milli Demokratik Ligi
haz.	: Hazırlayan
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması
ODSO	: Ortadoğu Savunma Organizasyonu
s.	: Sayfa
SNOF	: Slav Milli Kurtuluş Cephesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

20. yüzyıla damgasını vuran önemli iki olay I. ve II. Dünya Savaşlarıdır. I. Dünya Savaşı imparatorluklar çağını kapatıp geride birçok sorun bırakmıştı. Almanya, I. Dünya Savaşı sonunda Versailles’de kurulan statüden memnun değildi ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde bu statüyü değiştirmek için çaba harcadı. Fakat bu dönemde Almanların hepsi savaşçı bir hava içinde değildi. Özellikle Alman ordusu I. Dünya Savaşı’ndan çok ders almıştı. Nitekim Hitler, Çekoslovakya’dan Sudet bölgesini iade edilmesini isteyince, Hitler’in tutumunun dünya çapında bir savaşa sebep olacağını anlayan Genelkurmay Başkanı Beck görevinden istifa etti. II. Dünya Savaşı başlamadan önce Hitler de geniş çaplı bir çatışmadan ziyade lokal bir çatışma bekliyordu. Hitler’in kolay ilerlemesini sağlayan, Batılı ülkelerin uzun süredir uyguladıkları ve Hitler’e cesaret veren geleceği göremeyen politikalarıydı. Hitler’in 1937 Kasımında “Hossbach Bildirisi” nde açıkladığı “Lebensraum” (Hayat sahası) kavramını uygulamaya koyması II. Dünya Savaşı’nın başlangıcı oldu. Hitler komutasındaki Alman ordularının 1 Eylül 1939’da Polonya’yı işgal etmesi Almanya’yı bütün dünya ile karşı karşıya getirdi. Polonya’nın işgali İngiltere ile Almanya’nın dünya siyasetinin yürütülmesi için doğrudan bir anlaşmaya varamadıkları ve Alman ekonomik ve askeri gücünün Avrupa’yı tehdit ettiği ortaya çıkardı. II. Dünya Savaşı ile 20. yy. dünyası yeniden şekillendi.¹

1943 yılından itibaren Müttefikler, yani İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyetler Birliği ve Fransa, lehine gelişmeye başlayan savaş 7 Mayıs 1945’te Almanya’nın ve 2 Eylül 1945’te Japonya’nın teslim olmasıyla sona erdi. Hitler’in 1919’da kurulan Versailles düzenini yıkarak kıta Avrupa’sının çok büyük bir kısmı üzerinde kurduğu Alman İmparatorluğu da yıkıldı. Böylece Avrupa, Alman işgalinden kurtarılacak 1943 yılından itibaren ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’nin önderliğinde Müttefik kuvvetler tarafından işgal edildi. Savaş sonunda Yunanistan dışında, Doğu ve Orta Avrupa ile Doğu Almanya Sovyetler Birliği tarafından işgal

¹ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 16.

edildi. Avrupa Müttefik Orduları tarafından işgal edilirken, Müttefik ordularının ilerleyiş hızları ile bunların yönlerinin belirlenmesinde askeri gereklerin yanı sıra, Müttefikler arasındaki diplomatik faaliyetler de etkili oldu. İşgal hareketinde kullanılan bu yöntem ve Almanya'nın yenilmesiyle ortaya çıkan güç boşluğu, savaşın son yıllarından itibaren başlayan savaş sonrası açık bir hal alan nüfuz mücadelesine de ivme kattı.²

II. Dünya Savaşı, savaş tekniği ve teknolojisi ile insan (asker), silah ve savaş malzemeleri bakımından kapasiteleri çok yüksek taraflar arasında yapıldı. Bu yüzden savaşın sonunda galipler ve mağluplar askeri, ekonomik ve siyasi olarak aynı düzeyde zarar görmüştü. Bu büyük yıkım savaş sonrası uluslararası ilişkilerin de şekillenmesinde önemli rol oynadı. 1945 yılına gelindiğinde Avrupa ve dünyanın hakim güçleri olan Almanya, İtalya, Japonya savaşta yenilgiye uğramış, İngiltere ve Fransa galip tarafta savaşı bitirmesine rağmen ekonomik ve sosyal olarak büyük bir yıkıma uğradığından artık uluslararası ilişkilerde etkin rol oynayamayacak hale gelmişti. Dünya siyasi arenasının bu büyük aktörlerinin sahneden çekilmesi ortaya büyük bir güç boşluğu çıkardı. Bu güç boşluğu ABD ve Sovyetler Birliği tarafından doldurulmaya çalışıldı.³

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Sovyetler Birliği, Avrupa ve Asya kıtasında en büyük askeri kuvvetti. ABD, 1944 yılı ortalarından itibaren Avrupa cephesine yığdığı askeri gücü henüz geri çekmemişti. Ancak Sovyet Birliği ile yapmış olduğu askeri işbirliğinin verdiği güvenle bu devletle olan ilişkilerinde bir takım ümit ve hayallere kapılmış, kendi kamuoyunun baskısıyla Avrupa'dan çekilerek tekrar kendi kıtasına dönme hazırlığı içine girmişti.⁴

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin doğusunda ve batısındaki Japonya ve Almanya gibi iki önemli askeri ve sanayi gücünün yenilmesiyle ortaya büyük bir güç boşluğu çıktı. Bu güç boşluğu Sovyetler Birliği için eşi bulunmaz tarihi bir fırsattı. Sovyetler Birliği, Kızıl Ordu ve komünist ideoloji ile dünya barışı ve güvenliğini tehlikeye sokacak bir yayılma siyaseti izlemeye başladı.⁵ Üstelik Sovyetler Birliği için savaş dönemi ittifaklarının da bir önemi yoktu. Çünkü Sovyetler

² **Rıfat Uçarol**, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995, s.616.

³ *gös.yer.*

⁴ **Fahir Armaoğlu**, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996, s. 423.

⁵ *NATO Bilgiler Ve Belgeler*, NATO Enformasyon Servisi, Brüksel, 1971, s.11.

Birliği'nin uluslararası ilişkileri yorumlama biçimi tüm gerçeklerin devamlı olarak değiştiği varsayımına dayanmaktaydı. Tarihsel mantığın anlaşılmasının ve politikanın bilimsel esaslara göre ayarlanmasının ancak bu şekilde mümkün olabileceğini düşünüyörlardı. Bu değişme sosyalizmin bir dünya düzeni olmasına kadar devam edecekti. Gerçeklerin sürekli değişmesi ve ideolojinin bu gerçeklere uydurulmasının yanı sıra Sovyetler Birliği dünyayı, ulusal çıkarlar yanında içsel, sosyal, ekonomik ve siyasal konularda devamlı çatışmaların meydana geldiği bir yer olarak görmekteydi. Bu anlayışla yürütölen dış politikada şüphesiz ani değişimler tartışma yaratmayacaktı. II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında başlayan ve savaş sonunda açık bir hal alan Sovyet yayılcılığı bu ideolojik kaynaktan beslenerek şartların değiştiğine hüküm getirdi. Sovyetler Birliği üç istikamette yani, Avrupa, Ortadoğu ve Uzak Doğu yönünde harekete geçti.⁶

Almanya teslim olduğuunda Avrupa'daki Batılı kuvvetlerin sayısı beş milyonu bulurken, bir yıl sonra bu sayı bir milyonun altına düşmüş, Sovyetler Birliği ise aynı tarihlerde dört milyondan fazla askeri silâh altında tutmayı başarmıştı. Üstelik terhis etmediği bu orduları, savaş sanayini çalıştırarak hızla takviye edip daha da güçlendirdi. Sovyetler Birliği, elinde bulundurduğu askeri üstünlüğu en iyi şekilde kullandı. Kısa zamanda Batılı Devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki askeri güç dengesi bozuldu.⁷

Sovyetler Birliği askeri üstünlüğünün verdiği avantajı kullanarak savaş sonunda İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı kurmaya başladı.

Alman ordularının 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği üzerine ilerlemeye başlamasıyla birlikte, İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'ne askeri yardım yapmaya karar verdi. Yardım konusunda anlaşılan müttefiklerin en büyük sıkıntısı ise yardımın hangi yoldan yapılacağı konusunda oldu. Çünkü Almanya Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal etmiş ve böylece Kuzey Denizi ile Batlık Denizi'nin girişini kontrolü altına almayı başarmıştı. Öte yandan 1941 yılının bahar aylarında Yugoslavya ve Yunanistan'ın Alman ordularının işgaline uğramasıyla Alman kuvvetleri Balkanlar'da yerleşmiş Ege Denizi Alman kuvvetlerinin kontrolü altına

⁶ Mehmet Gönlübol, "Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXIII / no.1(Mart-1968), s. 169.

⁷ Halûk Ülman, "Nato ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXII/n. 4 (Aralık - 1967), s. 144.

girmişti. Bu yüzden Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazları üzerinden yardım göndermek imkânsızdı. Yardım için bir diğer yol olan Kuzey Kutbu ise doğa şartları nedeniyle buna izin vermiyordu. Çünkü Murmansk Limanı yılın büyük bir kısmı buzlar altındaydı. Sovyetlerin yardım alabileceği tek yol Basra Körfezi ve Kuzey İran yoluydu. Ancak İran'da Almanya lehine esen hava nedeniyle buna izin vermeyince Sovyetler Birliği ve İngiltere, İran'ı işgal etmeye karar verdiler. İran'ın işgali dünya kamuoyunda iyi bir görüntü vermediğinden 29 Ocak 1942'de taraflar İran'la bir ittifak antlaşması imzaladılar. Böylece İran, Sovyetler Birliği'ne yapılan yardımın kendi topraklarından geçmesine izin verdi. Antlaşmanın 5. maddesi, savaş sona erdiği tarihten itibaren altı ay içinde işgal güçlerinin İran'ı terk etmesini öngörüyordu.⁸

Japonya'nın yenilgiye uğratılmasıyla 2 Eylül 1945'de savaş resmen sona erdi. Yapılan antlaşma gereği İran'daki İngiliz ve Sovyetler Birliği güçlerinin altı ay içinde çekilmesi gerekiyordu ama olmadı. İngiltere antlaşma gereği Ocak 1946'da İran'dan çekildi. Ancak Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyinden çekilmemek konusunda ısrarcı davranıyordu. Sovyetler Birliği'nin asıl amacı Türkiye ve İran'a baskı yaparak kendine Orta Doğu yolunu açmaktı. Sovyetler Birliği İran'dan çekilmemek için Kasım 1945'de İran Azerbaycan'ında Cafer Pişaverî önderliğinde komünist bir ayaklanma çıkardı. Cafer Pisaverî, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 12 Aralık 1945'te Tebriz valisini devirip Muhtar Azerbaycan Cumhuriyetini ilân etti. Bunun yanında Mahabad'da da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kuruldu. Güneyde Abadan petrol bölgesinde Komünist Tudeh Partisi'nin tahriki ile karışıklıklar çıkarıldı. Bu olayların hemen sonrasında ise Kürt Cumhuriyeti ile Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti bir ittifak antlaşması imzaladı.⁹ Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmesinden endişe duyan İran hükümeti harekete geçti. Ancak Azerbaycan'a yardım için yolladığı tabur Tahran dışında Sovyetler Birliği ordusuna ait tanklar tarafından durduruldu. Sovyetler Birliği kendisine Basra yolunu açarak Orta Doğu'da daha etkin rol oynamaya kararlıydı.¹⁰

⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 424.

⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 425.

¹⁰ George McGhee, *ABD — Türkiye - NATO — Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 46.

Bu gelişmeler üzerine İran, Sovyetler Birliği'nin baskısından kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Ocak 1946'da İran hükümeti Sovyetler Birliği'nin baskıyla kendisinden petrol imtiyazı elde etmeye çalıştığı, Azerbaycan bölgesindeki özerklik hareketlerini desteklediği ve anlaşmalara aykırı olarak topraklarından askerlerini çekmediği gerekçeleriyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurdu. Ancak Güvenlik Konseyi anlaşmazlıkların taraflar arasında karşılıklı görüşmelerle halledilmesi gerektiğine karar verdi. Tam bu sırada ABD devreye girerek İran'ı Sovyet saldırganlığına karşı koyması konusunda desteklediğini bildirdi. Sovyetler Birliği'ni de saldırganlığı daha ileri boyutlara taşımaması konusunda uyardı. ABD hükümeti, 6 Mart 1946'da Sovyetler Birliği'ne verdiği notada, Sovyetler Birliği'nin tutumunun 1942 yılında İran ile yapılan anlaşmaların ihlali yönünde olduğunu ve ABD Hükümetinin bu duruma seyirci kalamayacağını bildirdi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin İran'daki faaliyetlerine son vererek askerlerini bir an önce çekmesini istedi. İran yönetimi de Güvenlik Konseyinin tavsiyesi üzerine harekete geçti. İran Başbakanı Qawam, soruna bir çözüm üretmek amacıyla Moskova'ya gitti. İki taraf arasında 4 Nisan 1946'da yapılan antlaşma ile Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesine karar verildi. Ayrıca İran Hükümeti Sovyetler Birliği'nin İran'ın kuzeyinde petrol imtiyazı vermeyi, kabinede komünistlere bir bakanlık vermeyi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bu konu hakkında yaptığı şikâyeti geri almayı kabul etti.¹¹

Sonuçta Sovyetler Birliği, askerleri planlanandan iki ay geçte olsa 6 Mayıs 1946'da İran'dan çekildi. Sovyetler Birliği askerleri çekilir çekilmez, İran Hükümeti Azerbaycan'daki özerklik hareketini bastırdı. Gelecekte başbakan olacak olan Dr. Musaddık, İran parlamentosundan, hükümetin parlamentoya danışıp onay almadan yabancı ülkelere ayrıcalık veremeyeceği yolunda bir yasa çıkararak petrol ayrıcalıklarını kaldırdı. Bu karar özellikle İngiltere'ye sıkıntılı günler yaşatacak olan İran Petrollerinin Millileştirilmesi kararının ilk adımını teşkil ediyordu.¹²

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye müttefik kuvvetlerle bozulan ilişkilerini düzeltmeye çalışırken, Sovyetler Birliği bu ilişkilerin düzelmesinin ve bir

¹¹ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950–1954)*, Ankara: 2000, s. 2.

¹² **Oral Sander**, *Siyasi Tarih 1918–1994*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001, s. 261.

yakınlaşmanın sağlanabilmesinin ancak Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilanı ile mümkün olabileceği ileri sürmüştü. İngiltere de Sovyetler Birliği ile aynı görüşü paylaşıyordu. Türkiye'nin savaş döneminde izlediği *karanlık ve karışık politikanın* aydınlatılmasını istiyordu. Eğer Türkiye savaş sonrası kurulacak barışta aktif rol oynamak istiyorsa Almanya'ya savaş ilan etmeliydi. Ancak Türkiye'nin II. Dünya Savaşı döneminde izlediği politikanın Sovyetler Birliği tarafından sadece bir bahane olarak görüldüğü, savaş bitmeden Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesine rağmen değişmeyen Sovyetler Birliği politikası ile ortaya çıktı.¹³

Sovyetler Birliği, Ortadoğu'ya müdahale edebilmesi için öncelikle Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmasının şart olduğunu biliyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki emellerini, Müttefiklerin zaferi kazanacakları kesinleşince gelecekteki barışın esaslarını görüşmek üzere 4–11 Şubat 1945'te Yalta'da topladıkları uluslararası konferansta gündeme getirdi. Sovyetler Birliği lideri Stalin, birçok konunun tartışıldığı 10 Şubat 1945'deki oturumda söz alarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne dair düşüncelerini bildirdi. Stalin'e göre Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin modası geçmişti. Üstelik Milletler Cemiyeti zamanındaki sistemin parçası olan bu sözleşmeye taraf olan İngiltere, Japonya gibi bazı devletler Sovyetler Birliği için artık bir tehdit değildi. Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil savaş tehlikesinde de boğazları kapatma hakkının olması oldukça rahatsız ediciydi. Sovyetler Birliği'nin menfaatleri dikkate alınmalı ve Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin boğazına sarılma imkânı veren bu sözleşme yenilenmeliydi. Stalin konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin bu duruma tahammül etmesinin mümkün olmadığını vurguladı.¹⁴ Sovyetler Birliği Boğazlardan serbest geçişin kendisi için doğal bir hak olduğunu düşünüyordu. ABD ve İngiltere bu dönemde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesine sıcak bakmaktaydı. Yalta Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini yakında bir araya gelecek olan üç ülke dışişleri bakanları toplantısında görüşülmesi kararlaştırıldı. İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ni destekler tavrının etkisiyle konferansın üzerinden henüz birkaç hafta geçmemişti ki Sovyetler

¹³ **Ed. Baskın Oran**, *Türk Dış Politikası Cilt I 1919–1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 469.

¹⁴ **Şükrü Esmer**, “Yalta’da Türkiye”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c.XXIV/ no.288 (Mart–1955), s. 434.

Birliği Türkiye'ye 19 Mart 1945'te bir nota verdi.¹⁵ Notada 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi gerektiğini bildirildi. Notada buna gerekçe olarak da antlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni duruma uygun olmaması gösteriliyordu. Türkiye ise bu dönemde hala savaş döneminde izlediği tarafsızlık politikasının sıkıntılarını çekmekteydi. Öncelikle Sovyetler Birliği ile anlaşma zemini arandı. Türkiye 4 Şubat 1945 tarihinde verdiği cevabi notada, süresi dolmakta olan 17 Aralık 1925 tarihli antlaşmanın yerine her iki tarafında çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişiklikleri kapsayan yeni bir anlaşma yapılmasını uygun gördüğünü ve bu amaçla yapılacak tekliflerin büyük bir dikkat ve iyi niyetle inceleneceğini bildirdi.¹⁶

Türkiye'nin cevabi notasına Sovyetler Birliği'nin cevabı 7 Haziran 1945'te geldi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Selim Sarper'le yaptığı görüşmede, antlaşmanın yenilenebilmesini şu şartlara bağlıyordu;

1. Türkiye'nin, doğu sınırlarında değişiklik yapılması yani Kars ve Ardahan'ın terki.
2. Boğazların ortak savunulması ve burada Sovyetler Birliği'ne kara ve deniz üstleri verilmesi.
3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi için prensipte bir anlaşmaya varılması.¹⁷

Türkiye'nin bu notaya cevabı oldukça sert oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'de (TBMM) büyük heyecan yaratan bu notaya karşı konuşmalar yapıldı. 20 Aralık 1945'te Mecliste Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında görüşmeler yapılırken Eski Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehdidi şu sözlerle açıklıyordu;

Kars yaylasına hâkim olmak demek Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Keza Kars Yaylasına hakimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars Yaylası, oralara inecek olan büyük seli tutacak olan biricik settir. Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırmayız. Fakat şunu da bilmelidirler ki, Kars Yaylası milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak mahvoluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederlerse, hiç şüphe yok ki, dövüşeceğiz.¹⁸

¹⁵ **Kamuran Gürün**, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 244.

¹⁶ **Mehmet Gönübol , Halûk Ülman**, “ Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945–1965 “ *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXI / No–1, (Mart–1966), s. 150.

¹⁷ **Baskın Oran**, “Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXV / No.1 (Mart 1970), s.56.

¹⁸ **Mehmet Saray**, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2000, s.73.

Sovyetler Birliği'nin, 18 Haziran 1945'te yukarıdaki isteklerini Büyükelçi Selim Sarper'e tekrar iletmesiyle, 1925 Dostluk Anlaşması ve Saldırmazlık Anlaşması'nın yenilenemeyeceği ortaya çıktı. Bu konu daha sonra 17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınlarında Postam'da toplanan “Üç Büyükler Konferansı”nda gündeme geldi. Sovyetler Birliği bu döneme kadar Boğazların savaş ve ticaret gemilerine tam açıklığı konusunda hem İngiltere'nin hem ABD'nin prensip olarak desteğini almış görünüyordu. Bu sebeple konferansta Boğazlar meselesinin çok fazla tartışılacağını düşünmüyordu. Postdam Konferansı'nda İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesini Türkiye ile ayrı ayrı görüşmeleri kararlaştırıldı. Hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği bir süre ABD'nin bu konudaki tavrının nasıl olduğunu anlamaya çalıştı. ABD, İngiltere ile devam eden müzakereler sonucunda Türkiye'ye görüşünü bildirdi. 21 Kasım 1945 tarihinde verilen ABD notasında, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine taraftar olunduğu ancak bu konunun aciliyeti olmadığını bildirerek bu konuda bir konferans toplanırsa katılacağını bildirdi. Bu görüşler Türkiye'nin bakış açısıyla uyuşmaktaydı.¹⁹ Ancak Sovyetler Birliği'nin konuya Türk - Sovyet sorunu olarak bakışı ve boğazlarda deniz ve kara üstleri isteği önemli tartışmalara yol açtı. Görüşmelerde ABD Başkanı Truman ve İngiliz Başbakanı Churchill Boğazlar konusunun Türk-Sovyet sorunu olamayacağını ve konunun uluslararası bir sorun olduğunu belirttiler. Sovyetler Birliği'nin hiçbir ara çözüme yanaşmaması nedeniyle konferansta hiçbir uzlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine Boğazlardan geçişin tam serbest olması için görüşmeler yapılması ve her devletin bu konudaki görüşünü Türkiye'ye bildirmesi kararlaştırıldı.²⁰

Nitekim 7 Ağustos 1946 günü Türk -Sovyet ilişkileri buhran noktasına gelip tıkanı. Çünkü Sovyetler Birliği Postdam Konferansı'nda karlaştırıldığı üzere, Türkiye'ye Boğazlar konusundaki düşüncelerini bir nota ile bildirdi.

Sovyetler Birliği notası özetle şunları içeriyordu;

- 1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.
- 2- Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.

¹⁹ **Cüneyt Akalın**, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.198.

²⁰ **Mehmet Gönübol ve diğerleri**, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973) 3.B.*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s.196.

- 3- Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin hap gemilerinin, Boğazlardan geçişi özel şekilde öngörülen haller hariç yasaklanmalıdır.
- 4- Boğazlar rejiminin tespiti, Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin salâhiyetinde olmalıdır.
- 5- Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidir.²¹

Müttefikler, özellikle de ABD durumun ciddiyetini bu notadan sonra anlayabildi. Bu tarihe kadar Türkiye'de geniş tepkiler uyandıran Sovyetler Birliği'nin aşırı istekleri Türkiye dışında aynı tepkiyle karşılanmamıştı. Batılı devletler özellikle de ABD, Sovyetler Birliği ile işbirliğini korumanın hala mümkün olduğunu düşünüyorlardı. Ancak Sovyetler Birliği ile işbirliğinin devam edemeyeceğini, Yalta Konferansı'nda yayınlanan "Kurtarılan Avrupa Hakkında Demece" özellikle de Polonya konusundaki aykırı davranışlarından sonra anladılar.²²

Sovyetler Birliği bu notayı İngiltere ve ABD'ye de sundu. 15 Ağustos 1946'da Beyaz Saray'da Başkan Truman, Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson ve Savaş Bakanı Yardımcısı Kenneth C. Royall, Genelkurmay Başkanı Eisonhower da dahil olmak üzere, üç kuvvet kurmay başkanlarının katıldığı toplantı düzenledi. Toplantı sonunda ortaya çıkan ortak görüşe göre, Sovyetler Birliği'nin bu hareketi kabul edilemezdi. Çünkü Sovyetler Birliği'nin asıl amacı Türkiye ve tüm Ortadoğu bölgesine hâkim olmaktır. Türkiye burada kilit rol oynuyordu. Eğer Türkiye'ye hakim olunursa doğal kaynaklar açısından oldukça önemli olan Ortadoğu'ya hakim olmak çok kolay olacaktı.²³ Acheson'nun deyimiyle bunu kabul etmek, Yunanistan'ın da Sovyetler Birliği egemenliğine girmesi ve bütün Akdeniz ve Ortadoğu'daki dengelerin bozulması ve bölgedeki ulaşım yollarının tehlikeye girmesi demekti. Ne pahasına olursa olsun buna izin verilemezdi.²⁴ ABD, 19 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'ne verdiği cevapta, Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini ve bu konuda toplanacak bir konferansa kendilerinin de katılacağını belirtti. Ayrıca Türkiye'ye verilen notanın 4. maddesinin kabul edilemeyeceğini, Boğazların savunulmasının ise Türkiye'ye ait bir görev olduğu Sovyetler Birliği'ne bildirildi.²⁵

²¹ Gürün, *a.g.e.*, s. 305-306.

²² Gönlübol, Ülman, *a.g.m.*, s. 150-151.

²³ Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 93.

²⁴ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 206.

²⁵ Gürün, *a.g.e.*, s.306.

1946 sonbaharında Sovyetler Birliği Kafkaslara 190.000, Bulgaristan'a ise 90.000 asker yığdı. Sovyetler Birliği'nin bu manevrasından kuşkulanan Türk Genelkurmay'ı askeri hazırlıklara hız vererek savunma hazırlıkları için kuvvetlerini gizlice Pasinler geçidine çekti. Manevra adı altında yedeklerini silâh altına aldı.²⁶

24 Eylül 1946'da Sovyetler Birliği Türkiye'ye yeni bir nota verdi. Bu notada daha önceki notalarındaki görüşlerini tekrar aktardı. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları'nın savunulmasına katılmanın kendileri için hayati bir önem taşıdığı konusunda Türkiye'yi uyardı. Ayrıca Boğazlar hakkında bir konferans toplanmadan önce iki devlet arasında müzakereler yapılmasını istedi. Böylece meseleyi uluslararası sorun olmaktan çok bir Türk-Sovyet sorunu olarak çözmek istiyordu.²⁷

Sovyetler Birliği bu notayı da İngiltere ve ABD'ye sundu. ABD, 9 Ekim 1946'da verdiği cevapta; Postdam Konferansı'nda sadece Türkiye ile iki taraflı olarak görüş teatisi üzerinde mutabık kalındığı bir müzakerenin diğer iki büyük devlet hazır olmadan yapılamayacağı belirtildi. ABD'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden düzenlemek için toplanacak konferansa katılacağını, Boğazlara karşı girişilecek bir saldırıyı BM Güvenlik Konseyine getireceğini bildirdi.²⁸

Türkiye, içerdeki kararsızlığını sona erdirerek İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği sert cevabın moral etkisiyle 18 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne cevap verdi. Bu notada daha önceki notalardaki görüşler tekrarlandı. Boğazların Sovyetlerle Batı Dünyasını bağlayan bir halka durumunda olduğu, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere burada özel bir imtiyaz tanımayacağına açık bir şekilde belirtti;

Keza, kendi ülkesinde güvelliği kurmak için komşusunun güvenlik ve istiklalini yok etmeyi mubah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyasi istiklaline saygı göstermek vecibesıyla nasıl teklif edilebileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet hükümeti 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının 5. noktasının Türkiye'nin, terkine imkân bulunmayan hükümlerlik hakları ve hiçbir tahdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayri kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir..."²⁹

Notanın devamında Türk Hükümeti, Postdam Konferansı'nda kararlaştırılan ve taraf ülkeler olan ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye

²⁶ Oran, a.g.m., s.56.

²⁷ Akalın, a.g.e., s.201.

²⁸ Gürün, a.g.e., s.308.

²⁹ Saray, a.g.e., s.91.

arasında süregelen nota alış verişine bugün son verildiğini bildirdi. Çünkü Türkiye bu konu hakkında görüşlerini açık bir şekilde dile getirerek yazışma usulü ile görüş alış verişinin artık fayda sağlamayacağına inanıyordu.³⁰

Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermedi. Sadece Ankara'daki Büyükelçisini geri çağırmakla yetindi. Türkiye'nin ve ABD'nin kararlı tavrı sayesinde, Postdam Konferansı'nda toplanması kararlaştırılan konferansında toplanmasını talep etmedi. Normal süresi geldiğinde ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni fesih edeceğini de bildirmedi. Ancak Türkiye 1945–1947 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin istekleri karşısında tek başına mücadele etmek zorunda kaldı. ABD, Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı Akdeniz'e donanma yolladı. Aynı zamanda Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini ünlü savaş gemisi Missouri ile gönderip Türkiye'ye desteğini vurguladı. Ancak Truman Doktrini ilan edilene kadar, Sovyetler Birliği'nin bir saldırısı halinde Batılı ülkelerin Türkiye'nin yardımına koşacağına dair hiçbir kesin belirti yoktu. 1947 yılına gelindiğinde durumun vahameti anlaşılabilmiş ve ABD Türkiye'yi, Sovyet yayılmasının durdurulması gereken noktalardan biri olarak görmeye başlamıştı.³¹

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrası başka bir yayılma alanı da Yunanistan'dı. Alman kuvvetlerinin çekilmesi ile Almanlara karşı direnişi örgütleyen iki önemli Yunan çetesi yani solu temsil eden Milli Kurtuluş Cephesi (EAM) ile sağı temsil eden Yunan Milli Demokratik Ligi (EDES) arasında çatışmalar başladı. 4 Aralık 1944'te başlayan ve Yunan İç Savaşı'nın da ilk kısmı olarak kabul edilen bu dönemde İngiliz hükümeti, Moskova destekli olduğu iddia edilen Milli Kurtuluş Cephesi ile mücadele etti. Aslında İngiltere'nin Milli Kurtuluş Cephesi'nden duyduğu rahatsızlığın asıl sebebi Kral George Papandreou'ya karşı olmalarından kaynaklanıyordu. Zaten Milli Kurtuluş Cephesi'ni bu dönemde asıl harekete geçiren unsur Sovyetler Birliği değil iç politika kaygılarıydı.³²

1945 yılının başlarından itibaren İngiliz Kuvvetleri Yunanistan'da kontrolü sağladı. 12 Şubat 1945 tarihinde yapılan Varzika Antlaşması ile Yunan iç savaşı'nın ilk aşaması sona erdi. Antlaşmaya göre Milli Kurtuluş Cephesi silahsızlanacak, siyasi

³⁰ Gürün, *a.g.e.*, s.308.

³¹ Gönlübol, Ülman, *a.g.m.*, s. 153.

³² Sander, *a.g.e.*, s. 254.

af ilan edilerek, monarşinin devamı için halk oylamasına başvurulduktan sonra seçimler yapılacaktı. Ancak Yunan hükümeti bu anlaşmaya tamamen uymadı. Üstelik aşırı sağ terör arttı. Milli Kuruluş Cephesi altındaki komünist gruplar yeniden dağlara çekildiler. Komünistler özellikle de Yugoslavya lideri Tito'nun Yunan Makedonya'sını ele geçirmek için kurup Yunanistan'a sevk ettiği Slav Milli Kurtuluş Cephesi (SNOF) Yugoslavya'ya sığınmak zorunda kaldılar. 1946 yılında yapılan seçimler komünistler için tam bir hezimetti, üstelik yapılan plebisitte yine monarşi taraftarları kazandı. Kısa süre sonra ise komünistler kuzey Yunanistan'da ayaklandılar ve Yunan iç savaşında başka bir aşamaya girildi.³³

Sovyetler Birliği, Yunan İç Savaşı'nda aktif rol oynamaya bu aşamadan sonra başladı. Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın da müdahalesiyle yardımıyla Kuzey Yunanistan'da ki bu ayaklanma bir iç savaş halini aldı. İç savaşın başından itibaren Sovyetler Birliği gelişmeleri zaten yakından takip ediyordu. Hatta Sovyetler Birliği Yunanistan'daki durum bir iç savaş halini almadan Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurarak Yunanistan'daki İngiliz kuvvetlerinin milletlerarası barış ve güvenliği tehdit ettiğinden şikâyet etmiş ve bu kuvvetlerin biran önce çekilmesini istemişti. Yunanistan, Aralık 1946'da Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'u iç savaşı desteklediği gerekçesiyle Güvenlik Konseyine şikâyet etti. Sovyetler Birliği, bu şikâyet üzerine hazırlanan ve Yunanistan'ın üç komşusunun iç savaşın önderlerinden General Markos'u desteklediğini ortaya koyan 767 sayfalık raporu veto etti. Meselenin ciddiyetini kavrayan ABD ise 12 Mart 1947 tarihinde açıkladığı Truman Doktrini ile duruma müdahale etti. Mart 1948'den itibaren Yugoslavya lideri Tito'nun Sovyet bloğundan kopması ile iç savaşın önderlerinden General Markos'un durumu sarsıldı ve Yunanistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Böylece Sovyetler Birliği'nin Yunanistan'da komünist bir hükümet kurma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.³⁴

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrası diğer bir yayılma alanı ise, işgal altında tuttuğu Doğu Avrupa'ydı. Sovyetler Birliği, savaş sırasında Finlandiya, Polonya, Romanya'nın bazı kesimlerini, Almanya'nın kuzey ve doğu kısımlarını, Çekoslovakya'nın doğu kısmını işgal etmişti. Yani yaklaşık olarak 500.000 kilometre

³³ Oran, *a.g.e.*, s. 582.

³⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 430–431.

kare toprak ve 23 milyondan fazla insan Sovyetler Birliği'nin işgali altında kaldı. Dönemin Belçika Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Paul – Henri Spaak 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada “Savaşın, başka toprakları fethetmiş tek bir büyük ülke çıkmıştır ve bu ülke Sovyetler Birliği'dir” diyerek işgalin toprak ilhakı olduğunu açıkladı.³⁵

Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da komünist hükümetler kurmak istediği bilinmekteydi. Zaten Avrupa'da da buna müsait bir ortam vardı. Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri savaş öncesinde de anti demokratik hükümetlerce yönetilmişlerdi. Bu ülkelerde ekonomik yapı büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı ve bu tarımsal alt yapıyı sağcı diktatörlüklerin egemen olduğu hükümetler yaratmıştı. Bu hükümetler II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Nazi Almanyası ile yakın ilişkiler kurdular. Bu ilişki etkin bir burjuva sınıfı doğmasını sağladı. Doğu Avrupa'da egemen olan Almanya destekli bu burjuva kesimi kendi hükümetlerinden çok Nazi Almanyası ile yakın ilişkiler kurdular. Böylece Doğu Avrupa ülkelerinde ekonominin yönetimi Almanya'nın eline geçti. Bunun yanı sıra savaş sırasında bu ülkelerde Alman işgaline karşı koyanlar daha çok işçi ve köylülerdi. İşgale destek verenler ise Almanya güdümünde gelişmiş olan burjuva sınıfıydı. Bu yüzden II. Dünya Savaşı Avrupa ülkeleri için aynı zamanda bir iç savaş oldu. II. Dünya Savaşı sonrası siyasal yaşamı şekillendiren bu faktörler nedeniyle kurulan hükümetler merkez ve aşırı sol partilerden oluştu. Zaten Sovyetler Birliği güçleri Doğu Avrupa'yı işgale başladığında komünist partilerin çoğu toplumda önemli bir destek sağlamıştı ve siyasal örgütlenmeleri oldukça güçlüydü.³⁶

Öte yandan Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'nın kendi kontrolünde olmasına askeri ve siyasi olarak bir zorunluluk olarak bakmaktaydı. Son otuz yıl içinde Almanya iki kez Doğu Avrupa yolunu kullanarak Sovyetler Birliğine saldırmıştı. Batılı ülkelerin bir bölümü Doğu Avrupa yolunu kullanarak, Rus iç savaşını körükleyip askeri müdahalede bulunmuşlardı. Sovyetler Birliği, batı sınırındaki bu zafiyetin ortadan kaldırılması gerektiğinin farkındaydı. Doğu Avrupa'da kendi güdümünde kurulacak komünist hükümetler sayesinde Sovyetler Birliği, kendisine karşı yapılacak saldırılarda Doğu Avrupa'nın bir “atlama tahtası” olarak

³⁵ *NATO Bilgiler Ve Belgeler*, Brüksel: NATO Enformasyon Servisi, 1971, s.13.

³⁶ *Sander, a.g.e.*, s. 235.

kullanılmasını engelleyebilecekti. Bunun yanı sıra çıkacak bir savaşta savaş alanının kendi toprakları olmasını engelleyerek Almanya ile arasında bir “tampon bölge” kurmayı düşünüyordu. Sovyetler Birliği, 1947 yılının başından 1948 Martına kadar geçen sürede bu şartları iyi değerlendirerek Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Doğu Almanya, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya’da komünist hükümetler kurmayı başardı.³⁷ Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği, Ortodoks Marksizm anlayışla 1944–1945 yıllarında silah kullanmaya gerek duymadan Doğu Avrupa’da komünist parti diktatörlükleri kurdu.³⁸

Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı sonunda hâkimiyet kurmaya çalıştığı, İran, Yunanistan, Türkiye ve Ortadoğu, İngiltere’nin hayati ilgi ve çıkar alanlarıydı. Sovyetler Birliği’nin İran’a hâkim olması Ortadoğu petrollerine ulaşması ve Basra körfezine hâkim olarak Hint okyanusunu kontrolüne alması demekti. Türkiye ve Türk Boğazlarına, hâkim olması, Ege denizi ve Doğu Akdeniz de İngiliz hâkimiyetinin sona erdirebilirdi. Ancak II. Dünya Savaşı İngiltere üzerinde çok büyük tahribat yaptı. 19. yy.’dan beri hassasiyetle koruduğu bu bölgeleri artık savunacak askeri ve mali gücü kalmadı. II. Dünya Savaşı sonrası içine düştüğü mali kriz hızla büyüdü. 1945 yılında ABD’den aldığı 3.5 milyar dolarlık dış borç yeterli olmadı. Mali kriz 1946 ve 1947 yıllarında derinleşerek devam etti. İngiliz kuvvetleri askeri harcamaları azaltmak için 1947’de Hindistan’dan, 1948’de ise Burma, Sri Lanka ve Filistin’den çekilme kararı aldı.³⁹

İngiltere, kısa süre sonra Türkiye ve Yunanistan’a, Sovyetler Birliği yayılmacı emellerine karşı yaptığı yardımı da kesmek zorunda olduğunu anladı. Bu durumu, İngiltere’nin çıkarlarını en az zarar vererek Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapabilecek tek ülke olan ABD’ye bildirdi. İngiltere Şubat 1947’de ABD hükümetine verdiği Türkiye ve Yunanistan ile ilgili iki memorandumda, Türkiye’nin batının savunması için önemini açık bir şekilde vurguladı. Türkiye ve Yunanistan’a hem ekonomik hem de askeri yardım yapılması gerektiği belirtilen memorandumda, İngiltere’nin içinde bulunduğu ekonomik şartlarda bu yardımı yapamayacağını hatta Yunanistan’daki kuvvetlerini geri çekmek zorunda olduğunu belirtti. İngiliz

³⁷ Ülman, a.g.m., , s.144.

³⁸ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge yayınevi, 2003, s. 803.

³⁹ Yeşilbursa, a.g.e., s.5.

Hükümetine göre bu iki ülkenin geleceği konusunda sorumluluk artık ABD'ye düşüyordu.⁴⁰

ABD Başkanı Truman bu mesajdan sonra hemen harekete geçti. ABD Kongre'sine 12 Mart 1947 günü gönderdiği mesajda, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istedi. Bu mesajda, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının Ortadoğu düzeninin korunması için bir zorunluluk olduğu belirtiliyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın durumlarının bu yardıma bağlı olduğu belirtilerek mesajda şöyle deniyordu;

“Eğer Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına girerse bunun Türkiye için neticeleri çok ciddi olur. Böyle bir halde karışıklık ve düzensizlik bütün Ortadoğu'ya yayılabilir.”⁴¹

Başkan Truman'nın Kongrede yaptığı konuşma, sadece Avrupa ve Ortadoğu'yu ilgilendirmiyordu. Konuşma ABD diplomasinin ve dış politikasının etkinliğini belirleyen bir çizgi çizmekteydi. Truman Doktrinde sadece özgür ülkelerin dış baskılara karşı desteklenmesi değil Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi de amaçlanmaktaydı. Her ne kadar Truman Doktrini'nde ön planda Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım görülse de genel olarak bakıldığında Avrupa'nın geleceği söz konusuydu. Konuşmasının devamında Truman, dünyanın karşı karşıya olduğu tehlikeli durum nedeniyle, kongrede bu konuşmayı yapmak zorunda kaldığını belirtti. Dünyanın iki ideolojik ilke dizisi arasında bölünme eşiğinde olduğundan bahseden Başkan Truman, Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı sırasında uğradığı yıkıma ve savaş sonrasında karşı karşıya kaldığı iç savaş ortamının bu ülkeye verdiği zararın büyüklüğüne değindi. Başkan Truman, “*Yunanistan'ın komünistlerce yönetilen birkaç bin silahlı kişi tarafından tehdit edildiğini*” belirterek, Yunanistan üzerindeki tehlikenin büyüklüğüne ve bu ülkede demokrasinin korunması için yardım edilmesi gerektiğini vurguladı.⁴²

Truman, konuşmasına Türkiye'den bahis ederek devam etti. Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye'nin de ABD'nin ilgisini hak ettiğini söyleyerek, Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizdi. Truman'a göre, Türkiye'nin

⁴⁰ **Fahir Armaoğlu**, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 52.

⁴¹ **Armaoğlu**, 20. Yüzyıl, s.442.

⁴² **Burcu Bostanoğlu**, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitapevi, 1999, s. 242-243.

bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak yaşaması dünyanın özgürlük-sever halkları için, Yunanistan'ın geleceğinden daha az önem taşımamaktaydı. Üstelik Türkiye'nin toprak bütünlüğü Ortadoğu ve Akdeniz'de düzenin korunması için gerekliydi.⁴³ Türkiye içinde bulunduğu şartları Yunanistan'dan farklıydı. Savaş sırasında İngiltere ve ABD Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım yapmıştı. Ancak yine de Türkiye ABD'nin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. II. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında Türkiye ulusal bütünlüğünün sağlanması için gerekli olan modernizasyonu gerçekleştirmek için ABD ve İngiltere'den ek yardımlar talep etmişti. Ayrıca İngiltere'nin içinde bulunduğu güç ekonomik durum nedeniyle Türkiye'ye daha fazla mali ve iktisadi yardım yapamayacağını, Yunanistan gibi Türkiye'nin de ihtiyaç duyduğu yardımı sadece ABD'nin verebilecek güçte olduğunu söyledi.⁴⁴

ABD Hükümetinin bu yardımdan kısa vadede beklentisi, Avrupa'da yükselmekte olan komünist hareketin daha fazla yayılmasını engellemek ve Sovyet yayılcılığına karşı bu ülkeleri askeri ve ekonomik olarak destekleyerek güçlendirmektir. Uzun vadede ise Sovyetler Birliği'nin genişlemesini, dünyanın neresinde olursa olsun engellemek, kapitalizmin ve siyasal liberalizmin yayılmasını sağlamaktır.⁴⁵

Türkiye'nin stratejik konumu Truman Doktrini'nden yararlanmasında büyük fayda sağladı. Sovyetler Birliği'ni durdurmaya yönelik siyasi bir girişim olan bu doktrinin ilanında ekonomik kaygılar da önemli rol oynamaktaydı. Çünkü ABD Savunma Bakanı Forrestal'ın belirttiği gibi ABD ithalatının yüzde 73'ünü oluşturan hayati hammaddeler İngiliz İmparatorluğunun kontrolündeki deniz aşırı ülkelere gelmekteydi.⁴⁶ Türkiye; bu ticaretin yürütüldüğü Asya, Avrupa, Afrika arasındaki kara, hava ve deniz yollarının denetimini sağlayabilecek durumdaydı. Eğer Sovyetler Türkiye ve Boğazları ele geçirirse Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki kara köprüsüne egemen olabilir ve bölgeyi ABD ve Batı ticaretine kapatabilirdi. Ayrıca Türkiye,

⁴³ **Aptülahat Aksin**, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meselleri*, İstanbul: 1959, s.15.

⁴⁴ Konuşmanın tam metni için bkz.; **Armaoğlu**, *Belgelerler*, s.153-157.

⁴⁵ **Oran**, *a.g.e.*, s. 530-531.

⁴⁶ **Bostanoğlu**, *a.g.e.*, s. 245.

gelecekte Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek bir harekâta mutlak yararlanılması gereken önemli bir üstü.⁴⁷

Neticede 22 Mayıs 1947'de "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" Senato ve Temsilciler Meclisi'nden geçtikten sonra, Başkan Truman tarafından onaylandı. 23 Mayıs 1947'de ABD Dışışleri Bakanlığı, Harbiye ve Donanma Bakanlıkları temsilcilerinden kurulu ve General Lunsford Oliver başkanlığındaki bir Amerikan inceleme heyetini Ankara'ya göndererek, Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara da başlandı. Heyet, Türk ordusunun hangi alanlarda ne kadar yardım görmesi gerektiği konusunda bir rapor hazırladı. Çalışmalar sonucunda 12 Temmuz 1947 Antlaşması ortaya çıktı. Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan üzerindeki Sovyetler Birliği tehdidi ekonomik önlemler alınarak biraz olsun azaltılmaya çalışıldıysa da bu yeterli olmadı. Tüm Avrupa'yı kapsayacak bir ekonomik yardım programının gerekli olduğu kısa zamanda ortaya çıktı.⁴⁸

1948 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşının sebep olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal bunalım Avrupa'da hala çok etkiliydi. Açlık, işsizlik, salgın hastalıklar gibi temel sorunlar çözülmediği gibi büyük bölümü fakir düşmüş Avrupa ülkelerinin halkları üzerinde etkin bir Sovyetler Birliği propagandası da vardı. ABD'nin şimdiye kadar yürüttüğü yardım kampanyasının işe yaramadığı ortadaydı. Avrupa'nın iktisadi mekanizması bir türlü işlemiyor ve bu yüzden gelen yardımlar yetersiz kalıyordu. Avrupa bir iktisadi çöküşün eşiğindeydi.⁴⁹

ABD Hükümeti Avrupa ekonomisini yeniden ayağa kaldırılmayı iki taraflı kredilerle, Uluslararası Para Fonu (IMF) yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla ve Birleşmiş Milletler (BM) ile Dünya Bankası ile finanse edilecek, Yeniden İmar Planı ile başarılabilceğini düşünüyordu. Ancak bu yeterli değildi. Amerikalı düşünür Walter Lipmann'a göre Avrupa'daki ekonomik sorun aşılmazsa bu kez dünya kısa sürede kaosa sürüklenecekti. ABD Dışışleri Bakan yardımcısı Dean Acheson'a göre, "*Amerika açılan ithalatı ile Avrupa ülkelerindeki üretimi artırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıydı.*"⁵⁰ Avrupa

⁴⁷ **Oral Sander**, *Türk- Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979, s. 16.

⁴⁸ **Gönlübol v.d.**, *a.g.e.*, s. 216.

⁴⁹ *NATO Bilgiler Ve Belgeler*, s. 17.

⁵⁰ **Oran**, *a.g.e.*, s. 538.

Ekonomisinin gelişmesi hem siyasi hem ekonomik açıdan ABD için hayati öneme sahipti.

ABD Dışışleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada, Avrupa ekonomisinin ve Avrupa’nın yeniden inşası için Avrupa’ya yardım yapılacağıının ilk işaretini verdi. Marshall, Avrupa’nın ekonomik sorunlarının çözümüne yardımcı olacaklarını ancak bunun için Avrupa’nın ekonomik kaynaklarını ortaklaşa kullanarak kendi aralarında işbirliğine hazır olmaları gerektiğini vurguluyordu. Aslında Marshall, Amerikan yardımını Avrupa Birliği yolunda bir adım atılmasına bağlanmıştı.⁵¹

Marshall’ın teklifi Avrupa’da büyük ses getirdi. Avrupa ülkeleri 12 Temmuz 1947’de Onaltılar Konferansını toplayarak, bu teklifi tartıştılar. Toplantıya Türkiye de katıldı. 22 Eylül 1947’de ABD’ye sunulacak “Avrupa Ekonomik Kalkınma Raporu” hazırlandı. 3 Nisan 1948’de de ABD, “ Dış Yardım Kanunu” nu çıkardı. 16 Nisan 1948’de 16 Avrupa ülkesi “Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı”nı kurdu. Bu teşkilat, Marshall yardımı paralelinde kredilerin kullanımını düzenlemekle görevliydi.⁵²

Her ülke için yapılacak yardımın şeklinin tespiti ABD’ye bırakıldı. Yapılacak bütün yardımın finansmanının, Export-İmport Bank nezdinde açtırılacak krediden ABD başkanının talimatı dâhilinde yürütülmesine karar verildi. Bu yardımdan yararlanmak için verilecek taahhüde göre yardım yapılan ülkenin yardımın kullanılmasının şekli ve yardımın kullanılacağı yerler hakkında ABD mercilerine her türlü bilginin verilmesi ayrıca üç aylık broşür ve bültenlerle ABD yardımını kullanılış şekil ve tarzlarının yayınlanması şartı getirildi. Türkiye, 12 Temmuz 1947’de toplanan 16’lar konferansına 615 milyon dolarlık kredi teklifi ile gitti. Türkiye’nin bu yardımı talep etmesinde tüm Avrupa ülkeleri gibi ekonomik sıkıntıların etkisi vardı. ABD’den alınan askeri teçhizat savaş malulü olduğundan öncelikle bunların bakımı gerekiyordu. Bu bakım bütçede önemli yer tutan askeri harcamaları arttırmıştı. ABD’nin ihtiyaç fazlası ve kullanmadığı bu malların tamiratu ve bakımı Türkiye’nin bütçesine yıllık dört yüz milyon Türk lirası ek yük getirdi.

⁵¹ **İbrahim S. Canbolat**, *Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği Bir Dönüşümün Analizi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, s.76.

⁵² **Armaoğlu**, 20. *Yüzyıl* , s. 444.

Üstelik Avrupa ekonomisinin çöküşü ve Türk dış ticaretinin ABD'ye yönelişi ve bu devlete sattığı mallar satın aldığı malların bedelini karşılamayışı Türkiye'nin dış ticaret açığını arttırdı. Ekonomik şartların her gün daha da ağırlaşmasına sebep oldu.⁵³

Aslında ABD'li uzmanların hazırladıkları raporda Türkiye'ye yardımın ABD açısından çok da faydalı olmadığını gösteriyordu. Uzmanlar raporda, Türkiye'nin tarım ve maden bakımından Avrupa'nın kalkınmasına yardım edebilecek ülke olduğunu belirtiyorlardı. Ayrıca altın ve döviz stokları ilk on beş ay için yeterli görüldüğünden makinelerin satın alınmasında kendisine yalnız "rüçhan" hakkının verilmesinin yeterli olacağı yazıldı. Uzmanların dikkat çektiği bir diğer husus, bu planın bir ulusal ekonomi geliştirme planı olmadığıydı. Plan savaştan yıkılarak çıkmış Avrupa'nın yeniden kurulmasını hedefliyordu. Türkiye'nin ise savaşın yıkıcılığını görmediği ve Avrupa ülkelerinin karşı karşıya olduğu ekonomik kalkınma sorununun olmadığı belirtilip, 12 Temmuz 1947 anlaşmasının amacına uygun olarak Türkiye'nin asker sayısını azaltması öneriliyordu.⁵⁴

Bu rapor doğrultusunda Mart 1948'den itibaren bütün ülkeler makine ve teçhizat ithalatını ABD'den özel izinle gerçekleştirebilirken, Türkiye'ye ithal hakkının serbestçe tanınmış olması Türkiye'ye yardım sayıldı. ABD Hükümetinin bu kararı Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Ayrıca ABD ile ilişkilerini henüz geliştirmemiş olan Türkiye'de bu durum ABD hakkında şüphelere de sebep oldu. Ekonomik olarak yalnız bırakılan Türkiye'nin gelecekte de politik olarak yalnız bırakılabileceği endişesi doğdu. Bazı kesimleri ise Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanmasını ekonomik olduğu kadar politik nedenlerinin de olduğunu, özellikle komünizme karşı giriştiği mücadelede bu yardıma ihtiyacı olduğunu savundu.⁵⁵

Türk Hükümeti bu kaygılar ve kamuoyundan gelen baskılar neticesinde, ABD Hükümetine tekrar başvurdu. Türkiye ABD'den yardım konusundaki görüşlerini gözden geçirmesini istedi. Bunun üzerine Washington yönetimi, Truman Doktrini çerçevesinde yapılan 12 Temmuz 1947 Antlaşması ile yürürlüğe giren yardım

⁵³ Gönübol v.d., a.g.e., s. 220.

⁵⁴ Sander, *Türk- Amerikan*, s. 47.

⁵⁵ Serap Durusoy, "II.Dünya Savaşı Sonrası İktisat Politikası Arayışlarında Demokrat Parti Anlayışı."Basılmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 123.

paketinin Türkiye’de umulan rahatlamayı yaratmadığına kanaat getirdi. Yapılacak yardımın, Türkiye’nin askeri gücü ve iç düzeni için çok önemli olduğuna karar verildi. Türk Hükümetinin sürekli ısrarı ile Türkiye Marshall Planı kapsamına alındı.⁵⁶ Bu karar üzerine 4 Temmuz 1948’de iki devlet arsında ekonomik işbirliği amaçlayan bir antlaşma imzalandı. Türkiye’ye 1949–1951 yılları arasında Marshall Planı yardım programı dâhilinde yardım yapıldı. Ancak 1951 yılından itibaren yardımlar Ortak Savunma Programı’na devredilerek, Ortak Savunma İdaresi kanalıyla yapılmaya devam edildi.⁵⁷

Marshall Yardımı’nın kapsamının Türkiye’yi de içine alacak şekilde genişletilmesi yardımın amacına daha iyi hizmet etmesini sağlamıştı. Ancak hem Türkiye ve Yunanistan’ın hem de tüm Avrupa’nın Sovyetler Birliği yayılımcılığına karşı sadece ekonomik tedbirler ile korunamayacağı ortadaydı. Sovyetler Birliği ile mücadele etmek için Avrupa ülkelerinin askeri bir ittifak ile birbirine bağlaması gerektiği kısa zamanda ortaya çıktı.

Avrupalılar, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerin kendilerini bu kadar sıkıntıya sokacağını ve acilen bir askeri ittifaka ihtiyaç duyacaklarını düşünmemişlerdi. Daha savaş bitmeden başlayan gelecekteki barışın sağlanması ve devamı için yapılan konferanslarda, Sovyetler Birliği’nin Avrupa için yeni bir tehlike olduğu ortaya çıkmıştı. San Francisco’da alınan karar gereğince müttefikler asker sayılarını azaltacaktı. ABD tarafı, Avrupa’daki ordusunu bir yıl içinde 3.100.000. kişiden 319.000 kişiye düşürmüştü. Bu gerileme İngiltere ve Kanada için de ön görülüyordu. Fakat Sovyetler Birliği bu teklife yanaşmadığı gibi işgal ettiği topraklardan çekilmedi. Silahlı kuvvetlerini savaş zamanındaki gibi muhafaza etti ve silahlanmasını hızla sürdürdü. Almanya’ya verilecek şekil hakkında 1947’de toplanan Moskova Konferansı’nda bir uzlaşmaya varılamadı. Bu toplantı savaş dönemi müttefiklerinin işbirliğinin artık son bulduğunu ortaya koyan toplantı oldu.⁵⁸

Avrupa’nın II. Dünya Savaşı sonrası içine düştüğü aciz durum Sovyetler Birliği için önemli bir fırsattı. Üstelik aç ve işsiz Avrupalılar için Marksist-Leninist ideoloji yeni bir çıkış yolu gibi gözüküyordu. ABD’nin bu yayılmaya karşı giriştiği

⁵⁶ Sander, *Türk- Amerikan*, s. 48.

⁵⁷ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002, s.466.

⁵⁸ “NATO’nun Tarihçesi, *NATO Dergisi*, (Nisan 1962) , s. 15.

Truman Doktrini, Marshall yardımı ve Avrupalılara zorla imzalatıldığı Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurmakta başarısız olduğu kısa sürede ortaya çıktı. ABD Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin ancak silahlı kuvvetle durdurabileceğini 1949'da anlayabildi. Bunda, ABD'deki galibiyet sarhoşluğu ve o günkü yöneticilerin dünya politikasının gerçekleri hakkındaki tecrübesizliklerinin büyük rolü vardı.⁵⁹

Bu dönemde başka bir sorun Avrupalı devletlerin ABD'ye karşı Avrupa'nın savunması konusunda duydukları güvensizlikti. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki faaliyetlerinin Avrupa'nın güvenliği toptan tehlikeye sokmaya başladığı bir dönemde İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Bevin Avam Kamarasında yaptığı konuşma ile güçlü bir Batı Avrupa'nın oluşturulmasının gerekli olduğunu söyledi. Bu amaçla İngiltere ve Fransa, Benelux devletleri ile müzakerelere başladı. Sonuçta 17 Mart 1948'de Brüksel Antlaşması ortaya çıktı. Antlaşmaya taraf devletlerden birinin saldırıya uğraması halinde Birleşmiş Milletler yasasının 51. maddesinin de ön gördüğü gibi diğer devletler ellerindeki, bütün imkânları kullanarak bu devlete yardım edeceklerdi.⁶⁰

ABD, bu dönemde atom silahını tekelinde bulunduruyordu. Ama bunu Avrupa'ya yönelik bir saldırıda kullanıp kullanmayacağı belli değildi. Avrupa devletlerini endişeye düşüren ve 1945–1948 yıllarında Avrupalı devlet adamlarından gelen ortak savunma çağrılarının temelinde bu kaygı yatıyordu. ABD'nin bu dönemde amacı Batı Avrupa'nın ekonomik kalkınmasıyla ilgilenerek hem komünizmin bu memleketlerde yayılmasını önlemek hem de uluslararası ticareti yeniden canlandırmaktı. Bundan da o dönemde en güçlü devlet olan ABD faydalanacaktı. Bunun yanı sıra ABD atom tekelini elinde tuttuğu ve bu bombaları Avrupa'daki üslerden kaldırdığı, B–36, B–47, B–52 tipi uzun menzilli bombardıman uçaklarıyla Sovyetler Birliği üzerine taşıyabildiği sürece, Sovyetler Birliği'nin ABD'nin çıkarlarına zarar verme imkânı yoktu. Sovyetler Birliği'nin kısa zamanda atom silahına sahip olmasıyla bu üstünlük ortadan kalktı. İki tarafın da atom silahlarına sahip olması bu silahın caydırıcı etkisini ortadan kaldırdı. Bir savaşta

⁵⁹ **Mehmet Gönübol**, “Dış ve İç Etkenler Açısından NATO ve Türkiye”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 17, (1978), s. 39.

⁶⁰ *Türkiye ve NATO*, Türk Atlantik Anlaşması Derneği Yayını, s. 6.

atom silahlarının kullanılması ise yok olmakla eş anlama geldiğinden oldukça tehlikeliydi. Bu yüzden olası bir savaşın konvansiyonel silahlara göre düzenlenmesi gerekmekteydi. ABD yönetimi konvansiyonel silahlar kullanan geniş kara ordularını yeniden tesis etmek zorunda kaldı.⁶¹

Yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler üzerine Avrupa ülkeleri ve ABD ortak bir savunma cephesinde birleşmeye karar verdiler. Ancak bu tür bir birleşme ABD açısından bazı hukuki engeller nedeniyle mümkün değildi. Çünkü Monrea Doktrini, ABD'ye dış politikada ikili ittifaklara dahi müsaade etmiyordu. Batı Avrupa Birliği'nin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkan Berlin Krizi durumun ciddiyetini bir kez daha gösterdi. Daha fazla zaman kaybetmeden Avrupa ile aynı güvenlik şemsiyesi altına girilmeliydi. ABD yönetimi hukuki engelleri kaldırmak için hemen harekete geçti. Senatör Vanderberg dışişleri bakanlığına danışarak bir karar sureti hazırladı ve bunu 1948 Nisanında senatoya sundu. Bu karar;

ABD'nin hukuki yoldan, kişisel ve karşılıklı yardım ilkesine dayanan bölgesel veya toplu tedbirlere başvurmasını ve ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek silahlı saldırı durumunda tek tek veya toplu meşru savunma hakkını kullanma kararlılığını doğrularayak barışın korunmasında katkıda bulunulmalıydı.⁶²

Bu teklif ABD başkanına bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara katılma yetkisi veriyordu. 11 Haziran 1948'de kabul edildi ve adına Vanderberg kanunu dendi.⁶³ Monrea Doktrini engeli kalkınca ABD Hükümeti uzun süreli çekincelerini bir yana bırakarak Batı Avrupa Birliği'ni geniş bir ittifak haline getirmek için Kanada ve Batı Avrupa ülkeleriyle temasa geçti. 6 Temmuz 1948'de ABD Dışişleri Bakanlığı ile Kanada ve Batı Avrupa Birliği'ne üye devletlerarasında ön görüşmeler başladı. Müzakerelerin sonunda, Brüksel Antlaşması'nın Danışma Konseyi Ekim 1948'de Kuzey Atlantik'in savunulması konusunda bir görüş birliğine varıldığını açıkladı. 4 Nisan 1949'da Washington'da, Belçika, Kanada Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve ABD arasında kısa adı Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) olan ittifak anlaşması imzalandı.⁶⁴

⁶¹ Ülman, a.g.m., s.145-146.

⁶² NATO Bilgiler Ve Belgeler, s.19.

⁶³ Bu konu için bkz.: Faruk Sönmezoglu, *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 341.

⁶⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 449.

NATO kurulmuştu ancak Türkiye bu ittifakın dışında kaldı. Sovyetler Birliği'ne komşu olmak 1945 yılından itibaren Türkiye için daha tehlikeliydi. 1950 yılına gelindiğinde ABD ve Türkiye'nin kararlı tavrı sayesinde bu tehlike önemli ölçüde durdurulmuştu. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığı ve bu ülkeye karşı duyulan güvensizlik hala sürüyordu. Türkiye, güvenliğini sağlam esaslar üzerine oturtmak istiyordu. Bu nedenle de NATO'ya dâhil olma yollarını aramaya başladı. Ancak 1949–1950 yıllarında bu amaçla yaptığı başvurular ABD tarafından reddedildi. ABD Hükümeti, kamuoyunun Batı Avrupa'da girişilen yükümlülüklerle bile zor razı edildiğini, ittifakın doğu Akdeniz'e kadar uzatılarak yeni yükümlükler altına girmelerini kamuoyuna açıklayamayacaklarını belirttiler.⁶⁵

1950 yılı ilkbaharında Kore Savaşı'nın çıkması ne NATO'nun varlığının ne de ABD'nin atom silahlarındaki üstünlüğünün bir savaşın çıkmasına engel olamayacağını ortaya koydu. Türkiye'ye de NATO'ya giriş yolu açılmış oldu. NATO, o günkü haliyle dünya güvenliğini sağlamakta yetersizdi. Sovyetler Birliği'nin Eylül 1949'da atom bombasını patlatması ve Çin Lideri Mao Tse-tung'un Şubat 1950'de Moskova'ya giderek Sovyetler Birliği ile ittifak antlaşması imzalaması gerginliği iyice artırdı. ABD'nin Truman Doktrini'nden itibaren uyguladığı çevreleme politikası (containment) artık güçlendirilmeliydi.⁶⁶

Kore'den sonra muhtemel bir Sovyetler Birliği saldırısına maruz kalabilecek tek Avrupa ülkesi 1948'de Komin Form'dan atılan Yugoslavya'ydı. NATO Başkomutanı General Eisenhower'e göre, Yugoslavya'nın bir saldırıya maruz kalmaması için ittifakın güney doğu kanadı güçlendirilmeliydi. Türkiye burada kilit rol oynamaktaydı. Türkiye'nin NATO'ya girmesi demek, kara ordularının ve konvansiyonel silahların yeniden önem kazandığı bir dönemde 22 tümenlik bir askeri gücün ittifaka katılması demekti. Üstelik bu kuvvetler Sovyetler Birliği'nin güney sınırında olduğundan Sovyetler Birliği Avrupa cephesine yığıldığı kuvvetin önemli bir kısmını bu bölgeye kaydırmak zorundaydı.⁶⁷

ABD'nin de Sovyetler Birliği ile gireceği muhtemel bir savaşta Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Çünkü ABD Stratejik Hava Komutanı General Lemay'ın

⁶⁵ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXIII / No-3, (Eylül-1968), s. 261.

⁶⁶ Sander, *Türk- Amerikan*, s. 56.

⁶⁷ Uslu, *a.g.e.*, s. 99.

komutasındaki atom bombası taşıyan uçaklar, Sovyetler Birliği'nin Ural ve Altay bölgesinde yoğunlaşan sanayi merkezlerini vuramadıkça, Avrupa cephesinde savaş durdurulamazdı. Ancak ABD'nin stratejik bombardıman uçakları orta menzilli olduğundan Sovyetler Birliği'ne yakın üstlerden hareket etmek zorundaydı. ABD'ye göre Batı'nın savunması ileri bir stratejiye dayanacaktı ve Türkiye gibi ittifakın kanat ülkeleri bu savunmada hem ileri hareket noktası hem de durdurma noktası olarak görev yapacaktı. ABD, Türkiye'den bir savaş halinde yararlanmak için hava üsleri isteyince Türk Hükümeti, bunun ancak NATO üyeliği ile mümkün olabileceğini söyledi.⁶⁸

Türkiye de bu dönemde NATO'ya dahil olmak için yoğun bir çaba içine girdi. 11 Mayıs 1950'de CHP iktidarı döneminde yapılan başvuru reddedilmişti. Türkiye Batı ile ilişkileri oldukça gelişmiş olsa da güvenliğini sağlam esaslara bağlamak istiyordu. Çünkü şimdiye kadar Batı ile yaptığı anlaşmalar onları Türkiye'nin savunulması konusunda kesin bir taahhüt altına sokmuyordu. Avrupa'da Türkiye'nin üyeliğine en önemli direniş İngiltere'den geldi. İngiltere, Türkiye'yi bir Akdeniz ittifakı içinde görmek istiyordu. Bundaki temel amaçlarından biri Akdeniz'de olabilecek bir Sovyetler Birliği saldırısında Süveyş Kanal Üssü'nü takviye etmektir. Böylece Akdeniz'in güvenliği pekiştirilecekti. Bu yüzden Türkiye'nin katılacağı bir ittifak sistemi batıdan çok doğulu bir nitelik taşıması İngiliz çıkarlarına daha uygundu.⁶⁹

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti Türkiye'nin NATO üyeliği için daha aktif bir politika izlemeye başladı. NATO üyeliğine hayati bir mesele olarak bakan iktidar inisiyatifi ele alarak politikasını Türkiye'nin stratejik önemini anlatmak üzerine kurdu. Türkiye, BM tarafından yapılan çağrıya hemen cevap vererek Kore'ye asker göndermeye karar verdi. Bu konuda o kadar acele edildi ki, askeri birlik gönderme konusunda ve gönderilecek birliğin sayısı ile ilgili dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut'un görüşünün alınmadığı haberleri gazetelere yansdı.⁷⁰ Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar da daha aktif rol oynayarak İngiltere ve ABD'li yetkililerle görüştü, NATO üyesi ülkeleri

⁶⁸ Sander, *Türk- Amerikan İlişkileri*, s. 58.

⁶⁹ Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923–1973", *Belleten*, c.XXXIX / Sayı: 154, (Nisan 1975), s. 282.

⁷⁰ Ercüment Yavuzalp, *Menderes'le Anılar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991, s. 82.

Ankara'daki büyükelçilerine Türkiye'nin NATO'ya girmek konusundaki ısrarını anlattı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1951 yılı başında Türkiye'ye gelen yüksek seviyede asker ve sivil üyelerin bulunduğu ABD heyetini Çankaya Köşkünde kabul ederek, alınan ret cevaplarına rağmen Türkiye'nin Birleşmiş Milletler anlaşmasının gayelerine hizmet etmekten geri durmayacağını bildirdi.⁷¹

Türkiye'nin ısrarlı diplomatik baskısı devam ederken gelişen olaylarda Türkiye'nin elini her geçen gün biraz daha güçlendiriyordu. Kore'ye gönderilen Türk Birliği önemli başarılarla imza attı. Türk Birliği'nin kazandığı başarılar ABD ve Avrupa kamuoyunu önemli ölçüde etkiledi. Yürütülen politikayla Türkiye, ABD'ye ve İngiltere'ye tek taraflı bir sorumluluk almayacağı konusunda ikna etti. Bu konuda İngiltere'nin ısrarı oldukça zor kırıldı. İngiltere, Türkiye'den Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir paktın kurulması sözünü almadan Türkiye'nin üyeliğine itirazını kaldırmadı. İttifakın diğer üyelerinden gelen, ekonomik, kültürel ve askeri kaygılara dayanan bazı itirazlarda ABD'nin Türkiye'den yana ağırlığını koymasıyla aşıldı. 15–21 Eylül 1951'de NATO Konseyinin Ottawa'da yaptığı toplantıda ABD, Türkiye'yi ittifaka kabulünü teklif etti. TBMM, 18 Şubat 1952'de pakta giriş protokolü imzalanarak Türkiye NATO üyesi oldu.⁷²

⁷¹ Saray, *a.g.e.*, s. 101.

⁷² Gönübol, *a.g.m.*, s.41.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU SAVUNMA PROJELERİ (1950–1953)

1.1. Ortadoğu Komutanlığı (1950–1951)

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle İngiltere’nin Ortadoğu politikasının ana hedefi bölgede sahip olduğu çıkarları korumak oldu. Savaş sona erdiğinde İngiltere, Ortadoğu’da hala önemli bir güçtü. İngiltere, Mısır, Irak, Ürdün, Kıbrıs, Libya, Yemen, ve Filistin’de sahip olduğu üslerin yanı sıra bölgedeki İngiliz yatırımları, bölge ülkelerine yapılan ekonomik yardımlar, Ortadoğu’da İngiliz etkisini artırıyordu. Ayrıca İngiltere’nin, Mısır, Irak ve Ürdün ile karşılıklı savunma antlaşmaları da vardı. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin yayılmacı emellerinin ortaya çıkması, Arap milliyetçiliğinin yükselen bir değer haline gelmesi, İngiltere’nin Ortadoğu’daki durumunu tehlikeye soktu. Sovyetler Birliği, Ortadoğu’ya doğru ilerleyebilmek için Türkiye, Yunanistan ve İran’a baskı yapmaya başladı. İngiltere, Ortadoğu bölgesinde hayati çıkarlara sahip olması nedeniyle, Sovyetler Birliği’nin bu girişimlerini tehdit olarak algıladı. İngiltere, Sovyetler Birliği’nden gelebilecek bir tehlikeyi önlemek için, bölge ülkeleriyle yapmış olduğu antlaşmalarının dışında, daha geniş katılımlı savunma paketi kurmayı düşünüyordu. İngiltere, kurmayı düşündüğü bu pakta, bölge ülkelerinin yanı sıra ABD ve Fransa gibi Batılı büyük devletlerinde katılmasını istiyordu. Böylece Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya hakim olması önlenilecek ve İngiltere, bölgedeki hayati çıkarlarını koruyabilecekti. İngiltere, savaş sonrası kurduğu Ortadoğu Bürosu ile bölgedeki varlığını korumak için çalıştı. Bu büro Ortadoğu ülkelerine siyasi, ekonomik ve sosyal konularda danışmanlık yapmaktaydı. Fakat İngiltere’nin bu dönemde geçirdiği ekonomik sıkıntı bu büronun etkin bir şekilde çalışmasına engel oldu. Ayrıca Arap ülkelerinin, İngiltere’nin bu hareketini,

emperyalizmin değişik bir şekli olarak kabul etmeleri, Ortadoğu Bürosu'nun etkili olamamasında bir başka sebepti.⁷³

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ekonomik yıkım Avrupa ülkelerini siyasi olarakta zayıflamasına sebep oldu. İngiltere, II. Dünya Savaşı'nda tamamen işgal edilmemesine rağmen ekonomik olarak oldukça sarsılmıştı. Savaşın bittiği 1945 yılında İngiltere'nin toplam dış borcu    milyar sterlini aşıyordu. Savaş boyunca İngiltere'nin yanında yer alan ABD, savaş sonrası ekonomik olarakta İngiltere'yi destekledi. Ancak İngiltere'nin 1945 yılında ABD'den aldığı 3.5 milyar dolarlık borç, onun 1946 ve 1947 yılında ekonomik ve mali kriz yaşamasını engelleyemedi. Bu gelişmeler  zerine İngiltere, savunma harcamalarını azaltma kararı aldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ekonomisi üzerinde ağır bir yük haline gelen sömürgelerden çekilerek ekonomik olarak rahatlamaya çalışıldı. İngiltere, 1947'de Hindistan'dan, 1948'de Burma, , Seylon (Sri Lanka) ve Filistin'den çekildi. Ancak bu geri  ekilme İngiliz ekonomisinde beklenen rahatlamayı sağlamadı.⁷⁴

İngiltere, Ortadoğu'da etkinliğini devam ettirecek ekonomik gücü yoktu ancak Ortadoğu, İngiltere için hala hayati önem taşıyordu. İngiliz Genelkurmayı, Haziran 1946'da Ortadoğu bölgesinin stratejik önemine vurgu yaptığı raporda noktalara dikkat çekmekteydi:

- a) Ortadoğu'nun güvenliği, sadece İngiltere'nin değil aynı zamanda İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı uluslar için önemlidir;
- b) Düşmanın [Sovyetler Birliği] önem verdiği bölgedeki stratejik hava üslerinin korunması;
- c) İngiltere'nin petrol rezervlerinin güvenliğinin sağlanması;
- d)  ncelikle İngiliz askeri gücünün dayanıklı olduğunu Sovyetlere göstermek ardından İngiltere'nin yakın ilişkide bulunduğu bölgede, saldırılara karşı güçlü bir savunma alanı oluşturulması.⁷⁵

İngiliz Genelkurmayı'na göre Ortadoğu'ya hakim olmak sadece bölgenin yer altı zenginlikleri için değil, İngiltere'nin Hint Okyanusu ve Afrika'daki çıkarlarını içinde önemliydi.

⁷³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri", *Türkiye Günlüğü*, Sayı. 77, (Yaz-2004), s. 75-76.

⁷⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye Pakistan Anlaşması (1953-1954), *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003.

⁷⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945-1950", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım-1999), s. 1128.

İngiliz Hükümeti de, Genelkurmay'ınkine yakın görüşleri paylaşıyordu. Hükümetin Mart 1949 tarihinde hazırladığı raporuna göre, İngiltere'nin bölgedeki önemli stratejik ihtiyaçları şu şekilde sıralanmaktaydı:

- a) Stratejik hava gücü için hava üssü;
- b) Mısır'da bir tane ana üs;
- c) Mısır üssü ve Ortadoğu petrollerini korumak için, başta Mısır olmak üzere diğer bölge ülkeleri (Türkiye, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan) ile iyi ilişkiler geliştirmek.⁷⁶

Ortadoğu'nun önemi İngiltere için devam ederken ve İngiltere Ortadoğu'da varlığını devam ettirmeye çabalarken, Ortadoğu ülkeleri ülkelerindeki İngiliz varlığını sona erdirmeye çabasıındaydı. İngiltere'nin ilk amacı Mısır ile 1956'da, Irak ile 1957'de ve Ürdün ile 1968'de sona erecek olan ikili antlaşmaları yenilemekti. Bu antlaşmalar İngiltere'ye, barış döneminde bu ülkelerde hafif askeri birlikler bulundurma, savaş zamanında ise bu ülkelerdeki askeri kapasitesini artırma imkânı sağlıyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha etkin olan Arap milliyetçiliği, yavaş yavaş Ortadoğu'da iktidarlara bu antlaşmaların iptal etmesi için baskı yapmaya başladı. Tüm bu taleplere rağmen İngiltere, bu antlaşmaları çok taraflı savunma antlaşmaları haline getirerek Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmenin yollarını arıyordu. Bu yüzden İngiltere, Arap milliyetçiliğinin bir numaralı düşmanı haline geldi. Özellikle Mısır'da İngiliz karşıtlığı had safhadaydı. Mısır'da iktidara gelen her hükümet, İngiltere'nin, Mısır ve Sudan'dan askerlerini tamamen çekmesini ayrıca Sudan'ın Mısır ile birleşmesini istemekteydi. Diğer bir Arap ülkesi Irak'ta da durum Mısır'dan farksızdı. Irak halkı, 1930 İngiltere-Irak Antlaşmasına göre İngiltere'nin Irak topraklarında hava üssü ve asker bulundurmalarından hoşnut değildi. Sonuçta İngiltere ile II. Dünya Savaşı sonunda müttefik antlaşmasını gönüllü olarak yenileyen tek Arap ülkesi ülke Ürdün oldu. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Amman ve Mafraq'ta hava üssü bulunduracak ve bunun karşılığında Ürdün'ü dış tehditlere karşı koruyacaktı. İngiltere, bölge ülkeleriyle ikili antlaşmalarla Ortadoğu'da varlığını sürdürmeye gayret etmekle beraber asıl amacı ABD tarafından desteklenen ve bütün Ortadoğu ülkelerinin katıldığı ortak bir savunma örgütü kurmaktı.⁷⁷

⁷⁶ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere..", s. 76.

⁷⁷ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 77-78.

II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Ortadoğu'da işinin eskisine nazaran daha zor olduğunun farkındaydı. Bunun sebebi artan Arap milliyetçiliğinin yanı sıra Ortadoğu ülkelerinin yaşadığı iç çalkantılardı. Bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve İngiltere'nin ekonomik olarak zayıf olması, ne Ortadoğu ülkelerinin nede ve İngiltere'nin tek başına bölgeyi savunamayacağını ortaya çıkardı. İngiliz Genelkurmayı'na göre Ortadoğu'ya yapılacak bir Sovyetler Birliği saldırısına sadece Ürdün ve Türkiye direnebilirdi. Ortadoğu ülkelerine nazaran siyasi ve ekonomik olarak daha iyi durumda olan Türkiye, bu yüzden büyük önem taşıyordu. Türkiye, aynı zamanda İngiltere ile de ABD arasındaki rekabetinde merkezindeydi. İngiltere, özellikle de NATO kurulduktan sonra ABD'nin kendisinin Ortadoğu'daki pozisyonunu sarsacağını ve bölgedeki çıkarlarını koruyamayacağını düşünmeye başladı. *Paris-Presse* adlı Fransız gazetesine göre İngiltere, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun ortak bir savunma teşkilatı ile savunulmasını istiyordu. Üstelik 1947 yılında kendi isteği ile Yunanistan'daki yerini ABD'ye terk eden İngilizler, ABD'nin Akdeniz'de kendi yerlerine geçmesinden rahatsızdı.⁷⁸

ABD Hükümeti başlangıçta Ortadoğu'da savunma paktı kurulmasına sıcak bakmıyordu. Ancak Kore Savaşı'nın tüm çabalara rağmen engellenmemesi ve de İngiltere'nin Mısır'la olan sorunlarını çözmekteki başarısızlığı nedeniyle harekete geçmek zorunda kaldı. ABD ve İngiltere yetkilileri 26-24 Ocak 1951'de Malta'da yaptığı görüşmede İngiliz Doğu Kuvvetleri Komutanı General Brain Robertson, ABD Doğu Atlantik ve Akdeniz Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Robert Carney'e Türk Silahlı Kuvvetleri'ni İngiltere'nin Ortadoğu'daki karargâhına bağlamayı önerdi. Ancak ABD'li Amiral Carney bunu kabul etmedi. Çünkü Türkiye'ye askeri ve mali yardımı yapan ABD idi. Bu nedenle Türkiye, ABD güçleri ile beraber hareket etmeliydi. İki müttefik arasında Ortadoğu'da bir rekabet vardı.⁷⁹ Bu rekabetin sebebi Türkiye'ydi. Çünkü coğrafi konumu, kültürel, siyasi ve dini yapısı nedeniyle Türkiye, batılı ülkelerin Ortadoğu devletleri ile yeniden ilişki kurmak veya eski ilişkilerini koruyup yeniden düzenlemek istediklerinde yararlanabilecekleri en sağlam sığrama taşıydı. İngiltere, çıkarlarına uygun bir şekilde statükonun sürmesi sağlamak için Ortadoğu siyasetine doğrudan müdahale

⁷⁸ B.C.A.: 30..1.0/102.637..9 - 11/10/1952.

⁷⁹ **Cüneyt Akalın**, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.280.

ederek daha aktif olmalıydı. Ortadoğu Komutanlığı projesi de İngiltere'nin Ortadoğu'da varlığını devam ettirme çabasıyla ortaya çıktı.⁸⁰

İngiltere, Ortadoğu ülkeleri ile askeri ve ekonomik ilişkilerini sürdürmek için çalışmalara başladı. Öncelikle ABD'yi Ortadoğu Komutanlığı'nın sağlayacağı faydalar konusunda ikna etmeye çalıştı. İngiltere, Mayıs 1950'de Arap-İsrail çatışmasının tekrar meydana gelmesini engellemek için Londra'da bir araya gelen, Fransa, ABD ve İngiltere dışişleri bakanlarının toplantısında Ortadoğu Komutanlığı kurulması üzerine düşüncelerini açıkladı. ABD, bu öneriyi sıcak bakmadı. Ancak toplantı sonunda 25 Mayıs 1950'de yayınlanan Üçlü Deklarasyona imza attı. Üçlü Deklarasyon ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki ilk ortak çalışmasıydı.⁸¹

Arap-İsrail çatışmalarının başlaması Fransa ve ABD'nin bölgeye olan ilgilerinin artmasına sebep oldu. ABD ve İngiltere, 1951 yılında Ortadoğu Komutanlığı fikrinde anlaştılar. ABD, 8 Eylül 1951'de Ortadoğu ülkelerine İngiltere ile yapacakları işbirliği karşılığında ekonomik ve sosyal yardım yapmayı önerdi. İngiltere'nin temel amacı Ortadoğu'da kendisi için statükonun devamı anlamına gelen ikili anlaşmaları bölgesel ittifaklar altında yapılacak anlaşmalar ile yenileyerek tek çatı altında toplamaktı. Plana göre Kahire merkezli bir Ortadoğu Komutanlığı kurulacak ve bu karargâh Ortadoğu Genel Kurmay Başkanları kurulunca yönetilecekti. Ancak Arap ülkelerini, İngiltere ile yaptıkları ve çok zarar gördükleri ikili anlaşmaları yenilemeye ikna etmek oldukça güçtü.⁸²

Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı ancak NATO'ya alındıktan sonra kabul edeceğini açıkladı. İngiltere'nin isteği Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'na katıldıktan sonra NATO'ya kabul edilmesi idi. Ancak bu konuda Türkiye ile pazarlık yapabilecek zamanı yoktu. Mısır 1936 tarihli Mısır-İngiliz Antlaşması her an iptal edebilirdi. O zaman işler daha da çıkmaza girecekti. İngiltere ve Fransa'nın bölge halkları ile pekiyi olmayan geçmişi nedeniyle Araplara yapacakları ittifak çağrısında Türkiye'ye ihtiyacı vardı. ABD'nin bölge halkları ile sömürgeci bir ilişkiye girmediğinden bir sorunu bulunmuyordu. Ancak Araplar, yeni

⁸⁰ **Haluk Ülman**, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXIII / No-3, (Eylül-1968), s. 267.

⁸¹ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 9.

⁸² **George McGhee**, *ABD — Türkiye - NATO - Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 200.

kurulan İsrail Devleti ile olan ilişkileri yüzünden ABD'ye şüphe ile bakıyordu. ABD'nin Ortadoğu'daki durumu oldukça hassastı. Bu hassas ilişkilerin zarar görmesini iki taraf da istemiyordu. Bu yüzden ittifaka Müslüman bir devletin iştirakinin sağlanması gerekiyordu. İngiltere ve Fransa da Müslüman bir ülkenin ittifaka katılmasını sağlamalı ve en azından görünürde bu ittifakın sadece Batının çıkarlarına değil tüm Ortadoğu devletlerinin çıkarına hizmet eden bir ittifak olduğuna Arapları ikna etmelilerdi. Bu misyonu yüklenebilecek tek ülke ise bu dönemde Türkiye idi. Hem coğrafi konumu hem askeri gücü hem de Müslüman bir ülke olması sebebiyle Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı projesinin tamamen Batı damgası taşımamasını önleyebilecek bir ülkeydi.⁸³

İngiltere, projenin bir an önce hayata geçmesi için Türkiye'nin NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu Komutanlığı'na katılacağına dair verdiği teminata güvenmek zorundaydı. Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin NATO'ya kabulünden sonra Ortadoğu'nun güvenliği için yapılacak çalışmalara katılacağını açıkladı.⁸⁴ Neticede Türkiye'nin NATO'ya katılması teklif edildikten iki gün sonra 20 Eylül 1951'de İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison, Türkiye'ye yolladığı mesajda, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizler olarak Türkiye'yi Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasına davet ettiklerini açıkladı. İngiltere, ABD ve Fransa'nın askeri yetkilileri, 12 Ekim 1951'de Türkiye'ye gelerek, Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'nda alacağı görevleri görüştüler. Türkiye, komutanlığın kurulması konusunda istekliydi, ancak acele edilmemesi taraftarıydı. NATO'ya henüz üye olmadığından bu teklif karşısında çekimser bir tavır izledi. Türk Hükümeti, Türkiye'nin Ortadoğu ülkesi olmadığını ve Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu ısrarla vurgulamaktaydı. Hükümete göre, Türkiye'nin NATO üyeliği ile Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması birbirinden bağımsız iki olaydı. Fakat İngiltere, Türkiye'nin bu konuyu tam olarak algılayamadığını düşünmekteydi. İngiltere temsilcisi bu konuya açıklık getirerek, Türkiye'nin hem NATO'da hem de Ortadoğu'da birbiriyle bağlantılı bir görev

⁸³ **Ömer E. Kürkçüoğlu**, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s. 34. Daha Fazla Bilgi İçin Bkz.: **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi (1950-1953)", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002.

⁸⁴ *Ayın Tarihi*, sayı: 212 (Temmuz 1951), s. 73.

üstleneceğini belirtti.⁸⁵ Üstelik Türkiye, askerlerini Ortadoğu Komutanlığı'nda bir İngiliz subayının emrinde değil, NATO'nun Güney Avrupa Komutanlığı'nda bir Amerikan subayının emrine vermek istiyordu. Bunun sebebi Ortadoğu Komutanlığında görev alırsa NATO Avrupa Başkomutanı General Eisenhower emrinde görev alamamaktan endişe ediyordu. Bu da ABD'den alınacak maddi yardımdan yoksun olmak demekti. Üstelik komutanlığın kuruluş aşaması uzun zaman alabilirdi. Çünkü Türkiye, Mısır'ın bu komutanlığa iştiraki konusunda pek ümit taşııyordu.⁸⁶

Mısır bu dönemde oldukça zor günler yaşıyordu. Savaş sonrası yükselen değer olan Arap milliyetçiliği etrafında toplanan Mısırlılar, İngiltere'ye Süveyş Kanal Üssü'nü veren 1936 Antlaşmasını ortadan kaldırmak istiyordu. Arap Milliyetçileri, İngilizleri Mısır'dan atmak için planlar yapıyorlardı. Çünkü Araplara göre İngiltere'nin Mısır'daki varlığı Arapların gelişimini engelleyen başlıca faktörlerden biriydi.⁸⁷ Arap halkı II. Dünya Savaşı sırasında sayısı artan ve 1951 yılında 75.000 kişiye ulaşan İngiliz asker varlığından rahatsızdı. İngilizlerin 1946 yılına kadar Arapların çok değer verdiği Büyük Selahattin Eyyûbî Kalesini boşaltmamalarını, askeri güçlerini kullanarak Kral Faruk'a baskı yapmalarını ve İngiliz yanlısı Nasah Paşa'nın başbakan olarak atanmasını sağlamalarını bir türlü unutamıyorlardı.⁸⁸ Bunlara 1948–1949 Arap–İsrail Savaşı'nın kaybedilmesi de eklenince Mısır'da İngilizlere karşı muhalefet arttı. 1948 Arap–İsrail Savaşı'ndaki yenilgi sadece Mısır'da değil, Suriye ve Irak'ta da ordunun rolünün artmasına yol açtı. Bu yenilgi ile bir yandan eski liderliklerin zaaflarını ve Arap ulusalarının zayıflığı gösterirken diğer yandan orduda ve halkta mevcut olan gücü ortaya çıkardı. Filistin için verilen savaş Arap dünyasında gittikçe güçlenecek olan radikalleşme ve batı aleyhtarlığının en büyük kaynaklarından biri oldu.⁸⁹

⁸⁵ Yeşilbursa, "İngiltere'nin Ortadoğu Savunma...", s. 756.

⁸⁶ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 87-90.

⁸⁷ Camal Abd – el – Nasser, *Mısır İhtilalinin İcyüzü* Çev. Vatan Gazetesi, İstanbul: 1954, s. 20.

⁸⁸ Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütü Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 125.

⁸⁹ Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004, s. 105.

İngiltere'nin Ortadoğu'da bu dönemde öncelikli hedefi Süveyş Kanal Üssü'nü elinde tutmaktı. Bu yüzden Mısır mutlaka kurulması planlanan Ortadoğu Komutanlığı'nda yer almalıydı. II. Dünya Savaşı, Süveyş Kanal Üssü'nün ne kadar önemli olduğunu gösteren en yakın tecrübeydi. İngiltere, savaştan sonra ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığının verdiği güvensizlikle Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmayı sakıncalı buldu. Ayrıca 1948 Arap-İsrail Savaşı, İngiltere'ye Süveyş Kanal Üssü'nü elinde bulundurmasının ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Mısır kurulmak istenen komutanlığın olmazsa olmaz ülkesiydi. Çünkü amaç Mısır'a kuvvetli bir şekilde yeniden yerleşmekti. İngiltere, müttefiklerinden destek aldıktan sonra, bu teklifi bir an önce Mısır'a iletmek istiyordu. Çünkü İngiltere, Mısır'ın 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'na son vereceğinden endişeleniyordu. İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi Stevenson, Mısır için Ortadoğu Komutanlığı'nın hiçbir şey ifade etmeyeceğini hazırladığı raporla hükümetine iletti. Stevenson'un hazırladığı rapora göre İngiliz askerleri Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltana kadar Mısır'ın İngiltere ile işbirliğine yanaşmayacaktı. Bu yüzden Ortadoğu Komutanlığı ile ilgili yapılacak teklif, Mısır Hükümeti tarafından hemen reddedilecekti. Çünkü Mısır'a yapılacak teklif İngiliz askerlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmalarını sağlamadığı gibi, Mısır Hükümeti'ne ekstra sorumluluklar da yüklemekteydi. Stevenson'un uyarılarına rağmen, 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Kahire Büyükelçileri, Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak davet ettiler.⁹⁰ Toplam 10 maddeden oluşan ve dört maddelik bir teknik eki olan notanın birinci maddesi amacın bölgenin savunması olduğunu, yedinci maddede diğer devletler gibi Mısır'ında bu komutanlığa üs vereceği yazılıydı. Teknik ek'in dördüncü maddesine göre, Süveyş Kanalı resmen Mısır'a verilecekti ancak burası Müttefik Karargâhı olacaktı. Mısır Hükümeti bu teklifi derhal reddetti. 17 Ekim 1951'de yayınladığı deklarasyonla bu teklifin emperyalist bir amaç taşıdığını ve İngiltere'nin Mısır'daki askerlerini çekmeden hiçbir ittifak teklifinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Mısır, açık bir şekilde Süveyş Kanalı'nın enternasyonalize edilmesine karşı çıktı.⁹¹

⁹⁰ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 90-91.

⁹¹ Fahir Armaoğlu, *Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne (1951-1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 194-195.

Bu teklif Arap halkı arasında büyük infial yarattı. Ekim 1951'den itibaren Süveyş Kanalı'ndaki İngilizlere karşı saldırılar başladı. Sonraki aylarda Kahire'de İngiliz mağazaları yağmalandı. Sokak gösterileri Hür Subayların yapacağı darbeyi hızlandırdı.⁹² Ocak 1950'de seçimleri kazanarak hükümeti kuran Vaft Partisi 'nin İngilizleri hedef alınan şiddet olaylarının durdurulmasına yönelik aldığı bazı önlemleri de işlemez hale geldi. Mısır Hükümeti artık kendisine yönelen tepkiyi de bir ölçüde hafifletmek gayreti içine girdi. Mısır Parlamentosu İngiltere, ABD ve Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı önerisini reddettiği 15 Ekim 1951 tarihli oturumunda 1936 Antlaşması'nı ve 1899'da imzalanmış olan Sudan'la ilgili Kondominyon Antlaşması'nı hükümsüz sayan bir yasayı oybirliği ile kabul etti. Mısır Hükümeti'nin bu kararı Arap âleminde büyük destek gördü. Batılı Devletler ise bu ittifakı Mısır Hükümeti'ne teklif etmekle hata yaptıklarını ancak bu red cevabından sonra anladılar.⁹³ Batılı devletlerin bu girişimlerdeki başarısızlık aslında onlar dışında hiç kimse için sürpriz olmadı. Türkiye Mısır'ın Batılı devletlerle böyle bir ittifaka girmeyeceğinin farkındaydı. ABD'yi Mısır'a böyle bir ittifak teklif ederken asıl yanıltan unsur ise Türkiye faktörüydü. ABD Hükümeti Türkiye'nin Batı savunma sistemlerine girmeye duyduğu heveslilikten cesaretlenip Arap Hükümetlerine ittifak teklifinde bulunurken çok mühim birkaç noktayı gözden kaçırdı. ABD Hükümeti, Arap Devletlerinin Sovyetler Birliği'ne bakışı ile Türkiye'nin bakışı arasındaki farkı görememişti. Türkiye, her şeyden önce Araplardan çok daha önce bağımsızlığını kazanmış ve Avrupa devlet sistemine dahil olmayı başardı. Üstelik Türkiye, Sovyetler Birliği ile birçok kez savaşmasına ve bu savaşlarda önemli ölçüde insan ve toprak kaybetmesine rağmen, hiçbir Arap ülkesi böyle bir tehditle yüz yüze gelmediği bu devletin baskısını da hissetmemişti. Araplar için asıl tehdit ülkelerine yerleşmiş olan İngiliz ve Fransız güçleriydi. Üstelik Arap dünyası ile batı arasında önemli bir sorun olan İsrail'in Türkiye ile olan ilişkileri Araplar ile olan ilişkilerinden oldukça farklıydı. ABD bu tecrübe ile Arap Hükümetleri ile bir süre daha ittifak kurulamayacağını anladı. Bu yüzden

⁹² **Erol Mütercimler – Mim Kemal Öke**, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 148.

⁹³ **Tayyar Arı**, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 265.

Ortadoğu'daki askeri siyasi ve ekonomik bağlantılarını Türkiye, İran ve İsrail ile yürütmek zorunda kaldı.⁹⁴

Ortadoğu Komutanlığı projesinin başarısızlığa uğraması üzerine İngiltere, Fransa, Türkiye ve ABD, 10 Kasım 1951'de Ortadoğu Komutanlığı Konusunda Temel İlkeler başlığı altında bir bildirge yayınladılar. Dört ülke Ortadoğu'da bir savunma teşkilatı kurulması için azimle çalışmaya devam edeceklerini çünkü bunun hür dünyanın savunması için önemli olduğunu vurguladılar. Bildiride Ortadoğu Komutanlığının kuruluş prensipleri şu şekilde sıralanıyordu:

- a) Ortadoğu Komutanlığının öncelikli görevi, Ortadoğu ülkelerinin isteği durumunda kendilerine gerekli planlama ve eğitim desteği vermektir.
- b) Ortadoğu Müttefik Kuvvetler Komutanı, bölgedeki bütün müttefik güçlerini yönetmekle görevlidir. Bununla birlikte bu kuvvetlerin barış zamanında Müttefik Ortadoğu Komutanlığının emrine verilmesi, Ortadoğu'nun müşterek savunmasının bir ön şartı değildir.
- c) Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun eşitlik temelinde gerçekleştirilmesi için, bütün bölge ülkeleri ayrı ayrı komutanlık ile ilişki içine girmelidir.
- d) Kurucu devletler (ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye), oluşturulmak istenen Ortadoğu Komutanlığı'nın orijinal planında değişiklik yapmayı düşünemezler.⁹⁵

İngiltere, Ortadoğu Komutanlığı üzerine çalışmalarına bundan sonra hızla devam etti. Bu sırada ABD Hükümeti de boş durmadı. Dışişleri Bakanlığı'nda Ortadoğu Komutanlığı konusunda gizli bir rapor hazırlandı. Raporda, Ortadoğu Komutanlığı'na özellikle Mısır olmak üzere tüm Arap devletlerinin katılımının sağlanması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca Türkiye hakkında önemli noktalara temas edilmekteydi. Rapora göre ABD, Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'nda daha aktif rol alması için görüşleri dikkate alınmalıydı. ABD Hükümeti kurulacak olan Ortadoğu Komutanlığı'nın NATO'dan tamamen ayrı bir örgütlenme olması taraftarıydı. ABD'nin bu komutanlığa asker vermesi söz konusun değildi. Ancak planlama düzeyinde çalışmalara katılmalıydı.⁹⁶

7-9 Ocak 1952 tarihleri arasında İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile beraber ABD'yi ziyarete etti. Başkan Truman ile yapılan görüşmelerin ana konusu Ortadoğu Komutanlığı meselesiydi. İngiliz Hükümetinin ziyaretten bir başka beklentisi ise Süveyş sorunda ABD'nin desteğini

⁹⁴ **Oral Sander**, *Türk- Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979, s. 79.

⁹⁵ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "Turkey's Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO 1950-1952", *Middle Eastern Studies*, volume.35/number.4, (October-1999) s. 89.

⁹⁶ **Armaoğlu**, a.g.e., s. 196.

sağlamaktı. Churchill, Washington'daki temaslarında üç ana nokta üzerinde ısrarla durdu. Öncelikle İngiltere'nin Süveyş Kanal Üssü'ndeki varlığının İngiltere'nin sömürgeci amaçlarına hizmet etmekten ziyade Süveyş Kanal'ını milletlerarası ticarete açık tutma amacıyla olduğunu vurgulandı. İkinci olarak ABD, Fransa ve Türkiye Süveyş Bölgesine asker göndermeli ve bu yolla Mısır'ın direncinin kırılmasında İngiltere'ye yardımcı olunmalıydı. Son olarak ta Ortadoğu Komutanlığı'nın başına bir İngiliz getirilmeli ve komutanlıkla NATO arasında bağlantı kurulmalıydı.⁹⁷

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan rapor ile Churchill'in görüşleri karşılaştırıldığında Ortadoğu Komutanlığı hakkında Amerikan ve İngiliz politikacıların farklı görüşler içinde olduğu ortadadır. Görüşmeler sonrasında her iki taraf Lizbon'da yapılacak NATO toplantısında Türkiye'nin ittifaka üyeliği hakkında bir karara varılmasından sonra, Ortadoğu Komutanlığı'nın bir planlama organizasyonu olarak faaliyete geçmesine ve Ortadoğu Komutanlığı'nın kuruluş toplantısının yapılmasına karar verdiler.⁹⁸

Şubat 1952'den itibaren İngiltere ve ABD arasındaki görüşmeler Türkiye üzerinde yoğunlaşarak devam etti. İngiltere 31 Ocak 1952'de ABD'ye verdiği memorandumda Mart 1952'de yapılacak olan Lizbon toplantısından sonra Orta Doğu Komutanlığı konusunda harekete geçilmesini ve bir kuruluş toplantısı düzenlenmesi gerektiğini tekrarladı. İngiliz Hükümeti bu toplantıdan önce Türkiye'yi haberdar etme taraftarı değildi. Ancak bu konuda ABD tarafının itirazı ile karşılaşınca toplantı öncesi Türkiye'nin bilgilendirilmesi kararlaştırıldı. ABD'nin bu tavrında Türkiye Büyükelçisi George McGhee'nin büyük etkisi vardı. McGhee, Ortadoğu Komutanlığı konusunda Türkiye'ye bir oldubitti sunulmaması, en önemlisi Türklere görüşmeler sırasında eşit muamelede bulunulması gerektiğinin önemini ABD yönetimine bildirdi. Üstelik raporlarında Ortadoğu Komutanlığı projesine Arapların önemli bir kısmının kuşku ile baktığını ve eski sömürgeci faaliyetlerle bu çalışmalar arasında bağlantı kurduklarını anlattı.⁹⁹

⁹⁷ Yeşilbursa, *a.g.e.*, s. 59.

⁹⁸ Sever, *a.g.e.*, s. 98.

⁹⁹ McGhee, *a.g.e.*, s. 204.

McGhee, 31 Mart 1952 tarihinde ülkesine gönderdiği raporda Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı için taşıdığı önemi tekrar hükümetine anlattı. Raporda, Ortadoğu'ya en yakın ve kullanılabilir askeri kuvvetin Türkiye'de olduğunun altı çizilmekteydi. Ayrıca iki ülke arasında kurulan yakın ilişkinin Ortadoğu ülkeleri ile kurulacak siyasi ve askeri ilişkilerde sağlayacağı kolaylıklardan bahsediliyordu.¹⁰⁰

Ortadoğu Komutanlığı ile ilgili yapılması planlanan görüşme NATO'nun Lizbon toplantısından sonra yapılamadı. Kuruluş toplantısının ertelenmesi talebi İngiltere'den geldi. İngiliz Hükümeti bu sırada Mısır'da karışık olan siyasi durumun biraz daha belirgin hale gelmesini bekliyordu. Erteleme teklifine ABD'de yönetimi de sıcak baktı. Zaten ABD Hükümeti öncelikle İngiltere ve Mısır arasındaki sorunların giderilmesini istiyordu.¹⁰¹

İngiltere, Nisan 1952'de başka bir teklifle ortaya çıktı. Yeni İngiliz teklifine göre Irak Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu olarak katılmalıydı. Çünkü Irak bölge savunmasına ilgi duyuyordu. Türkiye ile Irak savunmanın "Kuzey Kalesi"ni oluştururken Mısır'da merkez olacaktı. Ancak ABD yönetimi bu teklife karşı çıktı. ABD yönetimi sadece iki Arap devletinin kuruluşta yer almansın diğer Arap devletleri arasında tepki yaratmasından endişe ediyordu. Arap devletlerinin katılımının kuruluş gerçekleşikten sonra sağlanması gerektiğini belirtiyorlardı. Üstelik ABD, Ortadoğu savunmasında temel unsur olarak Türkiye'yi görmekteydi.¹⁰²

1.2. Ortadoğu Savunma Organizasyonu (1952–1953)

Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na katmakta başarısız olan İngiltere, Arap dünyası ile olan ilişkilerinde daha dikkatli olması gerektiğinin farkına vardı. İngiltere, 18 Haziran 1952'de ABD'ye verdiği muhtırada Ortadoğu Komutanlığı yerine Ortadoğu Savunma Organizasyonu isminin kullanılmasını teklif etti. Bu teklif ABD tarafından desteklendi. Bu isim değişikliği ile Arap devletlerinin teklife daha sıcak bakacağı umulmaktaydı. Aynı zamanda Ortadoğu savunması sadece bir askeri

¹⁰⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁰¹ Sever, *a.g.e.*, s.99.

¹⁰² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

mesele olmaktan çıkarılıp daha geniş kapsamlı siyasal nitelikte bir savunma örgütü sistemine dönüştürülmekteydi.¹⁰³

Yeni projenin ismi Ortadoğu Savunma Organizasyonu oldu. Amerikan Dışişleri Bakanı Acheson, 23–28 Haziran 1952 tarihleri arasında Londra’da temaslarda bulunarak İngiliz Hükümeti ile Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun kuruluşunu görüştü. Organizasyona birçok farklı ülkenin katılımı hedefleniyordu. Organizasyonun merkezi uygun bir yer bulunamaması durumunda Kıbrıs olacaktı. Mısır’da 23 Temmuz 1952’de meydana gelen ihtilalden birkaç hafta sonra İngilizler tekrar harekete geçti. İngiliz Hükümeti, 11 Ağustos 1952’de ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun kurulmasında daha fazla gecikme olmadan harekete geçilmesini istedi. Bu istek Fransa başta olmak organizasyona kurucu olarak katılımı beklenen diğer ülkelere de iletildi.¹⁰⁴

Türk Hükümeti de Ekim 1952’den itibaren Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun kuruluşunda daha aktif rol almaya başladı. Başbakan Adnan Menderes, 13–18 Ekim 1952 tarihleri arasında İngiltere’ye giderek bu konu üzerine resmi temaslarda bulundu. Görüşmelerde iki tarafta Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun bir an önce kurulması konusundaki görüş birliklerini tekrarladılar. Başbakan Menderes, Londra’dan ayrılmadan önce yaptığı basın toplantısında görüşmelere ilişkin soruları cevaplandırdı. Burada verdiği beyanatta İngiliz ve Türk hükümetlerinin komutanlığın kurulması için derhal çalışmalara başlayacağını ve ilgili devletlerin bu organizasyona davet edileceklerini bildirdi. Her iki hükümetinde komutanlık projesinde erteleme taraftarı olmadığını belirten Başbakan Menderes, “*bazı memleketlerin biraz zamana ihtiyacı olabilir*” dedi. Menderes, bu beyanatıyla tüm Arap ülkelerinin bir anda ikna edilmesinin zorluğunu işaret etmekteydi.¹⁰⁵

Zaten görüşmelerin de en önemli başlığı Arap ülkelerinin desteğinin nasıl sağlanacağı konusu oluşturdu. İki yöntem üzerinde tartışıldı. İngilizlerin sıcak baktığı yöntem önce organizasyonu kurmak ve sonrada Arap devletlerini davet etmektir. ABD ise Arapları davet ettikten sonra organizasyonun kurulmasını tamamlama

¹⁰³ Yeşilbursa, a.g.e., s.68.

¹⁰⁴ Yeşilbursa, a.g.e., s.72.

¹⁰⁵ Zafer, 19 Ekim 1952.

taftarıydı. Görüşmeler sırasında Menderes, farklı bir yöntem sunarak Araplara yaklaşmayı önerdi. Başbakan Menderes, “*Önce dükkânı açalım, sonra müşterileri bekleyelim*”¹⁰⁶ diyordu. Ancak dükkânı açmadan yani Ortadoğu Savunma Organizasyonu kurulmadan önce Araplara iyi bir tanıtım yapılması gerekiyordu. Arapların bu organizasyonda sadece müşteri değil aynı zamanda ortak muamelesi görmeliydi.¹⁰⁷

Araplara oldukça dikkatli yaklaşılması ve Arap ülkelerinin tepkilerinin ilk önce yazılı olarak değil sözlü olarak alınması kararlaştırıldı. Ayrıca tüm Arap devletlerinin katılımı hedeflenen bu organizasyon için görüşmelere öncelikle Irak gibi daha fazla ümit vadeden ülkelerden başlamak en doğrusuydu. Menderes, Iraklı liderlerle daha önce yaptığı görüşmelerde edindiği izlenimi İngiliz Başbakanı’na da ilettili. Menderes, Sovyetler Birliği tehlikesine karşı en duyarlı Arap ülkesinin Irak olduğunu ve Irak’la Ortadoğu Savunma Organizasyonu için kendisinin görüşmesinin daha uygun olacağını belirtti. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Menderes’in Irak hakkındaki görüşlerini benimsedi. Arapların katılımı hakkındaki çalışmalara Türkiye, Irak ile görüşerek başlayacak bu görüşmeden çıkan sonuçlar ışığında Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan’la görüşmeler yapılacaktı. Menderes, Irak’ın bu konudaki net tavrını öğrenmek için harekete geçtiğinde Irak’ın iç koşullarının bu tür bir ittifak için henüz uygun olmadığını anladı. Üstelik ABD Hükümeti de Türkiye’nin Irak’ı diğer Arap ülkelerinden ayırarak görüşme yapmasının uygun olmayacağı kanaatindeydi. ABD’nin Irak Büyükelçisi Burton Berry, Irak’ın diğer Arap ülkelerinden uzaklaşmasına sebep olacak böyle bir girişimin Irak’ın iç koşulları da değerlendirildiğın de uygun olmadığı görüşündeydi. Üstelik Berry’nin bu girişimin Türkiye’den gelmesinin faydalı olacağı konusunda şüpheleri vardı.¹⁰⁸

Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelerden çıkan diğer önemli bir sonuçta ABD tarafının bu projede desteğinin çok önemli olduğu bir kez daha anlaşılmasıydı. Bu destek askeri destekten ziyade siyasi bir destek olabilirdi. Çünkü ABD Hükümeti

¹⁰⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.205.

¹⁰⁷ Sever, *a.g.e.*, s.103.

¹⁰⁸ Yeşilbursa, *a.g.e.*, s.72.

Ortadoğu'ya asker göndermeye taraftar değildi. Bu projenin askeri gücü ancak Türkiye ve İngiltere'ye dayanabilirdi.¹⁰⁹

Türk-İngiliz görüşmeleri sona erdikten kısa bir süre sonra ABD Dışışleri Bakanlığı, 5 Kasım 1952'de görüşmeler sonunda alınan kararlar hakkındaki düşüncelerini açıklayan bir notayı İngiliz Hükümetine sundu. İngiliz ve Türk yöneticilerin aksine ABD Hükümetine göre Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulması için görüşmelere Irak'tan değil Mısır'dan başlanması gerekiyordu. Üstelik İngiltere, Mısır ile olan sorunları düzeltmedikçe bu projenin başarı şansı yoktu. Çünkü bu sırada Araplar tüm dikkatlerini Süveyş Kanal Üssü'ndeki İngiliz askeri varlığının yarattığı sorunlara çevirdi. Çözüm için İngiltere Mısır'a açık bir öneri getirmeli, Mısır hükümeti maddi olarak desteklenmeli ordusunu modernleştirmesine yardımcı olunmalıydı.¹¹⁰

İngiliz Hükümeti kısa sürede ABD Hükümetinin Mısır konusundaki uyarılarını dikkate alınması gerektiğini anladı. Hemen Mısır'la anlaşma yollarını aramaya başladı. Öte yandan ABD Hükümeti de yönetiminde İngiltere'nin Ortadoğu savunmasını organize etme konusundaki beceriksizliğinden kaynaklanan ve uzun zamandan beri devam eden huzursuzluk iyice kendini göstermeye başladı. Truman yönetimi Ortadoğu savunmasındaki zaafıların farkındaydı. Ancak daha fazla askeri yük almak istemediğinden Ortadoğu savunmasında İngiliz planlarına güvenmeyi tercih etti.¹¹¹ Ancak Kasım 1951'den Mayıs 1953'e kadar geçen sürede özellikle Ortadoğu savunması konusunda hiçbir olumlu gelişme kaydedilemedi. Ocak 1953'de Eisenhower'ın iktidara gelmesiyle birlikte ABD'nin güvenlik politikasında köklü değişiklikler meydana geldi. Başta Ortadoğu olmak üzere ABD'nin daha aktif rol aldığı yeni bir süreç başladı.¹¹²

¹⁰⁹ Sever, *a.g.e.*, s.104.

¹¹⁰ McGhee, *a.g.e.*, s. 244.

¹¹¹ Sever, *a.g.e.*, s.105.

¹¹² Öke - Mütercimler, *a.g.e.*, s.148.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKA’NIN KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ (1953-1954)

2.1. Dulles’in Ortadoğu Gezisi (1953)

Eisenhower yönetimi iş başına geçtikten sonra dünya çapında güvenlik politikasını yeniden oluşturmak için hemen harekete geçti. İngiltere’nin yaptığı hataları iyi değerlendiren ABD Hükümeti atılacak adımlarda hata yapmamak için öncelikle bölge ve sorunları hakkında birinci elden bilgi toplamaya karar verdi. Bu amaçla Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Yakın ve Ortadoğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stasses ve kalabalık bir heyet ile beraber 9 Mayıs 1953’te Ortadoğu ve Güney Asya’yı kapsayan bir geziye çıktı.¹¹³

11–12 Mayıs 1953 tarihlerini kapsayan Mısır gezisi hem Dulles’in gezisinin en önem verdiği ayağı hem de gezinin başlangıcı idi. Dulles, Mısır’da önce Dışişleri Bakanı Mahmud Fevzi, sonra Başbakan General Necip son olarak ta başta Albay Nasır olmak üzere cunta liderleri ile görüştü.

ABD Hükümeti Mısır’da ki askeri yönetim ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. ABD Hükümeti Mısır’ın en önemli Arap ülkesi olarak görüyor ve biran önce İsrail ile barış yapmasını istiyordu. Mısır’da 1954’e kadar ABD ile iyi ilişkiler geliştirme taraftarı bir politika izledi. Çünkü Mısır Hükümeti, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak ve kalkınmak için gerekli parayı Birleşmiş Milletler (BM) ve ABD’den kredi olarak almayı düşünüyordu. Ancak kısa süre sonra iki ülkenin de bölge için farklı politikalar geliştirdikleri ortaya çıktı. Dulles’in Mısır’a yaptığı ziyarette yaptığı görüşmeler bunun ilk işaretiydi.¹¹⁴

Dulles’in Mısır’daki temaslarına Dışişleri Bakanı Mahmut Fevzi ile başladı. Mahmut Fevzi görüşmede açık bir şekilde Ortadoğu Savunma Organizasyonu projesinin Mısır’ın ilgi alanının dışında olduğunu dile getirdi. Filistin Sorunu

¹¹³ **George McGhee**, *ABD — Türkiye - NATO – Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 254.

¹¹⁴ **Zeynep Güler**, *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004, s. 146.

gündeme geldiğinde ise sadece Filistin'in değil tüm Ortadoğu'nun İsrail tarafından taksim edildiğini belirtti. Mahmut Fevzi'nin komünizm konusunda söylediklerinde sert ve tehdit edici bir üslup vardı. Fevzi, görüşmede *“Belki biz şimdi komünist değiliz. Komünistte olmak da istemiyoruz. Ortadoğu sorunlarına adil bir çözümün geciktirilmesi, insanları komünist yapmanın en iyi yoludur.”*¹¹⁵ diyordu.

Dulles'in General Necip'le yaptığı görüşmede daha çok Süveyş Sorunu üzerinde duruldu. General Necip, Mısırlıların ve Arapların ABD ile iyi ilişkiler geliştirmek istediklerini ancak hem Filistin sorunu hem de Süveyş Sorunu nedeniyle ABD'nin bölgedeki itibarının önemli bir şekilde sarsıldığını dile getirdi. General Necip Ortadoğu savunması ilgili bir pakta Mısırlıların sıcak bakmayacağını İngiltere ile yapılan antlaşmanın sebep olduğu sorunlar devam ederken bu yönde hiçbir adım atmayacaklarını dile getirdi. General Necip, *“Bizi İngiltere'nin işgalinden kurtarın ve bizde o zaman iyi niyetle müzakerelere girelim”* diyerek şartını ortaya koydu.¹¹⁶

Dulles'in Nasır ve diğer cunta liderleri ile yaptığı görüşmenin konusu ABD'den talep edilen silahlar ve Ortadoğu savunmasıydı. Dulles, Nasır'a Mısır'ın kurulacak olan pakta katılmasının önemli olduğunu söyledi. Nasır, bu paktın Mısır'ı neden koruyacağı sorusuna Sovyetler Birliği'ne karşı cevabını alınca Nasır, Mısır'ın Sovyetler Birliği tarafından değil İngiltere tarafından tehdit edildiğini söyledi. Dulles, bu noktada müdahale ederek kurulacak olan paktın aynı zamanda Süveyş Kanal Üssü'ndeki İngiliz askerlerini paktın askeri ve üssüde paktın üssü olacağını söyleyerek cevap verdi. Bunun üzerine Nasır sözlerine şöyle devam etti;

Ben halkıma, buradaki İngilizlerin statülerinin, bir bayrak değişikliği ile işgal kuvvetinden ortak kuvvet haline geçeceğini söylersem, alay ederler benimle. Bana karşı duydukları inanç kaybolur, yeraltı örgütleri ortaya çıkarak halkın güvenini kazanır. Ben halkıma milliyetçilik yolunu göstermekten vazgeçersem, onu komünistler ele alır. Sözünü ettiğiniz paktlara katılmam, halkımın ciddiyetim hakkında şüphe etmesinden başka bir işe yaramaz. Buradan 90 kilometre ötede, Süveyş kanalında elinde tabancası, pusuda bekleyen bir katile önem vermeyi, sınırlarımızdan 7500 kilometre ötede bıçak taşıyan birinden çekindiğimi onlara nasıl söylerim? Hele başından başlayalım, derler bana. Halk önce özgürlüğünü kazanmalı, sonra onu korumak için çalışmalıdır. Serbestçe ve kendi isteğiyle olamadığı sürece, henüz ne pakttan, ne de başka güvenlik tedbirlerinden bahsedecek durumda değiliz.¹¹⁷

¹¹⁵ **Fahir Armaoğlu**, *Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951–1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 215.

¹¹⁶ **Armaoğlu**, *a.g.e.*, s.216.

¹¹⁷ **M. Hasaneyn Heykel**, *Kahire Dosyası*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1974, s.22.

Nasır, Dulles’a “beş bin mil uzaktaki” Sovyetlerin kendileri için tehdit oluşturmadığını söyleyerek tehdit algılamalarındaki farkı gösterdi. Nasır’a göre Mısır ve yeni kurulan askeri cunta için asıl tehdit Süveyş Kanal Üssü’ndeki İngiliz işgalinden kaynaklanıyordu. Sonuç olarak Dulles Mısır’dan ayrılırken Mısır’ın mevcut durumda Ortadoğu’da Batılılarla hiçbir ortaklığa girmeyeceğini anladı.¹¹⁸

Dulles’in gezisinin ikinci durağı İsrail’dir. Dulles’ın 13–14 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı İsrail gezisi Arap âleminde tepki yarattı. İsrail’e yakınlığı nedeniyle ABD’ye şüphe ile bakan Araplar, (özellikle Lübnan, Ürdün Suriye ve Mısır Hükümetleri) görüşmenin Kudüs’te yapılmasına tepki gösterdiler. Çünkü Kudüs’te yapılan görüşme ile İsrail’in Kudüs üzerindeki iddialarının tanınması anlamına geleceği düşünüyorlardı. İsrail Başbakanı Ben Gurion ile yapılan görüşmede Ortadoğu savunmasında yapılacak düzenlemede İsrail’in tek başına kalmamasını istedi.¹¹⁹

15–16 Mayıs 1953 tarihinde Suriye’nin başkenti Şam’da temaslarda bulunan Dulles burada Cumhurbaşkanı Çiçekli ile görüştü. Kurduğu askeri yöntemi güçlendirmeye çalışan Çiçekli, muhalefet tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmekteydi. Baas Partisi, Çiçekli’nin dış politikada batı yanlısı bir politika izlemesini ve Filistinli mülteciler sorununun Suriye’de çözülmesine yani mültecileri kalıcı olmasına rıza göstermekle suçluyordu.¹²⁰ Bu muhalefetinde etkisiyle görüşmenin ana konusu İsrail ve Suriye’nin Batı ile olan ilişkileri oluşturdu. Cumhurbaşkanı Çiçekli bölgesel bir savunma sistemi kurulmadan önce bu meseleyi Arap Devletlerinin kendi aralarında tartışması gerektiğinin altını çizdi. Üstelik Batılı devletlerin bölge konularında muhatap olarak sadece Mısır’ı görmelerinden rahatsız olduğunu aktardı. Çiçekli, Süveyş ve İsrail sorunu çözülmedikçe Batılı devletlerinde katılacağı her türlü savunma organizasyonunun Arap halkında büyük tepki yaratacağı ve başarısız olacağını belirtti. Çiçekli’nin temas ettiği diğer bir noktada Türkiye’ydi. Türkiye’nin sürekli sınırda karışıklık çıkararak Suriye’yi tehdit etmesinin yarattığı

¹¹⁸ **Adid Davışa**, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 127.

¹¹⁹ **Armaoğlu**, *a.g.s.*, s.212.

¹²⁰ **Sabahattin Şen**, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım*, İstanbul: Birey Yayınları, 2004, s. 189.

gerilimden şikâyet etti. Dulles bu konuyu Ankara’da görüşeceğini belirterek görüşmeyi sonlandırdı.¹²¹

Dulles’in Ortadoğu’da başka bir önemli durağı Irak’tır. Dulles, Irak’ın başkenti Bağdat’ta Başbakan Cemil el-Medfai, Dışişleri Bakanı Tevfik el-Süveydi ve Savunma Bakanı Nuri Said ile görüştü. Bağdat’ta yapılan görüşmelerinde ana konusunu Filistin sorunu oluşturdu. Iraklı liderler Filistin sorununu adil bir şekilde çözülmeden Arap halkının Batılarla yapılacak olan her türlü antlaşmada hükümetlerine destek vermeyeceklerini dile getirdiler. Nuri Said görüşmede Ortadoğu’daki komünizm tehlikesi üzerinde durarak Türkiye, İran ve Irak’ın savunma sorunları olduğu aynı zamanda Kürt lideri Barzani’nin Sovyetler Birliği Tarafından desteklenmesinin bölge için başka bir tehdit unsuru olduğunu vurguladı. Görüşmede Mısır ve Süveyş sorunundan çok az söz edildi.¹²²

23–24 Mayıs 1953 tarihleri arasında Pakistan’da temaslarda bulunan Dulles Pakistanlı liderlerle Ortadoğu Savunma Organizasyonu’ndan ziyade Keşmir sorunu ve Pakistan’a yapılacak yardımlar hakkında görüşmeler bulundu. Dulles, Pakistan Başbakanı Muhammed Ali’ye Ortadoğu’nun savunulmasının öneminden bahsetti. Ayrıca kurulması tasarlanan savunma organizasyonun kaynağının bölge ülkeleri olması gerektiğini, bölge dışından bir ülkenin planlar hazırlayıp bunların uygulanmasını istemeleri bölge ülkelerinden beklenmesinin yanlış olduğunu söyledi.¹²³ Dulles, Başbakan Muhammed Ali’ye Ortadoğu savunması hakkındaki görüşlerini sorunca Muhammed Ali bölgenin savunması hakkında yapılan son çalışmalar hakkında fazla bilgi sahibi olmadığını ancak Pakistan’ın Ortadoğu’nun güvenliğine yönelik tüm çalışmaları desteklediğini bildirdi. Dulles, Pakistan gezisinin sonunda Pakistan’ın Batılı ülkelerle işbirliği yapmaktaki gönüllüğünden çok etkilendi. Ortadoğu bölgesinde kurulacak bir savunma sisteminde Pakistan’ın önemli rol oynaması gerektiği kanaati oluştu. Zaten bundan sonraki çalışmaların önemli bir kısmını Pakistan oluşturdu.¹²⁴

¹²¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.213.

¹²² Armaoğlu, *a.g.e.*, s.217.

¹²³ Behçet Kemal Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950–1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 94.

¹²⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.218.

26 Mayıs 1953'te Ankara'ya gelen Dulles, burada Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmeler yaptı. Aslında Ankara ziyareti Dulles'in resmi gezi programında yoktu. Türk Hükümeti Dulles'a gezisi sırasında davet götürünce programa Ankara'da eklendi.

Dulles, Ankara ziyaretine verdiği önemi Menderes'e anlattıktan sonra Menderes'e bölge savunması hakkındaki görüşlerini sordu. Menderes konuşmasına dünyanın şimdiki siyasi durumu hakkında bir tahlilde bulunarak başladı. Menderes'e göre dünya Sovyetler Birliği ve uyduları, komünizmle mücadele eden güçler ve bağlantısızlık adı altında tarafsız bir politika izlemeye çalışan ülkeler olarak üç gruba ayrılıyordu. Komünizmle mücadele için daha etkin bir çalışma ve işbirliği şarttı. Şimdiye kadar yürütülen mücadele ortaya bazı zaafaların çıkmasına sebep oluyordu. Menderes, bu konuya örnek olarak Süveyş Sorununu verdi. Türkiye'ye göre bu sorun sadece Mısır ve İngiltere'yi ilgilendiren bir sorun değil tüm özgür dünyayı ilgilendiren bir sorundu. Bu yüzden Süveyş Kanalı savunmasız bırakılamazdı. Mısır kendi askeri gücü ile kanalı koruyabilecek bir kapasiteye gelinceye kadar Süveyş Kanal Üssü'ndeki İngiliz askeri varlığını kabul etmeli ve komünizm ile mücadele eden ülkeler bu konuda Mısır'ı ikna etmeye çalışmalıydılar. Menderes, Mısırlı liderlerin son derece önemli bir güvenlik sorunu olan bu konuyu ulusal egemenlik söylemleri ile zaafa uğrattığını ileri sürdü.¹²⁵

Menderes, Ortadoğu savunma Organizasyonu'na Arap ülkelerinin katılımının şimdilik mümkün görmediğini Dulles'a açık bir şekilde söyledi. Bunun yanında bölge savunmasında Arap devletlerine bel bağlamak ciddi bir güvenlik zaafı yaratmaktaydı. Türk hükümeti güneyinde yeni bağımsızlığını kazanmış olan devletlerin Sovyetler Birliği yanlısı politikalarından ciddi bir biçimde kaygı duyuyordu. Batılı ülkeler kendi güvenlik planlarını uygulamak için hemen devreye girmeliydi. Böylece hem Arap devletlerine Ortadoğu'nun savunması konusunda ne kadar kararlı olunduğu gösterilerek ikna edilmeleri sağlanacak hem de bölgedeki güvenlik zaafını ortadan kalkacaktı. Başbakan Menderes, Türkiye'nin bölgede girişilecek olan savunma çalışmalarında önder bir rol oynayabilecek tek ülke

¹²⁵ McGhee, *a.g.e.*, s. 255.

olduğunu belirtti. Çünkü batılı ülkelerle olan yakın ilişkileri en önemlisi NATO üyesi bir Ortadoğu ülkesi olmasının yanı sıra, siyasi ve ekonomik olarak diğer Ortadoğu ülkelerinden daha istikrarlı tek bölge ülkesiydi. Üstelik Ortadoğu’da kurulacak bir savunma paketi Türkiye’nin güvenliğine önemli katkı sağlayacaktı. Menderes, Dulles’a Ortadoğu savunması ile ilgili her türlü çalışmayı destekleyeceklerini açık bir şekilde dile getirdi.¹²⁶

Dulles, Menderes’le olan görüşmesinin sonunda açık bir şekilde Türk Hükümetinin Araplar hakkındaki görüşünü şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. Bunun üzerine Menderes, Türkiye’nin Araplara karşı bir politika beslemediğini aksine Araplarla işbirliği yapmak istediğini ancak Arapların bu işbirliğine yanaşmadığını belirtti. Menderes, önce savunma sisteminin kurulmasını ondan sonrada Arapların bu ittifaka dâhil olmasının beklenmesi gerektiğine inanıyordu.¹²⁷

Dulles, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’la onuruna verilen akşam yemeğinde görüştü. Bayar’ın Araplar hakkındaki görüşleri Menderes’ten daha kötümserdi. Bayar, Ortadoğu’da Arapları içine alan bir savunma teşkilatının kurulmasının şimdiki şartlarda imkânsız görmekteydi. Bayar’a göre Arap ülkelerini her birinin milliyetçilik yarışına girmişti ve Sovyetler Birliği’nin oluşturduğu tehlikeyi algılamaktan uzaktılar. En çok güven veren ve işbirliği şansının en fazla olduğu Arap ülkesi Irak’tı. Dulles, Bayar’ın görüşlerini kötümser bulmuş ve Arap ülkelerinin bölgede kapladıkları alan nedeniyle varlığı inkâr edilemez bir öneme sahip olduklarından dolayı mutlaka ikna edilmesi gerektiğine inandığını belirtti. Ancak Dulles’ın bu konudaki görüşlerinin ülkesine döndükten sonra epey değiştiğini görüyoruz.¹²⁸

Dulles gezisini tamamlayıp Washington’a döndükten sonra 1 Haziran 1953’te Milli Güvenlik Konseyi’nde gezi sonucunda edindiği izlenimleri aktardı. Dulles, Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun kurulmasının şu anda imkânsız olduğunu vurguladı. Çünkü Arap ülkeleri Sovyet tehlikesini algılamaktan çok uzaktı. Araplar için en önemli tehlike İsrail ve Süveyş

¹²⁶ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 111.

¹²⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.214.

¹²⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.220.

Kanal Üssü'ndeki İngiliz askeri varlığıydı.¹²⁹ Üstelik Araplar kendi iç çekişmeleri ile uğraşıyorlardı. Eğer ABD yönetimi Ortadoğu'yu Sovyetler Birliği tehdidinden korumak istiyorsa Sovyet tehlikesini algılayan kuzey ülkelere dayanan bir savunma sistemi kurulmalıydı. Böyle bir savunma sisteminin başarılı olması için Sovyet tehlikesini algılayan ülkeler tarafından kurulması gerekiyordu. Bunun dışardan dayatılması projenin başarı şansını ortadan kaldırırdı. Böylece Türkiye, Irak, Suriye ve Pakistan'ı kapsayan Kuzey Kuşağı (Northern Tier) Projesi ortaya çıktı.¹³⁰

Güvenlik Konseyi Dulles'ın görüşlerini benimsedi. Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun uygulanabilir bir proje olmadığına kanaat getirdi. 17 Haziran 1953'te İngilizlerle yapılan görüşmelerde de bu dile getirildi. Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun şimdilik bir kenara bırakılması ve Ortadoğu'da kurulacak bir savunma organizasyonu daha gönüllü görünen Irak, Suriye ve Pakistan ile görüşmeler yapılmasına karar verildi.¹³¹

Kuzey Kuşağı Projesine ilk tepki İngiltere'den geldi. İngiliz Hükümeti'ne göre bu proje Ortadoğu savunmasına bir katkı sağlamayacaktı. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, 5 Ocak 1954'te kabine toplantısında yaptığı konuşmada Kuzey Kuşağı Projesi'nin açık şekilde savunma amaçlı olduğu gösterilmedikçe, Sovyetler Birliği tarafından kendisine karşı yapılmış bir oluşum olarak algılanacağını bununda bölgedeki gerilimin artmasına sebep olacağını iddia etti. ABD'nin planına göre Batılı devletler, Ortadoğu savunmasında aktif rol oynamayacaklardı. Bölge ülkelerine daha fazla görev düşüyordu. Buna karşılık İngiltere, Batılı devletlerin Ortadoğu savunmasında daha aktif rol almasından yanaydı. İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasını bölge ülkelere emanete etmek istemiyordu. Bunun yanı sıra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Pakistan'ın askeri işbirliği için birbirlerinden çok uzak olduklarını düşünmekteydi. Bu sebeple olası Sovyetler Birliği saldırısına karşı Türkiye ve Pakistan'ın ortak cephe oluşturmaları ve bu planın uygulanması çok zordu. İngiliz Hükümetinin, Kuzey Kuşağı Projesine sıcak bakmamasının bir başka sebebi de, Türkiye'nin Pakistan ile askeri işbirliği yapması durumunda NATO'dakilere ek olarak yeni taahhütlerin altına girmesine neden

¹²⁹ Sever, *a.g.e.*, s.112.

¹³⁰ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: Metu Press Yayınları, 2001,s. 48.

¹³¹ Armaoğlu, *a.g.e.* s.222.

olacağı idi. İngiltere’de hükümet ve Genelkurmay, ABD Hükümeti’nin yeni planına prensip olarak desteklemesine rağmen İngiliz Dışışleri Bakanlığı, bir süre daha projeye karşı çıkışını devam ettirdi. ABD’nin İngiltere’den bağımsız bir şekilde yürüttüğü Ortadoğu politikası, İngiliz Dışışlerini her geçen gün daha fazla rahatsız etmeye başladı. İngiltere, Türkiye, Pakistan ve Irak’taki yerini ABD’ye kaptırdığını düşünüyordu. Ayrıca bölge ile ilgili sorunlar hakkında ABD’nin İngiltere’ye danışmaması, sadece gelişmelerden haberdar etmesi, İngiliz Dışışleri Bakanlığı’nın rahatsızlığını artırdı. İngiliz Dışışleri, ABD’nin son dönemdeki sergilediği Ortadoğu politikasıyla İngiltere’yi bölgeden soyutlamak istediğini düşünmekteydi. ABD’ye göre İngiltere, boş yere tedirgin oluyordu. ABD Hükümeti’ne göre, Ortadoğu Savunma Organizasyonu, Batı’nın Araplara karşı üstünlüğünü hissettirmesi nedeniyle başarılı olamamıştı. Bu nedenle yeni projede Batı’nın bulunmaması, Arap ülkelerini bu oluşuma katılmaya teşvik edebilirdi. Ayrıca Türkiye ile Pakistan arasında yapılacak herhangi bir paktın, Türkiye’nin NATO içersindeki yükümlülükleriyle çatışmayacağı, ABD tarafından İngiltere’ye bildiriliyordu.¹³²

Türk Hükümeti Ortadoğu savunması konusunda Dulles’a aktardığı fikirlerini 1 Haziran 1953’te Fransa, İngiltere ve ABD’ye bir memorandumla sundu. Hükümet Ekim 1951’den itibaren Ortadoğu savunmasına yönelik çalışmaların başarısızlığından söz ederek başladığı memorandumda Arapların bu konuda gönülsüz olduklarının ortaya çıktığını vurguladı. Türk Hükümetine göre Süveyş Kanal Üssü’ne dair sorun çözülsün bile Araplar başka bahaneler bularak bölge savunmasına destek vermeyeceklerdi. Bu yüzden Arapları ikna etmek için vakit kaybetmeden ABD, İngiltere ve Fransa tüm bölge ülkelere açık bir savunma organizasyonu kurmak için harekete geçmeliydi. Eğer bu konuda gecikilirse Ortadoğu savunması zaafa uğrayacağı gibi Arapları ikna etmek her geçen gün daha zorlaşacaktı. Çünkü savunma organizasyonun kurulması geciktikçe Arap ülkeleri kendi destekleri olmadan bölgenin savunmasının mümkün olmayacağına inanıyor ve bölge ile ilgili her konuda daha uzlaşmaz bir tavır takınıyorlardı. Buna ek olarak Arap devletleri Sovyetler Birliği ile anlaşma tehdidini her geçen gün daha fazla kullanıyor ve böylece batılı ülkelere taviz koparabileceklerini düşünüyorlardı.

¹³² **Behçet Kemal Yeşilbursa**, “Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı. 77, (Yaz-2004), s. 98.

Araplara rağmen Ortadoğu'nun güvenliğini sağlanabileceğinin gösterilmesi gerekiyordu. Eğer Ortadoğu'da bir savunma organizasyonu kurulabilirse hem Araplara bu konudaki ne kadar ciddi olunduğu gösterilecek hem de kurulu bir organizasyona katılmak Araplara daha çekici gelecekti.¹³³

2.2. Türkiye-Pakistan Antlaşması (1954)

Türkiye, bölge savunmasında ABD'nin daha aktif rol oynamaya başladığı andan itibaren bölgedeki ittifaklara ön ayak olma görevini de gönüllü olarak üstlendi. Menderes, ABD ziyareti sırasında Türkiye'nin ABD'yi sadece NATO içinde değil her alanda desteklemeye ve işbirliği yapmaya hazır olduğunu duyurdu. Dulles, Pakistan ziyareti sırasında bu ülkenin işbirliğine ne kadar yatkın olduğunu görmüştü. Pakistan o dönemde Asya'da kendi rızası ile Batılı devletleri ile işbirliğine yanaşan ilk devletti.¹³⁴ Pakistan, Eylül 1953'ten itibaren Ortadoğu savunması konusunda aktif bir siyaset izlemeye başladı. Pakistan Kara Kuvvetleri Komutanı General Eyüp Han Ankara'yı ziyareti sırasında Türkiye, Pakistan ve mümkünse Irak'ı içine alan bir paktı ilgi ile karşıladıklarını açık bir şekilde dile getirdi. Ancak Pakistanlı liderlere göre bu yönde bir antlaşma yapılması için ABD'nin askeri ve ekonomik yardımı en önemlisi izni gerekiyordu. Türk Hükümetinin bu konuda tek endişe duyduğu nokta ise Pakistan'ın bu anlaşmayı Hindistan'a karşı kullanma olasılığıydı. Çünkü Pakistan Keşmir Sorunu nedeniyle oldukça sıkıntılı günler yaşadığı Hindistan karşısında yalnız kalmamak için her yola başvuruyordu.¹³⁵ Hindistan bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmişti. Üstelik Pakistan'ın Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesinden memnun değildi. Çünkü Pakistan'la Keşmir üzerindeki anlaşmazlık devam ediyordu. Hindistan, Pakistan ile tekrar birleşmeyi umuyordu. Ancak Pakistan'ın Türkiye ve Batılı ülkelerle geliştirdiği ilişkiler onun bu dış politika amacını gerçekleştirmesinde zorluklarla karşılaşmasına neden olacağı ortadaydı.¹³⁶ Hindistan, Pakistan için artık daha belirgin bir tehlikeydi. Sovyetler Birliği aynı

¹³³ Sever, *a.g.e.*, s.113.

¹³⁴“Başbakanın Seyahati”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 6, (15 Haziran 1954) s. 2.

¹³⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.223.

¹³⁶ Bağcı, *a.g.e.*, s. 60.

zamanda Afganistan'ı da Pakistan aleyhine kışkırtmaya başlamıştı. Pakistan giderek artan güvenlik sorununa çözmek için batılı ülkelerle işbirliği yapmak zorundaydı.¹³⁷

Türkiye'den sonra ABD'yi de ziyaret eden Eyüp Han burada Pakistan'a yapılacak yardım konusunu görüştü. Bu sırada 23 Kasım 1953'te Pakistan Genel Valisi Ghulam Muhammed Türkiye'yi ziyaret etti. Tüm bu gelişmeler ABD Hükümetine harekete geçmek için uygun şartların oluştuğu kanaatini vermişti. ABD Hükümeti, 23 Aralık 1953'te Ankara'daki Büyükelçisinden Türk-Pakistan Dostluk Anlaşmasının imzalanmasına dair görüşlerini Türk Hükümetine sunmasını istedi. ABD Büyükelçisinin memorandumu Pakistan'ın Kuzey Kuşağı'nda Ortadoğu savunmasında önemli bir yer tuttuğunu ve katılım konusunda en ümit veren ülke olduğu altı çizildi. Türk Hükümeti ABD'den gelen bu mesajı memnuniyetle karşıladı. ABD Hükümetine daha önce sundukları memorandumda öncü bir rol oynamak istediklerini açık bir şekilde dile getirmişlerdi. Pakistan'la bir anlaşma imzalanması yönündeki telkin Türkiye'nin önder bölge ülkesi olduğunun ABD tarafın kabul ettirildiği şeklinde yorumlandı. 11 Ocak 1954'te ABD'ye olumlu yanıt verildi. Eisenhower'da 12 Ocak 1954'te Pakistan'a askeri yardımı onayladı. Bu aşamadan sonra ABD ve Türk hükümetleri anlaşmanın niteliği üzerine görüştüler. Türk tarafı coğrafi ve stratejik olarak iki ülkenin tam bir bütünlük sağlayamadığını ileri sürerek anlaşmanın iki tarafa da savunmalarında bir yük getirmeyecek iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında danışmayı öngören bir antlaşma imzalanması konusunda uzlaşmaya varıldı.¹³⁸

Bundan sonra Türk-Pakistan Anlaşması'nın tepki yaratacağı düşünülen ülkeler önceden bilgilendirildi. Türkiye, Afganistan'a ABD'de Hindistan'a yapılacak antlaşmanın içeriği hakkında bilgi verdi. Sonuçta 19 Şubat 1954 tarihinde Karaçi'de Türk ve Pakistan hükümetleri ortak bir açıklama yaptılar. İki taraf antlaşma imzalamaya karar verdiklerini ilan ettiler. Türkiye ile Pakistan arasında Dostça İşbirliği Antlaşması planlandığı gibi 2 Nisan 1954 günü Karaçi'de Pakistan Dışişleri

¹³⁷ **Kâmuran, Gürün**, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939–1983)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1983, s. 355.

¹³⁸ **Sever**, *a.g.e.*, s.116.

Bakanı Zülfikar Han ile Türk Büyükelçisi Salahattin Arel arasında imzalandı. Antlaşma 12 Haziran 1954'te onay işlemleri bittikten sonra yürürlüğe girdi.¹³⁹

Anlaşmanın ilk üç maddesi iki ülke arasındaki kültürel ekonomik ilişkileri düzenletmeydi. Savunma işleriyle ilgili olan dördüncü madde de her iki ülkenin dışardan kendilerine bir saldırı olursa, BM Antlaşmasının 51. Maddesine uygun bir şekilde işbirliği yapabileceklerini ön görmekteydi. Bunu yanında teknik konularda bilgi alışverişi aynı zamanda silah ve mühimmat alışverişinde yardımlaşma yapacaklarını taahhüt ediyorlardı. Altıncı madde antlaşmanın diğer devletlere açık bir anlaşma olduğunu belirtmekteydi.¹⁴⁰

¹³⁹ **İsmail Soysal**, *1955 Bağdat Paktı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 187. Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dair geniş bilgi için bkz. **Behçet K. Yeşilbursa**, "The American Concept of the 'Northern Tier' Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-1954", *Middle Eastern Studies*, volume: 37/number: 3, (July-2001), s. 58-103.

¹⁴⁰ **Soysal**, *a.g.e.*, s.188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT PAKTI (1955)*

3.1. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu

Ortadoğu savunması ile ilgili çalışmalar Türkiye-Pakistan Arasında Dostça İşbirliği Antlaşması imzalandıktan sonrada hızla devam etti. İki ülke arasındaki antlaşmanın bölge ülkelerinin içine alacak şekilde genişletilmesi ana hedefti. Ortadoğu savunmasında lider bir rol üstlenmek niyetinde olan Türk Hükümeti bu ana hedefe ulaşmak için hemen harekete geçti.

Başbakan Menderes, temaslarına ilk olarak ABD ile başladı. 30 Mayıs – 7 Haziran 1954 tarihlerini kapsayan ABD gezisinde, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar, NATO ve en önemlisi de Kuzey Kuşağı'nın gerçekleştirilmesini konusunda önemli temaslarda bulundu.¹⁴¹ Başbakan Menderes'in ziyaret sebeplerinden biride Ortadoğu'daki savunmasının genişletilmesi konusunda destek istemektir. Türkiye, Pakistan ile arasındaki boşluğu doldurmak hem de Kuzey Kuşağı'nı kuvvetlendirmek istiyordu.¹⁴² Başbakan Menderes'in gezisi sonrası yayınlanan bildiride de, Türkiye'nin NATO içinde ve dışında dost milletlerle siyasi ve askeri bağlarını genişleterek özgür dünyanın emniyeti konusunda daha aktif rol oynamak istediği ve ABD hükümetine bu konudaki düşüncelerini açık ve kuvvetli bir şekilde bildirdiği belirtildi. Bildiri, Türkiye'nin oynamak istediği aktif rolün yani “daha sıkı askeri işbirliğinin” ABD tarafından da desteklendiğini ortaya koymaktaydı. Türkiye, bölge savunmasında kendisini yeni vazifelerin beklediği bir döneme girdi.¹⁴³

Başbakan Menderes, ABD'deki temaslarının hemen ardından bölge ülkelerini Türkiye-Pakistan Antlaşması'na dahil etmek için harekete geçti. Bu konuda en büyük destekçisi ABD oldu. ABD hükümeti, 13 Nisan 1954'te Irak hükümetine Ortadoğu

* Bağdat Paktı hakkında geniş bilgi için bkz. **Behçet Kemal Yeşilbursa**, *The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, London: Frank Cass, 2005.

¹⁴¹ **İsmail Soysal**, *1955 Bağdat Paktı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 189.

¹⁴²“Türkiye Savunma Sistemini Genişletiyor”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 6, (15 Haziran 1954) s. 14.

¹⁴³ **A. Şükrü Esmer**, “Başvekil Adnan Menderes Amerika'da”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c. XXIV / Sayı:279, (Haziran 1954), s.112.

savunmasıyla ilgili muhtıra verdi. ABD muhtıradaki, Irak hükümetinin diğer Arap hükümetlerinden çekincelerini anlayışla karşıladıklarını ve şu durumda bölge savunmasında batılı devletlerle işbirliği yapmayı ertelemesini anlayışla karşılayacaklarını bildirmekle beraber eğer Irak ABD’den askeri yardım görmek istiyorsa en azından bölge savunması ile ilgili projeleri desteklemesi gerektiğini belirtti.¹⁴⁴

Bu dönemde Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler bazı şüphelerin gölgesinde de olsa iyi durumdaydı. Irak parlamentosunda Türkiye’nin İsrail ile olan ilişkilerinden rahatsızlık duyan bu yüzden Irak’ın Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirilmesini isteyen millettekileri de vardı. Bu konudaki taleplere cevap veren Irak Başbakanı Dr Fadhil Jamali, *“Irak Hükümetinin, Türkiye’yi Araplar tarafına almak için bütün gayretini sarf ettiğini, çünkü Türk-Arap ayrılığının ne Türkler nede Araplar için hiçbir menfaati olmadığını”* söyledi.¹⁴⁵ Irak, Türkiye’yi hem güvenliğinin sağlaması için müttefiki olmasını hem de Batı ile olan ilişkilerinde atlama tahtası olarak kullanmak istiyordu. Bu yüzden Türkiye-Pakistan Antlaşması’na katılması ümit edilen ilk ülke Irak’tı. Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi, Nuri Said ile 19 Nisan 1954’te bu konuyu görüştü. Nuri Said, görüşmede açık bir şekilde Türk Büyükelçisinden antlaşmanın bazı maddelerinin değiştirilmesi konusunda ABD’yi ikna etmesini istedi. Irak özellikle anlaşmada geçen “kışkırtılmamış bir saldırı” kavramının muhtemel bir İsrail saldırısını içine alacak şekilde genişletilmesini istiyordu. Üstelik ABD’den askeri yardım almadan Irak harekete geçmemeye kararlıydı. Irak’ın askeri yardım konusundaki talebi hemen karşılandı. 20 Nisan’da ABD Irak’a askeri yardım yapmaya karar verdi.¹⁴⁶ ABD Hükümeti Irak’a askeri yardım yapmaya karar verdikten sonra yayınladığı resmi bildiride *“Irak’ın askerlik gücünü arttırmak amacıyla, hükümet 1953 yılı mart ayında ABD’den askerî yardım talebinde bulunmuştu. Birçok temaslardan sonra, ABD hükümetinin bu yardımı kabul ettiğini bildirmekle memnunluk duyuyoruz. Bu yardım hiç bir şarta veya siyasî mecburiyete bağlı değildir”*¹⁴⁷ diyordu.

¹⁴⁴ Soysal, a.g.e., s.190.

¹⁴⁵ B.C.A.: 30..1.0/104.647..2 - 07/01/1954.

¹⁴⁶ Soysal, a.g.e., s.191.

¹⁴⁷ *Ayın Tarihi*, sayı: 245 (Nisan 1954), s. 87.

Bu yardım diğer Ortadoğu ülkelerinde de Ortadoğu'nun savunmasına katılımı olumlu bir hava yarattı. ABD, Irak'a yardım kararını aldıktan kısa süre sonra Lübnan'la da yardım antlaşması yaptı. Bu sırada İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üzerindeki anlaşmazlığı çözmeleri bu olumlu havayı pekiştirdi.¹⁴⁸ Irak dış yardım meselesi halledildikten sonra pakta taraftar olduğunu açık bir şekilde dile getirdi. Ancak Iraklı yetkililer bu konuda somut bir adım atılması için sağlam bir hükümet gerektiğini ve Türkiye-Pakistan Antlaşmasına katılımın seçimler sonrası kurulacak hükümetin karar verebileceğini bildirdi.¹⁴⁹

Bu arada Türk Hükümeti Ortadoğu politikasını daha sağlama esaslara bağlamak için Arap ülkelerinde görev yapan büyükelçilerini toplayarak onların görüşlerini almaya karar verdi. Bu toplantı aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir başlangıcı temsil etmekteydi.

12- 13 Temmuz 1954'te Ankara'da yapılan toplantıya Başbakan Menderes başkanlık etmekteydi. 15 Temmuz 1954'te Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında İstanbul'da toplantılar yapıldı. Ayrıca kabineden Fatin Rüştü Zorlu ve Fuat Köprülü diğer katılımcılardandı. Arap ülkelerinden ise Cidde Büyükelçisi Kemal Aziz Payman, Bağdat Büyükelçisi Fikret Şefik Özdoğan, Beyrut Büyükelçisi Rıfkı Rüştü Zorlu, Amman Büyükelçisi Kadri Rızan, Şam Maslahatgüzarı İsmail Soysal, Kahire Maslahatgüzarı Mahmut Dikerdem, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Şefkati İstinyeli katılmaktaydı. Ayrıca Dışişleri Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi toplantıda hazır bulunanlardandı.¹⁵⁰ Toplantıda katılımcılardan görev yaptıkları ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini hakkında düşüncelerini aktarmaları istendi. Ortadoğu'daki temsilcilerimiz toplantıda görüşlerini dile getirdi ve görevli oldukları ülkelerin Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine bakışı üzerine değerlendirmelerde bulundular. Örneğin Kahire Maslahatgüzarı Mahmut Dikerdem, Mısır'ın Ortadoğu'da Batı destekli bir savunma paktına katılmasının imkânsız olduğunu açık bir şekilde dile getirerek bu yöndeki çalışmalara başka bir yön verilmesini tavsiye etti.¹⁵¹

¹⁴⁸ B.C.A.: 30..1.0/104.650..1-07/09/1954.

¹⁴⁹ *Zafer*, 5 Mayıs 1954.

¹⁵⁰ **Mahmut Dikerdem**, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s.105.

¹⁵¹ **Dikerdem**, *a.g.e.*, s.110.

Toplantılar sonrası katılımcıların yardımıyla bir çalışma belgesi ortaya çıktı. Bu belgede hükümetin görüşü ve Arap ülkelerindeki temsilcilerimize verilen yönerge yer almaktaydı.

Belgede Arap ülkelerinin ve Türkiye'nin tehdit algılamalarındaki farklara değinildi. Bu konudaki farklılıklar Türkiye'nin Araplarla ortak güvenlik politikası gütmemesinin şu anda engelliyordu. Arapların şu andaki durumları dış politikada belirsiz, iç politikada ise istikrarsız bir yapıda olduğu belirtilmekteydi. Toplantılar boyunca tartışılan ve hazırlanan sonuç belgesine de yansıyan bir başka hususta Arap kamuoyunun, Arap hükümetlerinin Türkiye ile ilişkilerini şekillenmesinde ne kadar etkili olduğuydu. Arap ülkelerinden gelen temsilcilerin çoğu Arap Hükümetlerinin kamuoyu baskısını Türkiye ile ilişkileri geliştirmekte bahane olarak kullandıkları yönündeydi. (Bu görüşe Kahire Maslahatgüzarı Mahmut Dikerdem ve Şam Maslahatgüzarı İsmail Soysal katılmıyorlardı.) Belgede ayrıca Arap ülkelerinden tek istenenin stratejik kolaylık olduğu vurgulandı. Araplarla ilişkileri geliştirmek için davetler, geziler düzenlemeli kültürel temaslar artırılmalıydı. Son olarak ta kurulacak Türkiye-Pakistan Paktına katılım konusu değerlendirilmiş ve Mısır ve Suudi Arabistan'ın olumsuz tavrı nedeniyle bir kenara bırakılarak Irak gibi daha ümit vaade eden ülkeler üzerine yoğunlaşılması kararlaştırılmıştır.¹⁵²

Türk Hükümeti yukarıdaki değerlendirmeler ışığında yeni Ortadoğu politikasını belirlemeye çalıştı. Bu toplantılara Şam Maslahatgüzarı olarak katılan İsmail Soysal'ın daha sonra yazdığı makalelerinde de ifade ettiği gibi, bu toplantılarda yapılan değerlendirmeler, “*yüzeyse, önyargıların etkisindeydi.*”¹⁵³ Üstelik Türkiye'nin bölgede lider rol oynayabileceğine fikri gerçekten uzaktı. Türkiye'nin bölgede oynamak istediği aktif rolün Araplar tarafından olumsuz bir şekilde karşılanabileceği hiç hesaba katılmıyor veya önemsenmiyordu. Bu değerlendirmeler ışığında yön verilen Ortadoğu politikası başarısızlıkta sonuçlandı.¹⁵⁴

Büyükelçiler toplantısının üzerinden bir kısa bir süre geçtikten sonra Ortadoğu'da yeni bir gelişme meydana geldi. Uzun zamandan beri süren İngiliz-Mısır görüşmelerinde sonuca varıldı. İngiltere, 27 Temmuz 1954'te imzalanan antlaşma ile

¹⁵² Soysal, a.g.e., s.191-192.

¹⁵³ Soysal, a.g.e., s.193.

¹⁵⁴ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 122.

Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmayı kabul etti. Bu durum hem Türkiye hem de ABD için önemli bir gelişmeydi. Antlaşmanın imzalanmasıyla Mısır'ın Ortadoğu meselelerine dair uzlaşmaz tavrından vazgeçtiği ve Batı dünyası ile Araplar arasında daha yapıcı ve ümit vaat eden bir dönemin başladığı izlenimi oluştu. Özellikle görüşmelerin son aşamasında İngilizlerin antlaşmaya Türkiye'yi de dahil etmesi oldukça önemliydi. Antlaşmanın 4. maddesine göre 1950'de kurulan Arap Ülkeleri Toplu Güvenlik Paktı üyelerinden birine ve Türkiye'ye bir saldırı olması halinde Süveyş Kanal Üssü yeniden İngiltere'nin kontrolüne bırakılacaktı. Böylece Mısır ve Süveyş Kanal Üssü Batı güvenlik sisteminin bir parçası haline gelmiş oldu. Üstelik Nasır'da *“Türkiye'ye karşı bir Sovyet saldırısını Mısır ve Arap petrolüne yönelik ilk adım”* olarak değerlendiriyordu. Türkiye'yi Arap ülkelerinin güvenliğinin bir parçası görülmesi Türk hükümetinin Ortadoğu güvenliği konusunda Mısır ile olan işbirliği ümidini arttırdı.¹⁵⁵ Türk hükümeti bu gelişmeler üzerine yaptığı açıklamalarda, bu durumu Nasır'ın iyi niyetinin bir göstergesi olduğunu ve böylece Nasır'ın gerçek bir devlet adamı olduğunu gösterdiğini yorumları yapıldı.¹⁵⁶ Başbakan Menderes, İngiltere Başbakanı Wiston Churchill'e gönderdiği tebrik mesajında antlaşmanın *“temkinli, uzağı gören siyasetinizin mümkün kıldığı bu güzel neticenin Orta Şarkta huzur ve istikrarın teessüsü bakımından büyük tesiri olacağına eminim”* diyordu. Menderes ayrıca mesajında, antlaşmanın İngiltere'nin Ortadoğu'nun güvenliği konusunda çalışmalarında daha aktif rol oynamasına katkı sağlayacağını umduğunu belirtti. Aynı gün Mısır lideri Nasır'a gönderilen mesajda da bu antlaşmanın Mısır'ın itibarına ve Ortadoğu'nun istikrarına büyük katkı sağlayacağını belirtti. Başbakan Menderes, her iki lidere de gönderdiği tebrik mesajlarında antlaşmaya Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren maddelerin eklenmesinden duyduğu memnuniyeti belirterek ve bunun önemine işaret etti.¹⁵⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1954 tarihinde TBMM'nin onuncu dönemini açarken yaptığı konuşmada Süveyş Kanalı ile ilgili İngilizler–Mısır Antlaşması'na Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren maddelerin

¹⁵⁵ Sever, a.g.e., s.123.

¹⁵⁶ Soysal, a.g.e., s.193.

¹⁵⁷ *Ayn Tarih*, Sayı:251, 18.10.1954. s. 72-73.

konulmasının Mısır Hükümetince kabul edilmesini, Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek konusundaki çabasına önemli bir destek olarak yorumladı.¹⁵⁸

Irak'ın kurulacak olan bir pakt için en ümit vaat eden ülke olduğu büyükelçiler toplantısında da vurgulanmıştı. Türk Hükümeti hemen Irak üzerinde çalışmalara başladı. Bu dönemde Batı ile (özellikle İngiltere ile) ilişkileri en iyi olan Arap ülkesi Irak'tı. Üstelik Irak'ın Türkiye ile olan ilişkileri de iyi durumdaydı. Bu iyi ilişkilere rağmen İngiltere, Türkiye'ye Irak'a Türkiye-Pakistan Antlaşması'na girmesi konusunda baskı yapmamasını ve yumuşak bir politika izlemsini tavsiye ediyordu. İngiltere, Irak'a baskı yapılırsa ve ona bir oldubittiye getirilmeye çalışıldığı imajı verilirse, Irak bu teklife red cevabı verebilirdi. Batı destekli bir savunma projesine katılmak Irak için kolay bir karar değildi. Böyle bir organizasyona katılmak Arapların gözünde İsrail'in varlığını kabul etmekten farksızdı.¹⁵⁹ Aslında Mısır'da meydana gelen gelişmeler yani Mısır-İngiliz Anlaşması'nın imzalanması Irak'ı Batı ile işbirliği konusunda kendini daha rahat hissetmesine yardımcı oldu. Mısır, bu antlaşmayı imzalayarak Batı ile işbirliğinin her zaman Arap dünyasından tepki görmeyeceğini kanıtladı.¹⁶⁰

İngiltere'nin desteğiyle Irak'ta iç politik durumda Batı ile işbirliğine uygun bir hale geldi. İngiltere, 1930 İngiliz-Irak Antlaşması'nın devamı için kendisine yakın bir başbakanın Irak'ta göreve gelmesini istemekteydi. Bu nedenle İngiltere, Irak Kralı Naibini, eski başbakanlardan Nuri Said'in başbakanlığında komünizm karşıtı bir hükümet kurması yönünde ikna etti. Kral Naibi'ni ile Nuri Said'in arası geçmişte iyi olmamasına rağmen, İngilizlerin desteğiyle 4 Ağustos 1954 tarihinde Nuri Said yeni hükümeti kurdu.¹⁶¹ Ancak Nuri Sait'in tereddütte yaklaştığı noktalarda vardı. Nuri Sait, Nasır'ın iktidara gelişi ile gittikçe güçlenen Arap milliyetçiliğinin hedefi olmak istemiyordu. İngiliz-Mısır Antlaşması her ne kadar Nuri Sait'in elini güçlendirse de Nuri Sait politikasını Irak'ı Mısır ile karşı karşıya getirmemek üzerine kurdu. Nuri Sait, Irak'ın Ortadoğu'da kurulacak askeri pakta ilk katılan Arap devleti olmasına sıcak bakmıyordu. İlk olarak Mısır'ın bu pakta katılmasını sağlamak istiyordu.

¹⁵⁸ *Ayın Tarihi*, Sayı:252, 1.11.1954. s. 103.

¹⁵⁹ **Ömer E. Kürkçüoğlu**, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s. 54.

¹⁶⁰ **Sever**, *a.g.e.*, s.125.

¹⁶¹ **Yeşilbursa**, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 107.

Türkiye'nin, İngiltere ve ABD'yi de arkasına alarak üzerinde kurduğu baskıya Irak'ın çok fazla dayanması mümkün değildi. Nuri Sait, Türk Hükümetinin Ortadoğu paktı konusundaki ısrarcılığının sebebini de Türk Hükümetinin ihtiyaç duyduğu dış borca bağlamaktaydı.¹⁶² Bunun yanı sıra Nuri Sait, Türkiye'nin yayılımcı emeller beslemesinde de endişe etmekteydi. Türkiye'nin bir kargaşa anında Musul ve Kerkük'ü bir oldubitti ile ilhak ederek Misak-ı Milli hedeflerini tamamlamasından endişe ediyordu.¹⁶³ Irak, bu dönemde Türkiye'ye karşı duyduğu şüphede yalnız değildi. Bağımsız ve ılımlı olarak tanımlanan bir Suriye gazetesi olan "*Elif-Ba*" da çıkan bir makalede Türkiye Arap dünyası için bir tehdit olarak bahsediliyordu. Gazetedeki makale şöyle devam etmekteydi:

Tehlikelerin ikincisi Türkiye'dir. Çünkü bu devlet birçok petrol kaynaklarını sinesinde saklayan Arap memleketlerine vaktiyle hakim olduğu ve mesela Musul bölgesinin II. Dünya Savaşı'nın sonunda kendisinden koparıldığını unutmamıştır. Türkiye petrolden zengin olan ve bir kürt milli yurdunun kurulmasına müsait ve bilhassa Azerbaycan'da bulunan kürtlerin askeri talim ve terbiyelerini bitirince ve milli hareketlerine geçince kendisine büyük bir taciz ve tehlike sebebi olacak olan doğu hududundaki bu yerlere aç gözlerle hala bakmakta ve onun için Rusların projelerinin önüne geçeceğini düşünmektedir.¹⁶⁴

Öte yandan Irak'ında bu paktı imzalamaya ihtiyacı vardı. Irak bu dönemde dolaylıda olsa Sovyetler Birliği tehdidinin farkındaydı. Sovyetler Birliği, Irak'taki Kürt azınlığı ve Irak Komünist Partisi'ni destekliyordu.¹⁶⁵ Sovyetler Birliği, özellikle Azerbaycan'da topladığı ve başında Molla Mustafa Barzani'nin bulunduğu güçler sürekli bir istikrarsızlık sebebi ve Irak içinde huzursuzluğun başlıca nedenlerinden biriydi.¹⁶⁶ Bu dönemde Arap dünyası içindeki iç çekişmede Irak'ı Batılılarla iş birliği yapmaya zorluyordu. Haşimi Hanedanı ile Mısır Hanedanı arasında eskiden beri süregelen rekabet Nasır'ın iktidara gelişiyle yeniden hız kazandı. Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliği Mısır'ın Arap ülkeleri arasındaki itibarını artırdı. Irak Arap devletleri arasında daha geri bir pozisyona razı olamazdı ve Mısır'a karşı varlığını koruyabilmek için Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeli gerektiğinde onların yardımını alabilmeliydi.¹⁶⁷

¹⁶² **Dikerdem**, *a.g.e.*, s.109.

¹⁶³ **Erol Mütercimler – Mim Kemal Öke**, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 170.

¹⁶⁴ B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-07/09/1954.

¹⁶⁵ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁶ B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-13/11/1954.

¹⁶⁷ **Kâmuran, Gürün**, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939–1983)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi

Tüm bu tereddüt ve olumlu gelişmeler altında Türkiye, Ortadoğu paktını kurmak üzere harekete geçti. Irak Veliahdı Emir Abdülilâh 2–10 Eylül 1954 tarihleri arasında yaptığı gezinin gündemini de kurulması planlanan pakt oluşturdu. Öte yandan Nuri Said, Mısır’ı ikna etmek için Nasır’a muhtemel bir Arap-İsrail savaşında Türkiye ve Pakistan gibi güçlü Müslüman ülkelerin tarafsız kalmaması için bu paktın gerekli olduğunu vurguladı. Ancak Nasır bu konuda yorum dahi yapmadı.¹⁶⁸

Bu sırada Arap Birliği ülkeleri 30 Ekim 1954’te toplanarak Türkiye-Pakistan Antlaşması’na katılımı ve Batılı devletlere karşı izlenecek ortak politikayı tartıştılar. Başbakan Menderes’e Türkiye’nin ABD Büyükelçisi tarafından gönderilen mektupta, Arap Birliği’nin yapacağı bu toplantı öncesinde Irak ve Ürdün’de lehimize olan havayı güçlendirmek, Mısır ve diğer Arap ülkelerini yumuşatmak için Arap devletlerine karşı dostane ve sıcak mesajlar gönderilmesi tavsiye ediliyordu.¹⁶⁹

Irak Veliahdı Emir Abdülilâh, Türkiye temalarına devam ederken Nuri Said Kral Faysal ile beraber İngiltere’ye gitti. Nuri Said buradaki temalarında kurulması düşünülen paktı ve İngiltere’nin Irak’taki Habbaniye ve Şaiba Hava Üsleri’ndeki durumu görüştü. Nuri Said, Londra gezisini tamamladıktan sonra Irak’a dönmeden önce Türkiye’ye de uğramaya karar verdi. 9–18 Ekim 1954 tarihlerini arasında süren görüşmelerin ana konuları Türk-Irak ilişkileri, Ortadoğu’nun güvenlik ve istikrarı, Ortadoğu savunması için kurulacak pakt oldu.¹⁷⁰

Görüşmeler sonrasında ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiride Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın ideallerine sıkı bir şekilde bağlı olan milletlerin varlıklarını tehdit edenlere karşı ancak tam bir işbirliği mücadele edebilecekleri ve *“böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Ortadoğu’da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır”* deniyordu.¹⁷¹ Yayınlanan bildiride Başbakan Menderes, Türkiye ve Arap dünyasının çıkarları için yan yana çalışmaları gerektiği üzerinde önemle durdu. Menderes, *“Türkiye’nin Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı olabilecek bir hattı hareketi takip eylemsinin bizzat kendi menfaatleri bakımından da bahis mevzu*

Yayını, 1983, s.355.

¹⁶⁸ Soysal, a.g.e., s.194.

¹⁶⁹ B.C.A.: 30.1.0/18.106.35.-25/10/1954.

¹⁷⁰ Soysal, a.g.e., s.194.

¹⁷¹ Mehmet Gönübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)* 3.B., Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s.274.

*olamayacağı hususunda hükümeti namına her türlü teminatı vermeye amade bulunduğunu” ifade etti.*¹⁷²

Nuri Said’in Türkiye gezisinden kısa bir süre sonra, Başbakan Menderes, 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Bağdat’ı ziyaret etti. Bu ziyaretin son gününde 12 Ocak 1955 tarihinde yayınlanan ortak bildiride, Nuri Said’in Türkiye ziyareti sırasında gündeme gelen Ortadoğu’nun güvenliği için gerekli görülen paktın bir an önce hayata geçirilmesi için her iki ülkenin kısa bir süre sonra bir anlaşma imzalayacakları duyuruldu. Yayınlanan ortak bildirinin devamında iki hükümet imzalanacak olan antlaşma ile ilgili bilgi veriyordu. Ortak Bildiriye göre;

Bu vesika, Birleşmiş Milletler antlaşmasının 51 inci maddesinde ifade edilmiş olan meşru müdafaa hakkına istinaden, âkidlere, gerek bölgede, gerek dışından, yani her nereden olursa olsun, kendilerine vuku bulabilecek tecavüzlere müştereken karşı konulması için onlar arasında işbirliği yapılması taahhüdünü ihtiva edecekti.

Bu antlaşmaya, vakit kaybedilmeksizin, çok yakın bir zamanda, nihaî şekli verilip imzalanacaktır.

Türkiye ve Irak hükümetleri, Orta-Şarkta, Birleşmiş Milletler antlaşmasının prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın tesisine, her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi suretiyle emniyetin takviyesine ve sulhun vikayesine hizmet edeceğine kani bulundukları böyle bir antlaşmaya, onun gayelerinin tahakkukuna hizmet azmini ispat etmiş olan veya coğrafi mevkiinden dolayı veya elindeki imkânlar sayesinde bu yolda faaliyet sarf edebilecek vaziyette bulunan devletlerin iltihakını faydalı ve lüzumlu telâkki eylemektedirler.

Bu itibarla, bu antlaşmanın nihaî şeklini almasına takaddüm edecek çok kısa zaman zarfında bu mevzuda kendileriyle beraber hareket etmek arzusunu gösterecek devletlerle sıkı temas halinde bulunacaklar, mümkün olursa vesikanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her hal ve kârda imzadan sonra dahi aynı gayretlere devam edeceklerdir.¹⁷³

Hazırlanan ortak bildiri bir anlamda Bağdat Paktı’nın ilk tanıtımı yapıldı. Bildiride kurulacak olan paktın amaçları ve kapsamı çizilerek özellikle bölge ülkelerinin ilgisi çekmek hedeflendi. Örneğin pakta katılmak isteyen devletlerde aranacak özelliklerde coğrafi tanımlamalar yapılmadı. Katılmak isteyen devletlerin bölge ülkesi olması şart değildi. Bölge dışındaki ülkelerin örneğin “İngiltere”nin pakta katılması mümkündü. Bildiride değinilen bir başka nokta muhtemel saldırının “*gerek bölgeden, gerek dışından*” diye sınıflandırılmış olmasıdır. Bölge dışından bir saldırı ile Sovyetler Birliği hedef olarak gösterilirken, bölge içinden saldırı ile İsrail kastedildi.

¹⁷² *Ayn Tarihi*, Sayı:251, 18.10.1954. s. 70.

¹⁷³ *Ayn Tarihi*, No:254, Ocak 1955, s.114–115.

Böyle bir ayırım ile İsrail'e atıfta bulunarak pakta karşı Arap devletlerinin tepkisini azaltmak ve mümkünse onlar için bu pakta cazip hale getirmek hedeflendi.¹⁷⁴

İngiltere ve ABD, Türkiye-Irak Antlaşmasının bir an önce hayata geçirilmesini istiyorlardı. İngiltere, bu sayede 1930 tarihli İngiltere-Irak Antlaşması'nın uzatabilecek bölgedeki askeri ve ekonomik kazanımlarının devam etmesini sağlayacaktı. İngiltere, Irak Hükümeti'nden, Mısır başta olmak üzere diğer Arap devletlerinin bu antlaşmaya imzaladığı için Irak'a göstereceği tepkiyi, Irak Hükümeti'nin görmezden gelmesini istiyordu. ABD tarafı ise, Türkiye-Irak Antlaşması'nın Kuzey Kuşağı Projesi'nin tamamlayacağını ve işlerliğini artıracağına inanıyordu. İngiltere ve ABD'nin bu antlaşmadan farklı beklentileri de vardı. ABD Hükümetine göre, Kuzey Kuşağı Projesi, Türkiye-Irak Antlaşması'na İran'ın da katılınca tamamlanacaktı. İngiltere ise, Türkiye-Irak Antlaşması ancak İngiltere'nin Irak'taki askeri kazanımları uzatılırsa işe yarayacağını düşünüyordu.¹⁷⁵

Bağdat'taki temaslarını tamamlayan Menderes Türkiye-Irak arasında yapılacak olan antlaşmaya katılması muhtemel bölge ülkeleri ile hemen temasa geçti. Lübnan Menderes'in gezi programında başından beri yer alıyordu. Menderes'in Bağdat'taki temasları devam ederken Suriye Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Şam Maslahatgüzarı'na Menderes'in Beyrut'a giderken Şam'a uğramasından mutluluk duyacaklarını bildirdi.¹⁷⁶ Böylece Menderes'in ilk durağı Suriye oldu. 14 Ocak 1955'te Suriye Başbakanı Faris el-Khoury ile temaslarda bulundu. Ancak Suriyeli yetkililer imzalanacak antlaşmaya katılmak konusunda istekli değildi. Menderes ve heyeti aynı gün içinde Lübnan'ı da ziyaret ederek pakt konusundaki görüşlerini öğrendi. Lübnanlı yetkililer pakt konusunda Suriye Hükümeti kadar ilgisiz değil hatta alakalı bir tablo çizdiler. Lübnan Dışişleri Bakanı Menderes'in ziyaretinden sonra 15 Ocak 1955'te yaptığı açıklamada Türk Hükümetinin Irak ile Türkiye arsında imzalanacak antlaşmaya Lübnan'ı davet ettiklerini ve buna benzer bir antlaşmanın İsrail ile imzalamayacaklarına dair Türk hükümetinin kendilerine teminat verdiğini duyurdu. Ancak yapılan ortak açıklamaya pakt konusundaki görüşler yansımamış iki ülke

¹⁷⁴ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁷⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, London: Frank Cass, 2005, s. 73.

¹⁷⁶ Zafer, 9 Ocak 1955.

arasındaki ikili ilişkiler ve Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirmek için çalışmalarına devam edeceği bildirilmiştir.¹⁷⁷ Ortak bildiride pakt konusuna değinilmemesinin sebebi Lübnan'ın Arap Birliği'nin tepkisinden duyduğu endişeydi. Mısır, Türkiye ve Irak tarafından 13 Ocak 1955'te yayınlanan ortak bildirinin hemen ardından harekete geçerek ve Arap Birliği ülkelerini 22 Ocak 1955'te acilen Kahire'de toplanmaya çağırdı. Bu yüzden Suriye ve Lübnan (özellikle Lübnan) Arap Birliği toplantısı yapılmadan pakt konusunda herhangi bir söz vermeye yanaşmadılar. Zaten Menderes'te Türkiye'ye döndüğünde yaptığı açıklamada Lübnan'ın pakt işine taraftar olmakla birlikte Arap Birliği'nin onayını almadan harekete geçmek istemediğini belirtti.¹⁷⁸

Türk ve Irak hükümetleri paktla ilgili çalışmalarına devam ederken bölge ülkeleri, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği kurulması düşünülen pakt konusunda ilk görüşlerini dile getirmeye başladılar. Aslında bölge ülkelerinden özellikle Mısır'ın giderek artan muhalefeti Menderes'i paktın imzalanması konusunda daha hızlı hareket etmesine sebep oldu. Neticede 24 Şubat 1955 günü görüşmelerde neticeye varıldı ve “Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalandı”¹⁷⁹.

Antlaşmanın giriş kısmında bu antlaşmanın, iki devlet arasında 26 Mart 1946'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın tamamlayıcısı olduğunu vurgulanmıştır. Giriş kısmında atıfta bulunulan bir başka noktada Arap Birliği Devletleri arasındaki Müşterek Güvenlik Paktı ve İktisadi İşbirliği Antlaşması'nın bu antlaşmaya taraf ülkelerin Birleşmiş Milletler Anayasası'ndan gelen hak ve sorumluluklarını engelleyemeyeceğidir. Antlaşmanın imzalanma sebebi ise her iki ülkenin;

Birleşmiş Milletler anayasasının 51 nci maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren Orta-doğu bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili Birleşmiş Milletler âzası olmak sıfatıyla yüklendikleri büyük mesuliyetleri müdrik olarak” bu antlaşmayı imzaladıklarını duyurmuşlardır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, sf.61.

¹⁷⁸ **Sever**, *a.g.e.*, s.127.

¹⁷⁹ Türkiye-Irak Antlaşmasının metni için bkz.; **İsmail Soysal**, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: II, 1945-1990, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

¹⁸⁰ Antlaşmanın tam metni için bkz. B.C.A.: 30..1.0/35.215..3 - 24/02/1955.

3.2. Bağdat Paktı'nın Genişlemesi

Bağdat Paktı kurulduktan sonra ilk katılan devlet İngiltere oldu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmakta bu kadar hızlı davranmasının başlıca nedeni Irak ile yaptığı 1930 İngiltere-Irak İttifak Antlaşması'nın 1956 yılında sona erecek olmasıydı. İngiltere bu tarihten önce Irak ile yeni bir antlaşma yapmak ve 1930 İttifak Antlaşması'nın verdiği Irak'ta hava üssü ve Irak'ın dış politikasında gözetim hakkı gibi bazı ayrıcalıklarının devam ettirmek istiyordu. İngiltere bir anlamda İran ile yaşadığı petrol anlaşmazlığı gibi bir krizi Irak ile yaşamak istemiyordu. İngiltere son yıllarda bölge ülkeleri ile yaşadığı sorunlara yenisini eklemekten daha önce Irak üzerinde elde ettiği bazı hakları Bağdat Paktı şemsiyesi altında yapılacak antlaşmalarla devam ettirebilecekti.¹⁸¹ Ayrıca İngiltere Ortadoğu'daki en önemli dayanağı olan Haşimi Hanedanı ve bu hanedana sadık bir başbakan olan Nuri Sait'i Arap kamuoyunda zor durumu sokmamak hatta mümkünse prestijini artırmak için Irak'ın egemenlik haklarına daha saygılı özel askeri işbirliğini bölgesel bir savunma paktnın içine sokmak zorundaydı. İngiltere, Haşimi Hanedanı ve Nuri Said'in Arap kamuoyundaki prestijine Mısır'da Nasır'ın iktidara gelmesinden sonra daha fazla önem vermesi gerektiğinin farkındaydı. İngiltere, Irak'taki yandaşlarını kaybederse Irak'ın himayesi altındaki diğer Arap sultanlıklarını kaybetmesi demekti.¹⁸² Neticede Bağdat Paktı'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Mart 1955'te İngiltere Başbakanı Anthony Eden Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Bağdat Paktı'na katılma isteğini dile getirmiştir. Eden konuşmasına şöyle devam etmiştir:

Müttefikimiz Türkler tarafından imzalanan bu yeni anlaşmaya yapılan olumlu yardımı büyük bir memnunlukla karşılıyoruz. İngiliz hükümeti bu bölgedeki diğer memleketlerin de bu anlaşmaya katılacaklarını ümit etmektedir. İngiliz hükümetinin bu pakta katılmasıyla beraber, Türk ve Irak hükümetlerinin paktnın imzası sırasında Filistin hakkında teati ettikleri mektuplara iştirak etmediğini belirtmek isterim. İngiliz hükümetinin amacı İngiltere-Irak ilişkilerini halen İngiltere İle Türkiye ve diğer NATO üyesi memleketler arasında mevcut olana benzer bir şekle sokmaktır. Yeni anlaşmanın başlıca gayesi iki memleketin silâhlı kuvvetleri arasında sıkı ve daimî bir işbirliği kurmaktır. İngiltere, Irak'ın hava kuvvetini teşkilâtlandırmasına yardım edecek ve harp halinde kullanılmak üzere, Irak'ta silâh ve cephane depoları kuracaktır. İngiltere, eskisi gibi İngiliz uçaklarının Irak'a inmesine ve akaryakıt alması hususunda mevcut haklarından faydalanmaya devam edecektir. Buna karşılık yeni anlaşma gereğince, İngiliz hava kuvvetlerinin işgalinde

¹⁸¹ Soysal, a.g.e., s.202.

¹⁸² Aptülâhat Akşin, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meselleri*, İstanbul: 1959, s.108.

bulunan hava meydanları Iraklıların idaresine verilecek ve buradaki İngiliz hava filoları yavaş yavaş tahliye edilecektir.¹⁸³

İngiliz Hükümeti, Eden'in görüşlerini destek verdi. Bundan sonra Hükümette Irak ile özel bir antlaşma yapabilmek için 20–29 Mart 1955 tarihleri arasında girişimlerini yoğunlaştırdı. Zaten Türkiye-Irak Paktı'nın 5. Maddesi, antlaşmaya katılan devletlere diğer üyelerle ikili özel antlaşma yapabilme imkânı veriyordu. Yapılan ikili görüşmeler sonunda, İngiltere ile Irak Özel Antlaşması 4 Nisan 1955'te imzalandı. Bir sonraki gün İngiltere'nin Türkiye-Irak Paktı'na dahil edilmesiyle, bu antlaşma, "Bağdat Paktı" adını aldı.¹⁸⁴

İngiltere Bağdat Paktı ile birlikte 1930 İngiltere-Irak İttifak Antlaşması'na son verilerek Irak ile İngiltere arasında yeni bir işbirliği antlaşması imzalandı. Bu yeni antlaşmaya göre İngiltere Irak ordusunun eğitimine ve donatımına katkıda bulunmayı ayrıca Irak'a bir saldırı olması halinde savunmasına yardım etmeyi kabul ediyordu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılması paktın Arap kamuoyundaki prestijine büyük zarar verdi. Özellikle İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılım antlaşmasını imzaladığı gün Irak ile de bir antlaşma imzalayıp bu ülkedeki askeri varlığını garanti altına alması Bağdat Paktı'nın Batılı ülkelerin Ortadoğu'daki çıkarlarını sürdürmek için yapılan bir antlaşma olduğunu yönündeki eleştirileri artırdı.¹⁸⁵ Bu antlaşmanın imzalanması sürecinde Türkiye, İngiltere'nin ricasıyla antlaşmayı kabul etmesi için Nuri Said'e telkinlerde bulunarak bir anlamda aktif rol oynadı. İngiltere, Bağdat Paktı'na katıldıktan sonra Mısır'ın Doğu Bloğu ülkeleri ile olan ilişkileri daha hızlı gelişmeye başladı. Aslında bu durum öngörülüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Bağdat Paktı'na katılmadan önce bu katılımın bedelinin Mısır ile ilişkilerin bozulmasına sebep olacağını söylemişti.¹⁸⁶

Bağdat Paktı'na katılan ikinci devlet Pakistan oldu. Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Han, pakt imzalandıktan kısa bir süre sonra Mart 1955'te bu konudaki isteğini dile getirdi. Pakistan bölge savunmasından çok alacağı ekonomik yardımın artması ve Hindistan ile süregelen sorunlarında destek bulmak için bu

¹⁸³ *Ayın Tarihi*, No:256, Mart 1955, s.96.

¹⁸⁴ İngiltere'nin Bağdat Paktına Katılmasına dair bkz.; **Yeşilbursa**, *The Baghdad Pact...*, s. 96-120.

¹⁸⁵ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Savunma Projeleri", *Türkiye Günlüğü*, sayı. 77, (Yaz-2004), s. 109.

¹⁸⁶ **Sever**, *a.g.e.*, s. 144.

antlaşmaya imza atmak istiyordu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılımı ise Pakistan'ın katılım sürecini hızlandırdı. İngiltere, Bağdat Paktı'na katılım antlaşmasını imzaladığı gün Türkiye ve Irak, Pakistan'a pakta katılması için resmi çağrıda bulundu 23 Eylül 1955'te Pakistan Bağdat paktı'na katılan ikinci devlet oldu.¹⁸⁷

Bağdat Paktı'na katılan üçüncü devlet İran'dır. İran'ın bölge savunmasına katılımı önemliydi. İran'ın işlevi Türkiye-Pakistan Antlaşması imzalandıktan sonra daha belirgin bir halde ortaya çıktı. Çünkü Türkiye ile Pakistan arasında kalan İran bu halkaya dahil olmadıkça bu antlaşmanın bir savunma antlaşması olarak çalışması mümkün değildi. Sovyetler Birliği'nin güney sınırı boyunca çizilen hatta İran önemli bir boşluktu.¹⁸⁸ Üstelik bölge ülkeleri içersinde Sovyetler Birliği tehdidine doğrudan maruz kalan ülkelerden biri olan İran, 1950'lerden itibaren gelişmeye başlayan Batı kaynaklı Ortadoğu'yu savunma planlarına mesafeli yaklaşmayı tercih etti. Bunun başlıca sebepleri İran'ın 1951 yılında Anglo-Iranian Petrol kampanyasının millileştirmesiyle başlayan ve İngiltere süren anlaşmazlıktı. İran millileştirme kararını alırken ABD'nin desteğine inanarak hareket etti. Çünkü İran jeopolitik ve ekonomik sebeplerle ABD'nin kendisini yalnız bırakmayacağına inanıyordu. Ancak Ekim 1951'de İngiltere'de seçimler yapıldı. İngiltere'de İşçi Partisi iktidardan düşüp Muhafazakârlar hükümet kurunca ABD'de İngiltere'yi İran'a uygulanan boykot konusunda destekledi. İran petrol gelirinden yoksun kalınca hızla ekonomik kriz içine sürüklendi ve Ekim 1952'de Musaddıq yönetimi İngiltere ile olan diplomatik ilişkilerini kesti. İran üzerindeki boykot devam ederken, diğer Ortadoğu ülkeleri petrol üretimini artırarak İran'dan doğan üretim açığını kapattılar. Yalnız kalan Musaddıq yönetimi ekonomik sorunların yanında sosyal ve siyasi meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. 19 Ağustos 1953'te ABD destekli bir askeri darbe ile Musaddıq devrildi.¹⁸⁹ Başbakanlığa getirilen General Zahedi, Batı ile ilişkilerde daha yakınlaşmadan yanaydı. Kısa süre sonra millileştirme kararından geri adım atarak İngiltere ile anlaştı. Bu iktidar değişikliğinden sonra İran Ortadoğu'nun savunmasında

¹⁸⁷ Soysal, a.g.e., s.202.

¹⁸⁸“Ortadoğu”, *Forum*, Cilt No.2, Sayı No.15, (1 Kasım 1954) s.6.

¹⁸⁹ **Tayyar Arı**, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 262.

Batı ile işbirliğine sıcak bakmaya başladı. Öte yandan Musaddık yönetiminin ABD destekli gruplar tarafından devrilmesi ile İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Batılı devletlerle daha iyi ilişkiler kurması gerektiğini anladı. Bu rejim değişikliği ile İran'da Batıya karşı olan muhalefette susturuldu.¹⁹⁰ İran'ın bu dönemde bir başka çekincesi Sovyetler Birliği ile 1921'de imzaladığı İran-Sovyet Saldırmazlık Paktı idi. Bu antlaşma İran'ın başka bir ülke ile ittifak antlaşması yapmasını engelleyen bazı bağlayıcı hükümler içermektedir. Üstelik antlaşma maddelerinin bazılarının çiğnenmesi durumunda Sovyetler Birliği İran'a askeri müdahalede bulunabilecekti. İran ile ABD arasında Türkiye-Pakistan Antlaşması'na İran'ın katılımı ile ilgili görüşmeler başlayınca 8 Temmuz 1954'te Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçisi Anatoli Lavrentief, İran Dışişleri Bakanı Abdullah İntizam'a nota vererek bu görüşmeleri yakından izlediklerini belirterek bağlı oldukları antlaşmaları çiğnememeleri konusunda uyardı. İran bu notaya verdiği cevapta izledikleri siyasetin karanlık bir yönü bulunmadığını ve güvenlikleri için bu türde antlaşmalar yapmalarının önünde hukuki bir engel bulunmadığını belirtti.¹⁹¹ Bu noktada İran Şahı'nın izlediği kararlı politika ile aşıldı. Sovyetler Birliği bu konuda ısrarcı davranmadı. Sovyetler Birliği engeli aşıldıktan sonra Bayar, Bağdat Paktı'na katılım işini görüşmek üzere Tahran'ı ziyaret etti. Bayar'ın bu ziyaretine dair gazetelerde çıkan yorumlar aslında ziyaretin İran'ı Bağdat Paktı'na katmak için son ikna turu olduğuna işaret etmekteydi. *Vatan* gazetesinden Ahmet Emin Yalman 19 Eylül 1955 tarihinde yayınlanan makalesinde şöyle demektedir:

İran ile olan Sadabat Paktı hala yürürlüktedir. İran Türkiye – Pakistan, Türkiye – Irak – İngiltere paktlarına resmen katılmamış olsa bile bunların tabi bir üyesidir. Bölgemizin dostluk zincirinde boşluk yoktur. Hiçbir komşuya karşı meydan okumama mahiyetini taşıyan ve ancak koruma hizmetini gören bu paktlara resmen katılmak bakımından İran milletinde tereddütler varsa Cumhurbaşkanımızın ziyaretinin yol açacağı dostluk temasları bunları ortadan kaldırmaya ve kader birliği duygusunu karşılıklı olarak kuvvetlendirmeye hizmet edecektir.¹⁹²

Bayar'ın ziyareti İran'da geniş yankı uyandırdı. Bu ziyaretten en çok rahatsızlık duyan ülke ise Mısır ve Sovyetler Birliği'dir. Kahire Radyosu ve Sovyet radyolarından yapılan yayınlarda İran'ın Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılma

¹⁹⁰ **Baskın Oran, (Ed.) *Türk Dış Politikası Cilt I 1919–1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 625.**

¹⁹¹ *Ayın Tarihi*, No:248, Temmuz 1954, s.190.

¹⁹² *Vatan*, 19.10.1955.

davetini reddettiğine dair geniş yayınlar yaptılar.¹⁹³ İran Şahı 8 Ekim 1955'te Ayan Meclisinde yaptığı konuşmada “*Hükümet tarafsızlık politikasını terk etmeli, savunması için menfaatleri aynı olan memleketlerle birleşmelidir*” diyerek açık bir şekilde hükümetini Bağdat paktı'na katılma yönünde diplomatik atağa geçmesini istedi.¹⁹⁴ 23 Ekim 1955 tarihinde İran Başbakanı Ala pakta katılma kararını açıklamış katılımı 3 Kasım 1955'te gerçekleşti.¹⁹⁵

3.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağdat Paktı'na Karşı Tutumu

Bağdat Paktı kurulduktan sonra üye olan devletlerin hepsi ABD'nin bir an önce pakta katılarak bu ittifakı daha güçlü hale getirmesini istediler. ABD'nin en yakın müttefiki olan İngiltere dahi ABD'nin katılacağı ümidi ile pakta üye oldu.¹⁹⁶ Ancak İngiltere'nin pakta bir anda üye olması ABD'de herkesi hoşnut etmedi. Dulles, İngiltere'nin bu kararını büyük bir sürpriz olarak değerlendirdi. 11 Ocak 1956'da yapılan basın toplantısında Dulles Bağdat Paktı'na katılma konusundaki düşüncelerini şöyle açıkladı;

ABD bu paktın kurulmasına sempati ile bakıyor. Böyle bir Pakt benim 1953 Mayısında geliştirdiğim “ Kuzey Kuşağı” kavramından doğdu. Paktın bugün daha da genişletilmesi konusunda belirli bir görüşümüz yok. Biz bölgedeki öbür devletleri Pakta katılmaya özendirmiş değiliz. “Pakta katılmayı düşünebiliriz. Yeter ki, bu katılma genel istikrarı güçlendirecek koşullar içinde ve zamanında olsun. Katılmayı içinde bulunan koşullar içinde düşünmüyoruz.”¹⁹⁷

ABD içersinde Bağdat Paktı'na katılma önemli bir tartışma konusuydu. ABD'nin Irak Büyükelçisi Waldemar Gallman, katılım konusunda oldukça ısrarcı davrandı. Gallman'a göre Kuzey Kuşağı teorisini ABD başlattığına göre bu teorinin işler hali olan Bağdat Paktı'na açık destek verilmeli ABD pakta katılmalıydı. Üstelik pakt içersinde İngiltere'nin yanında olmamamız Ortadoğu ülkelerinde Batılı ülkeler arasında bir ayrışma olduğu izlenimini uyandırıp hür dünyaya olan güveni sarsabilirdi. Bu üyelik ABD için maddi anlamda bir külfet getirmeyecek ancak siyasi olarak Ortadoğu'da ABD'nin daha aktif bir siyasi rol oynamasına yardımcı olacaktı.

¹⁹³ *Ayın Tarihi*, No:262, Eylül 1955, s.302.

¹⁹⁴ *Zafer*, 9 Ekim 1955.

¹⁹⁵ *Soysal*, a.g.e., s.203.

¹⁹⁶ *Oral Sander, Türk- Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979, s. 134.

¹⁹⁷ *Soysal*, a.g.e., s.204.

Üstelik ABD'nin üyeliği Bağdat Paktı'na içerden ve dışardan gelen tepkileri önleyebilirdi. Pakta üye olunduktan sonra İsrail'in endişeleri ortadan kaldırılabilir. ABD'nin içinde yer aldığı bir ittifakın İsrail aleyhinde kullanılamayacağını garanti verilebilirdi. Dahası Iraklı liderlerin Türkiye hakkında duyduğu endişeler yani Türkiye'nin Musul'u ilhak etme olasılığına karşı Irak'ın yalnız bırakılmayacağı böylece gösterilebilirdi. Arap dünyasından git gide uzaklaşan ve yalnız kalan Irak, ABD'yi yanında görünce daha rahat hareket edebilecekti.¹⁹⁸ Katılım konusunda ısrarcı davranan bir başka Amerikalı diplomat Ankara Büyükelçisi F. Warren'di. 1 Nisan 1955'te ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda Türkiye'nin ABD tarafından Bağdat Paktı konusunda yalnız bırakıldığını bunun ABD'nin çıkarlarına da aykırı olduğunu söylüyordu.¹⁹⁹

Öte yandan ABD Dışişlerindeki bazı yetkililer Bağdat Paktı'na girmeye taraftar değildi. Bağdat Paktı'na girme karşıtı grupların endişelendiren en önemli nokta ABD'nin pakta girmesinin Sovyetler Birliği'ni tahrik edeceği ve bölgede yayılmak için yeni manevralara girişebileceği ihtimaliydi. Bunun yanı sıra eğer ABD pakta girme kararı alırsa hükümetin izlediği Ortadoğu politikası ABD Senatosunda tartışmaya açılabilir bu hem hükümeti zor duruma sokar hem de bu politikanın uygulanmasında zaafı yaratabilirdi.²⁰⁰ Bağdat Paktı'na üye bir ABD pakta şüphe ile bakan Mısır ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleri ile olan ilişkilerin kötüleşmesine sebep olabilirdi. İsrail zaten kendine karşı olduğunu düşündüğü bu pakt içinde ABD'yi görürse bu ülke ile olan ilişkilerine mesafe koyardı.²⁰¹

Sonuçta ABD Bağdat Paktı'na girmede. Ancak Bağdat Paktı Sürekli Konseyi'nin 21 Aralık 1955'te yaptığı ilk toplantısına Irak Büyükelçisi Gallman, Amiral Cassady ve General Caraway'ı gözlemci olarak gönderdi. ABD konsey ile askeri ve siyasi olarak sürekli bir biçimde temas halinde olacaklarını bildirdi. Gerçektende ABD hükümeti özellikle 1957'de Askeri Komite'ye dahil olduktan sonra paktın bütün faaliyetlerinde etkin rol oynadı.²⁰²

¹⁹⁸ **Hüseyin Bağcı**, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: Metu Press Yayınları, 2001, s. 71.

¹⁹⁹ **Soysal**, *a.g.e.*, s.204.

²⁰⁰ **Sander**, *a.g.e.*, s.134.

²⁰¹ **Oran**, *a.g.e.*, s.625.

²⁰² **Bağcı**, *a.g.e.*, s.72.

3.4. Bağdat Paktı'na Karşı Tepkiler

Bağdat Paktı imzalandıktan sonra hemen pakt aleyhinde geniş bir propaganda başladı. Bağdat Paktı imzalandıktan sonra Başbakan Menderes'in ilk durağı Suriye'nin başkenti Şam oldu. Bu ziyaretin önemli kılan diğer bir husus Suriye'ye bağımsız olduğundan beri ilk kez bir Türk Başbakanı Şam'ı ziyaret etmesiydi. Suriye'de Albay Çiçekli'nin askeri rejiminden sonra kurulan yeni hükümet dış politikada daha temkinli adımlar atıyordu. Suriye, Mısır'dan uzak durmaya çalışırken Irak ile daha iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Suriyeli makamlar Başbakan Menderes'in ziyaretini dostça karşıladı. Ancak Menderes Şam ziyaretinde aynı sıcaklığı sokakta göremedi. Şam Büyükelçiliğimizin önünde sonradan Mısır ajanlarınca düzenlendiği, komünistlerce desteklendiği ve Suudi Arabistan'dan maddi destek gördüğü ortaya çıkan gösteriler düzenlendi. Bu gösteriler elçiliğimizin taşlanmasına kadar vardı. Mısır ve Suriye basın ve yayın kuruluşları Türkiye aleyhinde güçlü bir propaganda başlattı.²⁰³

Suriye'deki görüşmeler Cumhurbaşkanı Haşim El-Attasi ve Başbakan Fares El-Huri ve Dışişleri Bakanı Feydi Attasi ile yapıldı. Türk tarafını temsilen Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü'nün içinde yer aldığı geniş bir heyet ile yapılan görüşmeler dostane bir havada geçti ancak yapıcı sonuçları olmadı. Başbakan Menderes, görüşmede komünizm tehlikesinden ve bu tehlikeye karşı tek vücut bir halde karşı koymanın öneminden bahsederken, Cumhurbaşkanı Attasi Arap-İsrail sorununa değindi. Menderes, görüşmede Suriye tarafına Bağdat Paktı'na girmesini açık bir şekilde önermedi. Arap-İsrail anlaşmazlığından Türkiye'den yardım isteyen Suriyeli yetkililere de Arapların uğradığı haksızlıkların Türkiye ile girişecekleri işbirliği ile hafifleyebileceği vaadinde bulundu. Görüşmeler sonunda Türk tarafı Suriye'nin şimdilik Bağdat Paktı'na katılmaya taraftar olmadığını anladı.²⁰⁴

Ocak ayında yapılan bu görüşme Suriye'nin normal bir diplomatik yol izlenerek Bağdat Paktı'na katılmasının sağlanamayacağını ortaya çıkardı. Dahası Mısır'a karşı mesafeli bir politika izleyen Suriye Hükümeti 1955 Martının ilk günlerinde Mısır ile birlikte Bağdat Paktı'na alternatif bir savunma paktı imzalamayı kararlaştırdıklarını

²⁰³ Soysal, a.g.e.,s.205.

²⁰⁴ Soysal, a.g.e.,s.,s.206.

belirtti. Suriye'nin bu tavrı Türk Hükümetince sürpriz olarak yorumlandı. Çünkü Bağdat Paktı hakkında yapılan ikili görüşmelerde Suriye'den bu pakta karşı açık bir ret gelmemişti. Suriye'nin bu tavrı üzerine Türk Hükümeti diplomatik baskı ile Suriye'yi Bağdat Paktı içine çekmeye çalıştı. 7 Mart 1955'te Suriye'ye Mısır'la kurmak istediği ittifak nedeniyle sert bir nota gönderildi.²⁰⁵ Türk Hükümeti gönderdiği notada şunu vurguladı;

Suriye'nin Mısır'la uzlaşmasının nihai olmadığını umuyoruz. Eğer öyleyse, Türkiye Mısır baskısı sonucu Suriye'nin Türkiye'ye düşmanca tavır takındığını sonucuna varmak zorunda kalacak ve kendisinin Suriye'ye yönelik mevcut politikasının değiştirmeye mecbur hissedecektir. Elbette Türkiye şu anda Suriye'ye karşı en iyi niyetlerini beslemektedir; ancak eğer Suriye düşmanca bir tavır takınırsa buna kayıtsız ve hoşgörülü kalmaz.²⁰⁶

Suriye Dışişleri Bakanı Attasi nota üzerine görüştüğü Türk Maslahatgüzârına Mısır ve Suriye arasında imzalanacak antlaşmanın Bağdat Paktı'na ve onun üyelerine karşı bir hareket olarak yorumlanmaması gerektiğini söyledi. Bu görüşmede Suriyeli Bakan açık bir şekilde İsrail yanlısı görünümü nedeniyle Bağdat Paktı'na katılmalarının mümkün olamayacağını belirtti. Görüşmede Suriyeli makamların verdiği cevaplar Türk Hükümetini ikna etmedi. 13 Mart 1955'te en az ilki kadar sert ikinci bir nota gönderildi. Bu sefer açık bir şekilde *“eğer Suriye söz konusu pakta Mısır ile imzalarsa Türkiye komşusu Suriye'ye yönelik politikasının ve tutumunu gözden geçirecektir”* diyordu. Suriye bu notayı diplomatik üslubu aşan havası nedeniyle kabul etmedi.²⁰⁷

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sert tutumu Arap ülkelerinde Türkiye karşıtlını bir anda zirveye taşıdı. Aslında sadece Arap ülkeleri değil batılı devletlerde açık bir şekilde Türkiye'nin tavrından rahatsızlıklarını bildirdiler. Türkiye'nin tavrından en rahatsız olan Batılı ülke Fransa'ydı. Fransa'nın rahatsızlığının sebebi sadece eski sömürgesini koruyup kollamaktan kaynaklanmıyordu. Aslında Fransa, Suriye ile Türkiye arasındaki gerginliği bahane ediyor ve bölgedeki etkinliğinin hala devam ettiğini bu yolla göstermek istiyordu. Fransa özellikle Irak'tan rahatsızdı. Çünkü Irak Başbakanı Nuri Said II. Dünya Savaşı'nın bitiminde Batılı ülkelere Suriye ile Irak'ı

²⁰⁵ Öke – Mütercimler, *a.g.e.*, s.181.

²⁰⁵ Öke – Mütercimler, *a.g.e.*, s.182.

²⁰⁶ Sever, *a.g.e.*, s. 138.

²⁰⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 140.

birleştirmeyi öngören bir plan sunmuştu.²⁰⁸ Suriye ile Türkiye arasında ortaya çıkan gerginlik Fransa tarafından Bağdat Paktı'na muhalefet etmek içinde kullanılıyordu. Fransa baştan itibaren Bağdat Paktı'na sıcak bakmadı. Zaten Bağdat Paktı kurulurken Fransa'ya bilgi verilemedi de. Üstelik Cezayir sorunu ile uğraşırken Fransa'nın Arap devletleri ile ilişkileri son derece bozuldu. Bağdat Paktı Fransa için Ortadoğu'da Anglo-sakson etkinliğinin artması kendisinin daha geri bir pozisyona itilmesi demekti. Ortadoğu'da etkinliğini kaybetmemek için Suriye ve Lübnan'ı Bağdat Paktı'ndan uzak tutmalıydı. Zaten Bağdat Paktı'nın kuruluş bildirisi ilan edilince Fransa, Suriye ve Lübnan'ı Bağdat Paktı'ndan uzak durması için uyardı.²⁰⁹

Türk Hükümeti Fransa'nın Bağdat Paktı'na karşı olan tutumundan duyduğu rahatsızlığı bizzat Başbakan Menderes tarafından dile getirdi. 22 Nisan 1955 tarihinde Menderes, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Saint-Hardouin ile yaptığı görüşmede Fransa'nın tavrından duyulan rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir.

Pakt içinde bize acele ettiğimiz söylendi; biraz beklese idiniz, Arap ülkelerindeki heyecan ve teres tepkiler olmazdı, denildi. Kimi Arap hükümetleri sert tepkiler gösterdi. Ama bunlar bizi yolumuzdan alı koyamazdı. Pakta karşı olumsuz davranışlardan biri de ilk önce Suriye'de iktidara geçen yeni hükümetten geldi. Ürdün ise biraz daha anlayışlı kaldı. Fransa'nın Pakt karşısındaki tutumu farklı olsa idi, Suriye belki ona katılırdı. Fransız hükümetinin çekimser, hatta Pakta cephe almayı özendirici biçimde davrandığı izlenimi doğuyor. Buna müttefik olarak üzülmüyoruz. Aslında bu dava toplu güvenlik davası olduğundan Fransa'nın da davasıdır. Dışişlerinin Bağdat Paktı üzerinde Arap ülkelerindeki Büyükelçilerimize 1955 mart ayında gönderdiği yönergeden bize de bilgi verilmişti. Yönerge temsilcilerimize duruma göre davranış serbestisi tanıyordu. Gördük ki kimi temsilcileriniz bize karşı girişimler yaptılar. Fransa'nın Suriye'nin Bağımsızlığına önem vermesi normaldir. Ama Bağdat Paktı'nın Suriye'nin bağımsızlığına karşı hiçbir yanı yoktur. Tersine onu güçlendirici niteliktedir. En az Fransa kadar bizde bağımsız ve güçlü bir Suriye isteriz. Dileğimiz onun toplu güvenlik davasına katılmasından ibarettir. Katılırsa bağımsızlığı güçlenecektir. Cezayir bağımsızlığı için biz bunu açıkça göstermeyip sorunun anlaşarak çözülmesi yanlısı çıtıysak, bu Fransa ile NATO çerçevesinde dayanışmamızı bozmamak için olmuştur. Oysa Fransa'nın Suriye'de bize karşı tutumu NATO dayanışması ve toplu güvenlik ilkesinin özüne uygun değildir.²¹⁰

Başbakan Menderes, bu sözlerle açık bir biçimde rahatsızlığını bildirip Fransız Hükümetinin Bağdat Paktı ve Suriye konusundaki tavrını düzeltereği ümit ettiğini belirterek görüşmeyi bitirdi.

²⁰⁸ “Türkiye-Irak Paktının Akisleri”, *Forum*, Cilt No.3, Sayı No.25, (1Nisan 1955) s.7.

²⁰⁹ Soysal, a.g.e.,s.206.

²¹⁰ Soysal, a.g.e., s.210-211.

Türkiye'nin Suriye'ye karşı izlediği tutumdan rahatsız olan bir başka ülke ABD idi. Ortadoğu ülkelerinde Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasının uygulayıcısı olarak görüldüğünden Suriye üzerinde kurulan baskı bir anlamda ABD tarafından yapılmış görünüyordu. Ortadoğu ülkeleri ABD'nin izni olmadan Türkiye'nin Suriye'ye karşı böyle sert bir manevraya girişemeyeceğine inanıyordu. Bu durum ABD'yi çok rahatsız etti. Zaten ABD'nin Ortadoğu'daki temsilcilerinden gelen mesajlar Türkiye'nin Suriye üzerinde kurduğu baskının Arap ülkelerinde yarattığı rahatsızlıktan açık bir şekilde bahsettiler. ABD'nin Mısır Büyükelçisi hükümetini özellikle iki noktada uyarıyordu. İlk olarak Türkiye'nin Suriye meselesindeki sert tutumunun Arapların gözündeki Osmanlı İmparatorluğu'na dair hatırları canlandırdığı ve başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletlerinin eşit muamele görmeden düzelemezdi. Büyükelçinin değindiği ikinci bir nokta Türkiye'nin ABD tarafından Ortadoğu politikasının uygulamak için kullanılan bir maşa olduğu izleniminin Araplar arasında çok yaygın olduğuydu. Büyükelçi, Türkiye'nin Araplarla ilişkilerinde daha saygılı ve yukardan bakan bir tarzda yürütmemesi gerektiğine inanıyordu. Açık bir şekilde *“sanırım Türkiye'nin Araplara yönelik saygı yoksunluğunun böylesine açığa çıkarmama konusunda uyarılması”* tavsiye ediyordu.²¹¹

Bağdat Paketi'ne karşı diğer bir Ortadoğu ülkesi İsrail'di. İsrail baştan itibaren Türkiye ve Irak'ın yakınlaşmasını kaygı ile izlemişti. Türkiye ile Pakistan arasında antlaşma imzalandıktan ve buna Irak'ın katılacağı ortaya çıktığı andan itibaren İsrail Türkiye'ye karşı daha şüpheli yaklaşmaya başladı. İsrail'e göre kendisi ile mütareke bile imzalamamış bir Irak'la Türkiye'nin antlaşma yapması doğru değildi. Üstelik 1955 yılı bütçe görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Köprülü'nün İsrail'den bahsetmemesi Türkiye'nin İsrail'i Arap İsrail Anlaşmazlığı hakkında çıkarılan Birleşmiş Milletler kararlarında ve Ortadoğu'da İsrail'i yalnız bırakacağı izlenimini güçlendirdi.²¹² Irak Araplar arasında İsrail karşıtlığında önder bir rol oynuyordu. İsrail Irak'ın yaptığı her manevraya şüphe ile baktığı bir dönemde Irak'ın ABD ve İngiltere'den askeri ve ekonomik yardım alıp Batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesini kaygı ile izliyordu. ABD'de İsrail'in kaygıları dikkate almıyordu.

²¹¹ Sever, *a.g.e.*, s. 139.

²¹²“Türkiye-Pakistan Paketi”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 1, (1Nisan 1954) s. 4.

“New York Times”ta 16 Ocak 1955’te yayınlanan bir makalede imzalanacak olan paktın hem Arapları tarafsızlık siyasetini sona erdirilebileceği hem de Birleşmiş Milletler . Anayasası’na uygun olduğundan İsrail’in güvenliğini tehdit etmekten çok artıracağı ileri sürülüyordu.²¹³ İsrail’e göre kendisi yalnızlık içine itiliyor ve Orta Doğu’daki askeri ve siyasi denge hızla aleyhine dönüyordu. Bağdat Paktı imzalandıktan iki gün sonra İsrail ilk tepkisini dile getirdi. 26 Şubat 1955’te İsrail Hükümeti yaptığı açıklamada özellikle Nuri Said ile Menderes arasında Filistin konusunda Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanmasına ilişkin mektuptan duyulan rahatsızlık dile getirilmiş bu mektup ve anlaşmada saldırı kavramındaki belirsizliğin İsrail’ce kendisine karşı bir tehdit olarak yorumlandığı açık bir şekilde dile getirilmiştir.²¹⁴ İsrail özellikle antlaşmanın beşinci maddesinde “*antlaşmanın her iki tarafça da tanınmış devletlere açık olduğu*” hükmünü kendini hedef alan bir madde olarak yorumlamıştır. İsrail bu ilk tepkinin ardından 17 Mart 1955 tarihinde Türk Hükümeti’ne bir nota vererek kaygılarını daha açık bir şekilde dile getirmiştir.²¹⁵

Türkiye İsrail ilişkilerinin gelişiminin dostça olduğunun ancak bu ilişkilerin şimdi sıkıntılı bir döneme girdiği vurgulanan notada özetle şunlar vurgulanıyordu:

12 Ocak 1955 Bağdat Bildirisi İsrail’de kaygı uyandırdı. Bildiride BM yasanının 2. maddesinde belirlenen ve genellikle ittifak antlaşmalarında yer alan saldırı tehdidinden vazgeçilmesi, ya da uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ile ilgili ilkeler bildiri de yer almamaktadır. Öte yandan İsrail ile Arap devletleri arasında ortaya konulan “statu quo” var iken, BM’nin 1947 Filistin’in bölünmesi kararı artık geçerliliğini yitirmiştir. Eğer bildiride bu karar düşünülmüşse, Arap revizyonizmine yol açılıyor demektir. Bunun gibi, Bağdat Bildirisinde Ortadoğu bölgesi dışından ve içinden gelecek bir saldırı durumunda Türkiye’nin Irak’a yardımı ön görülüyor ki, eğer bununla İsrail’den gelebilecek saldırı da anlaşılıyorsa, Araplar İsrail’in varlığını bile bir saldırı saydıklarından, tehlikeli bir yol açılıyor, demektir. İşte bu düşüncelerle, İsrail Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Sharett 25 Ocak’ta Telaviv’deki elçimize hükümetimizin kaygılarını ilettiler. 27 Ocak’ta Ankara’daki elçimize Fisher’de Başbakan Menderes ile görüşerek görüşümüzü sundu. O da Elçimize bizim kaygımız için bir neden olmadığı güvencesini verdi. Oysa 24 Şubatta imzalanan Bağdat Paktı bizim kaygılarımızın temelindeki durumu düzeltmedi, tersine arttırdı. Gerçekten Pakt’ta “Kuvvet kullanımı ve kuvvet tehdidini” önleyici hüküm yok. Üstelik ekli mektupta Filistin ile ilgili B.M. kararlarının uygulanması için işbirliği öngörülüyordu. Bunlar Arapların aşır savlarını destekleyici etki yapabilir. Ankara İsrail ile önceden danışmalarda bulunabilirdi. Bu durumda İsrail Türkiye’den BM kararlarının uygulanması konusunda Irak ile sıkı işbirliği kapsamını sormak ve Pakt’ta İsrail’in ülke bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı bir hüküm bulunmadığı güvencesini verilmesini istemektedir.²¹⁶

²¹³“Arap Tarafsızlığında Çözülme”, *Forum*, Cilt No.2, Sayı No.21, (1 Şubat 1955) s.19.

²¹⁴ *Vatan*, 27 Şubat 1955.

²¹⁵ *Sander*, a.g.e., s.132.

²¹⁶ *Soysal*, a.g.e.,s.212.

İsrail hükümetinin yolladığı bu nota Dışişleri Bakanlığı tarafından kısa sürede cevaplandı. Bakanlık İsrail'e yolladığı cevabi notada öncelikle Türkiye'nin saldırgan bir politika izlemediği ve imzaladığı pakta sadece savunma amacı güttüğü vurgulanarak özetle şöyle devam etmiştir:

Pakt'ta BM yasanının söz konusu maddesindeki ilkelere yollama yapılmamış ise bu sadece biçimsel bir şeydir. Paktın üçüncü maddesinde “uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü”nden imzacılar arasındaki uyuşmazlıklar anlaşılmaktadır. İsrail bunu belki yanlış yorumlayıp onların dışındaki uyuşmazlıkların bu hüküm kapsamına girmediği sonucunu çıkarmıştır. Ek mektuba gelince, bu Araplara yapılmış bir ödün değildir. Türkiye Ortadoğu'da hakça barış ve istikrardan yanındır. Ancak, Filistin ile ilgili BM kararlarının artık geçersiz olduğu yolundaki İsrail görüşüne katılmıyoruz. Bu tutum zaten biliniyor. Kararların gerçekçi ve hak gözetir biçimde uygulanması yanlısıyız. Öte yandan, İsrail'in bir Ortadoğu devleti olarak, kuşkusuz paktın saldırıya karşı koruyucu niteliği ile ilgilenmesi düşünülebilir. Ama İsrail'in Araplarla uyuşmazlığı nedeniyle, bugün için onun pakta alınması söz konusun değildir. Önceden Danışma konusuna gelince, pakta İsrail ile ilgili yükümlülükler üstlenilmemiştir ki, onunla önceden danışmalar yapılsın. Ama paktın niteliği üzerinde zamanında İsrail'e bilgi verilmiştir. Durum böyle olunca Türkiye'nin İsrail ile dostluğuna bağlı kaldığı gerçeği ortaya çıkar. Onun bu politikası değişmemiştir.²¹⁷

İsrail'e gönderilen bu nota ilişkilerde pek bir rahatlama yaratmadı. Bundan sonraki süreçte özellikle Süveyş Krizi sırasında İsrail, Türkiye'nin Araplar lehinde harekete etmesinden endişe etti. Bu endişesi 1959'da Irak Bağdat Paktı'ndan ayrılıncaya kadar devam etti.

Bağdat Paktı'na karşı en sert tepki Mısır'dan geldi. Mısır bir anlamda Bağdat Paktı'na karşı yürütülen kampanyanın liderliğini üstlendi. Mısır'ın asıl derdi şüphesiz Ortadoğu'da geri plana itilmek hatta yalnız kalmaktı. Bağdat Paktı ile Mısır jeopolitik önemi ve Arap devletleri üzerindeki etkinliği nedeniyle Batılı ülkelerde elde ettiği önemi kaybedecek yerini Irak ve Türkiye alacaktı. Özellikle Arap Ortadoğu'sunda liderlik konusunda ezeli rakibi olan Irak'ın önem kazanması Mısır'ı kaygılandırıyordu. Kendine yakın gördüğü Suriye'nin Irak ve Türkiye arasında paylaşılabilceğine düşüyordu. Hatta 27 Ocak'ta Türkiye ile İsrail arasında askeri bilgi alışverişini öngören bir antlaşma yapıldığı ileri sürüldü.²¹⁸

Mısır Hükümeti Bağdat Paktı'na karşı başlattığı kampanyada basını etkin bir şekilde kullandı. Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Salim Londra Radyo'suna verdiği demeçte Mısır'ın Arap Güvenlik Paktı'ndan çekileceğini ilan etti. Salim Mısır'ın üye devletlerin başka devletlerle antlaşma yapmasını engelleyen yeni bir

²¹⁷ Soysal, *a.g.e.*,s. 213.

²¹⁸ Öke – Mütercimler, *a.g.e.*,s.174.

askeri pakt hazırladıklarını ve Arap devletlerine buna katılmayı teklif ettiklerini duyurdu. Salim demecine şöyle devam etti; “*Arap devletleri bir yol kavşağında bulunmaktadır. İleride izleyecekleri politikalara şimdiden kararlaştırmalıdırlar.*” Salim, Kahire’deki Arap Birliği toplantısında Arap devletlerinin Ortadoğu’nun savunmasında Mısır’ımı veya Irak’ımı destekleyeceklerine karar veremediklerinden dolayı bir sonuç çıkmadığını söyledi.²¹⁹ Kahire Radyosu 25 Ocak 1955’teki yayınında Türkiye ile ittifak yapmanın İsrail ile dolaylıda olsa ittifak yapmak olduğunu ve bunun Arap davasına ihanet olduğunu ileri sürdü. Bunun yanında Mısır Hükümetinin yayın organı sayılan *El Cumhuriye* gazetesi, Arap ülkelerinin, doğrudan doğruya ABD ve İngiltere veya Türkiye kanalıyla Batı ittifaklarına sürüklenmelerinin doğru olmayacağını yazdı.²²⁰ Salim, 3 Mart 1955’te Şam ziyareti sırasında verdiği demeçte paktın bazı maddelerinin kendilerince kabul edilemeyeceğini belirtti. Salah Salim, verdiği demece şu sözlerle devam etti:

Biz bu pakta nasıl girebiliriz? Bu paktın maddelerinden biri, pakta girenlerin adedi dördü bulunca daimi bir meclis kurulacağını kabul etmektedir ve meclisin de denetleme yetkisi bulunduğu göre o zamana bizim ordumuz, siyasetimiz, ekonomimiz İngiliz, Amerikan, Pakistan, Türkiye ve Irak’ın kontrolü altına girecek demektir.²²¹

Aslında Salah Salim’in bu demeci Mısır’lı yetkililerin Bağdat Paktı’na karşı ne kadar yabancı ve karşı olduklarının bir örneği idi. Mısır sadece basın yayın aracılığı ile değil diplomatik bir karşı atak başlatarak ta Bağdat Paktı’na karşı tepkisini gösterdi. Daha Bağdat Paktı imzalanmadan Türk-Irak Antlaşması imzalandıktan kısa süre sonra 16 Ocak 1955’te Arap ülkelerinin başkanlarını son gelişmeleri ve Arap birliğine indirilen bu darbeyi görüşmek üzere acilen toplanmaya çağırdı. Mısır bu toplantıyla Bağdat Paktı’nın imzalanmasını engelleyemeyeceğinin farkındaydı. Ancak Türk-Irak Antlaşması’nın genişlemesini engellemeyi başardı. 22 Ocak–6 Şubat 1955 tarihleri arasında geçen görüşmelerde Mısır, Arap ülkelerini kesin bir şekilde Irak ve Türkiye’ye karşı cephe almasını sağlayamasa da toplantıdan sonra ortaya çıkan genel hava Irak dışında hiçbir Arap ülkesinin Türkiye ile ittifaka yanaşmayacağı yönündeydi.²²²

²¹⁹ B.C.A.: 30..1.0/35.215..10-0/0/1955.

²²⁰ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.62.

²²¹ *AydınTarihi*, No: 256, Mart 1955 sf. 67.

²²² **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.62.

Mısır hükümeti Bağdat Paktı aleyhinde giriştiği propaganda hareketi zamanla daha da genişledi. Mısır Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçisine gönderdiği yazıda büyükelçisinden her ay düzenli bir şekilde Bağdat Paktı aleyhine propaganda yapılabilecek ciddi ve doğru bilgiler vermesini istiyordu. Mısır'ın Ankara Büyükelçisi Bağdat paktı aleyhine propaganda için şu noktaların üzerinde durulmasını tavsiye diyordu:

Kanaatimce, Bağdat Paktı aleyhinde yapılacak en faydalı ve etkili propaganda, Bağdat Paktı'nın İsrail tarafından gelecek bir tecavüze de karşı koyacağı şekinden propagandanın çürütülmesi ve Arap memleketlerinin bu konuda aldatmak için sarf edilen çabaların boşa çıkarılmasıdır. Türkiye bu konuda ikiyüzlü bir politika takip etmekte ve bir taraftan İsrail'in yaşamasını garanti ederken, diğer taraftan Batı politikalarını savunma yolu ile Arap ülkelerindeki eski nüfuzunu canlandırmaya çalışmaktadır.²²³

1955 yılına gelindiğinde Bağdat Paktı'na İngiltere, İran ve Pakistan dışında başka bir ülkenin katılmayacağı ortaya çıktı. Paktin başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı 21–22 Kasım 1955 tarihlerinde Bağdat'ta yapıldı. ABD bu toplantıda gözlemci sıfatıyla hazır bunundu. Yapılan ilk toplantı sonrası yayınlanan bildiride İngiltere ile Irak arasında yapılan antlaşmadan bahsedilmiş Bağdat Paktı'nın amaçlarına değinilerek toplantıda dünyadaki genel siyasi durumun yeniden gözden geçirildiği vurguladı. Bildiride ayrıca örgütün çalışma prensibi açıklandı.²²⁴ Sürekliği olan ve bakanlar düzeyinde temsil edilen bu konsey yılda bir kez olağan bir şekilde toplanacaktı. Paktin merkezi olan Bağdat'ta Pakta taraf hükümetler Büyükelçi düzeyinde yardımcı temsilci bulunduracaktı. Yani pakt üyesi devletlerin Bağdat Büyükelçileri aynı zamanda paktın yardımcı temsilcisiydi. Paktin merkezi olan Bağdat'ta sürekli bir sekreterlik kuruldu. Paktin Sürekli Askersel Komite'sinin üyesi genelkurmay başkanları olacaktı. Ayrıca bölgede ortak çıkarlar doğrultusunda çalışacak olan Ekonomik Komite kurulacaktı.²²⁵

Bağdat Paktı bakanlar düzeyindeki ikinci toplantısını 16–19 Nisan 1956 tarihleri arasında Tahran'da yapıldı. Bu toplantı pakta üye devletler için önemli bir aşamaydı. Çünkü ABD'nin Bağdat Paktı'na karşı mesafeli tutumundan duyulan rahatsızlık artık daha belirgin bir hale gelmişti. ABD bu toplantıya Dışişleri Bakanı yardımcısı Handerson'un başkanlığında bir heyet göndermekle yetindi. Bu tutum pakt üyesi

²²³ B.C.A.: 30..1.0/62.380.10-14/05/1956.

²²⁴ *Aynı Tarihi*, No:265, Kasım 1955, sf. 130.

²²⁵ *Soysal*, a.g.e.,s.214.

devletlerde (İngiltere hariç) hayal kırıklığı yarattı. ABD bu hayal kırıklığını hafifletmek amacıyla Ekonomik Konseye ve Tahran’da kurulması kararlaştırılan “Yıkıcı Eylemlerle Savaşım Komitesi”ne katılmaya karar verdi.²²⁶ Bağdat Paktı’nın ikinci toplantısına damgasını vuran diğer bir hadise Başbakan Menderes’in yaptığı konuşmadır.²²⁷ Menderes’in, Bağdat Paktı muhaliflerine ve Sovyetler Birliği’ne yakın olan ülkelere gönderilen sert mesaj hükümetin bloklar arasındaki yumuşamayı kavramaktan uzak bir görüntü çizdiği yorumlarına sebep oldu. NATO Bakanlar Konseyi’nin bile bloklar arasında gerilimin yavaş yavaş düşmeye başladığı ilan ettiği bir dönemde Menderes yaptığı konuşmayla Menderes, Türkiye’yi özellikle Arap ülkeleri ile karşı karşıya bırakmakla suçlandı.²²⁸

Bağdat Paktı üçüncü toplantısını 1957’nin ilk aylarında Karaçi’de yapmayı kararlaştırmıştı. Ancak bu toplantı öncesi Bağdat Paktı ilk ciddi krizi ile yüz yüze geldi. Mısır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirme kararı üzerine önce İsrail, Mısır’a savaş açtı sonrada İngiltere ve Fransa ortak bir askeri müdahale ile kanalı işgal ettiler. 26 Ekim 1956’da Kanal Savaşı başlayınca Irak’a Arap dünyasından şiddetli tepkiler gelmeye başladı. Çünkü müttefiki İngiltere doğru düzgün bir gerekçe göstermeden Süveyş Kanalı’nı işgal etmişti. İngiltere’nin bu hareketi Bağdat Paktı’nın dört bölge ülkesini İngiltere olmaksızın olağan üstü toplanmasına sebep oldu. Tahran’da yapılan toplantı sonrası 7 Kasım 1956’da şu kararlar alındı;

İsrail’in Mısır’a saldırısı haksızdır; İsrail kuvvetleri ateşkes çizgisine çekmelidir; ABD’nin bu savaşta BM’in tutumunu destekleyen davranışı yararlı olmuştur. İngilizler ve Fransızlar derhal Mısır’dan çekilmelidir; Mısır’ın egemenliğine saygı gösterilmelidir; İsrail-Arap uyumsuzluğu BM kararlarına uygun bir şekilde çözüme bağlanmalıdır.; Süveyş Kanalı sorunu BM gözetiminde Mısır ile yapılacak görüşmelerle çözümlenmelidir; Mısır’ın Egemenliğini korumak koşuluyla, Süveyş Kanalı’ndan seyrüsefer serbestliği sağlanmalıdır.²²⁹

Bu toplantıdan kısa süre sonra 16 Kasım’da Beyrut’ta yapılan Arap Birliği toplantısında alınan kararları destekleyen olağan üstü bir toplantı daha yapıldı. 23 Kasım’da Bağdat’ta yapılan toplantıda Bağdat Paktı’na taraf ülkeler Beyrut’ta alınan kararların “*kendi görüşleri ile uyum içinde*” olduğunu açıkladılar.²³⁰

²²⁶ Soysal, a.g.e.,s.212.

²²⁷ Konuşmanın Tam Metni İçin Bkz. *Ayın Tarihi*, No:269, Nisan 1956, sf. 135-138.

²²⁸ “Tahran Demecinin Yankıları”, *Forum*, Cilt No.5, Sayı No.52, (15 Mayıs 1956) s.5.

²²⁹ Soysal, a.g.e.,s.215.

²³⁰ *Vatan*, 24 Kasım 1956.

Bağdat Paktı üyeleri 3–6 Haziran 1957’de Karaçi’de üçüncü olağan konsey toplantısını yaptılar. Toplantıda Eisenhower Doktrini’ne destek yinelenerek son siyasi gelişmeler değerlendirildi. Bu toplantıyı önemli kılan hadise ise ABD’nin Bağdat Paktı’nın Askeri Komite’sine katılması oldu.

Konsey’in 27–30 Ocak 1958’de dördüncü olağan toplantısını Ankara’da yaptı. Bu toplantıda ABD’yi gözlemci heyetiyle beraber Dışişleri Bakanı Dulles temsil etti. Bu toplantıda 1957 yılı son aylarında Suriye ile Türkiye arasında gelişen olaylar değerlendirildi. Ayrıca 1957 sonbaharından Bağdat’ta kurulan Planlama Örgütü’nün ABD ile sıkı bir işbirliği ile savunma planlama işlerine başlandığı duyuruldu. Ancak askeri alandaki işbirliği ortak tatbikatlar ortak savuma kuvvetleri veya savunma kuvvetlerinin bir kısmını kurulan komutanlık emrine tahsis etmek kadar gelişmiş bir sistem değildi. Daha çok istihbarat ve planlamada bir ortaklık ön görüyordu.²³¹

15–17 Temmuz 1958 tarihinde Ankara’da yapılması planlanan dört bölge devletinin başkanları toplantısı beklenmedik bir gelişme nedeniyle olağanüstü hale geldi. Irak’ta General Abdülkerim Kasım önderliğinde askeri darbe oldu.²³² Üstelik askeri darbe sırasında Kral II. Faysal, Veliht Abdülilah ve Başbakan Nuri Said öldürüldü. Ankara’da iki gün süren toplantılarda sadece Irak’tan gelen haberler değerlendirildi. Yeni rejimin Batı ile bağlarını koparmamakla beraber Bağdat Paktı’na karşı tutumunun olumsuz olduğu kısa sürede ortaya çıktı.²³³

Irak’ın Bağdat Paktı’ndan ayrılacağı ortaya çıkınca Bağdat Paktı konseyi 28–29 Temmuz 1958’de Londra’da beşinci ve son toplantısını yaptı. Toplantıya katılan beş devlet paktın ayakta kalması için neler yapılabileceğini tartıştılar. 29 Temmuz’da yayınlanan sonuç bildirisinde paktı daha güçlü kılmak için çalışılacağı ve ABD’nin üç bölge ülkesiyle özel antlaşmalar yaparak kendilerine gelecek bir saldırıda ABD’nin güvencesine sahip olacakları duyuruldu.²³⁴ Burada imzalanması kararlaştırılan ve Ortadoğu’nun güvenliğini arttırması hedeflenen ikili antlaşmalar 5

²³¹ Soysal, *a.g.e.*, s.217.

²³² *Ulus*, 15 Temmuz 1958.

²³³ Soysal, *a.g.e.*, s.217.

²³⁴ Soysal, *a.g.e.*, s.220.

Mart 1959 Ankara’da ABD-Türkiye, ABD-İran ve ABD-Pakistan arasında imzalandı.²³⁵

24 Mart 1959’da Irak resmen Bağdat Paktı’ndan ayrıldığını bildirdi. 18 Ağustos 1959’da örgütün merkezi Bağdat’tan Ankara’ya taşındı. Bağdat Paktı adı yerine Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization-CENTO) olarak adı değiştirildi. İlk toplantısını 7-9 Ekim 1959’da Washington’da yaptı. CENTO’nun ömrü yirmi yıl kadar devam etti. Ancak bloklar arası yumuşama nedeniyle her geçen yıl önemini git gide yitirdi. CENTO üyesi ülkelerde örneğin Pakistan örgütün kendisine bir fayda sağlamağandan şikâyet etmeye başlamıştı. Zaten oldukça zayıflamış olan örgüt 1979’da İran İslam Devrimi ile dağıldı. İran, Pakistan ile temasa geçerek “yalnız emperyalist çıkarları koruduğu” gerekçesiyle CENTO’dan ayrıldığını duyurdu. Bir gün sonrada Pakistan ayrılma kararını bildirdi. Her iki devlet bu kararlarını Türkiye’ye bildirdikten sonra Dışişleri Bakanlığı 13 Mart 1979’da yaptığı açıklama ile CENTO’nu fiilen işlevini bitirdiğini duyurdu.²³⁶

3.5. Bağdat Paktı’nın Sonuçları

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletlerle her alanda yakınlaşmak üzerine kurduğu politikanın bir sonucu olan Bağdat Paktı özelde Türkiye genelde ise tüm Ortadoğu için önemli sonuçlar doğurdu. Batılı ülkelerce kendisine bir vazife olarak yüklenen Ortadoğu politikası Türk yöneticiler tarafından kesintisiz ve kusursuz bir şekilde uygulamaya çalışıldı. Türkiye Bağdat Paktı ve genel olarak Ortadoğu’daki Batı aleyhtarlığına uzun zaman gözleri kapamış ve bu tepkileri dikkate almamıştır. Bağdat Paktı kurulurken izlenen katı ve “*idealist*” siyaset, pakt aleyhine gelişen olaylar karşısında Türkiye’nin daha yumuşak ve yapıcı bir siyaset izleme imkânı ortadan kalkmıştır.²³⁷

Demokrat Parti’li idarecilerin Ortadoğu politikasını belirlerken kullandıkları ideolojik bakış açısı Bağdat Paktı’nın Türkiye’yi zor bir durumu sokmasına sebep oldu. Demokrat Parti’nin eski iktidarların her alandaki icraatlarını kötüleme bu alanda

²³⁵ **Hazma Eroğlu**, “Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İkili Anlaşması”, *Milletlerarası, Münasebetler Türk Yıllığı*, I, (1960), s. 26.

²³⁶ **Soysal**, *a.g.e.*, s.221.

²³⁷ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.72.

da kendin göstermiş ve Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak ve kendilerinden önceki iktidarların bu ülkelere karşı izledikleri kayıtsız politikayı eleştirmek artık sıradan bir hale gelmişti. Hükümete göre Bağdat Paktı Arap ülkeleri ile ilişkilerde çok önemli bir dönemeçti.²³⁸ Ancak Menderes hükümetlerinin başarısızlığın da etkin rol oynayan faktörlerden biri olan amaçlanan siyaseti yürütecek kadro ve olanaklar olmamasıydı. Yani “*gerçekleştirilmek istenilen misyonun çapı ile ihtiyaç duyulan olanaklar arasında denge yoktu.*”²³⁹ Bu türden eksiklikler ve ön yargıların gölgesinde kurulan Bağdat Paktı Türkiye’yi Arap ülkeleri yakınlaştırmayı hedeflerken bir anda karşı karşıya getirdi. Genel olarak bakıldığında Bağdat Paktı Ortadoğu’da Batı aleyhtarlığını zirveye taşıdı. Arap dünyası içindeki çekişmeye Bağdat Paktı ile beraber Batılı devletler ve Türkiye’nin dahil olmasını Ortadoğu’da gerilimi artmasına sebep oldu. Kahire ve Bağdat arasında Arap dünyasında hakim olmak için çok eskilere dayanan rekabette Irak’ın Bağdat Paktı’na girmesiyle öne geçmesi ekonomik ve askeri olarak güçlenmesi Mısır’ı endişelendirmişti. Zaten batılı ülkelerle birçok sorun yaşayan Mısır yalnızlık fobisinden kurtulmak için kendine müttefik arayışını hızlandırdı. Bu durum Mısır’ı yürütmeye çalıştığı tarafsızlık politikasından uzaklaşarak Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmaya itti.²⁴⁰ Sonuç olarak Bağdat Paktı Soğuk Savaş’ın Ortadoğu’ya kaymasında etkin rol oynadı. Türkiye’de Bağdat Paktı’nın kurucu üyesi olarak Ortadoğu’da bloklar arasındaki rekabette daha aktif bir biçimde dahil oldu. Bağdat Paktı sonrası Ortadoğu’da artan gerilim ve buna bağlı olarak çıkan krizler Bağdat Paktı dağılıncaya kadar sürerek zincirleme halinde devam etti. Bu krizlerde Türkiye her zaman aktif bir şekilde taraf oldu.

²³⁸ **Dikerdem**, *a.g.e.*, s.14.

²³⁹ **Ercüment Yavuzalp**, *Menderes’le Anılar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991, s. 106.

²⁴⁰ **Akşin**, *a.g.e.*, s.107.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜVEYŞ KRİZİ (1956)

4.1. Nasır'ın İktidara Gelişi ve Mısır'ın Batı Bloğu ile İlişkileri

Filistin sorunu Ortadoğu ülkelerinin hem kendi aralarında hem de iç politikalarında başlıca tartışma konusudur. Ortadoğu ülkelerinde Filistin sorununa bakış açısı nedeniyle partiler arasında ittifaklar ve ayrılmalar yaşanmıştır. Diğer Ortadoğu ülkeleri gibi Mısır'da da Filistin sorunu, siyasi hayatı etkileyerek önemli bir değişimi tetikledi.

Nasır'ın iktidara gelişini hızlandıran iki önemli faktör, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların aldığı yenilgi ve Mısır'daki İngiliz Askeri varlığıydı. Özellikle 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgi Araplar üzerinde derin etkileri oldu. Arap milliyetçileri yıllardan beri ortak bir düşmanları olmasına rağmen birlik olamadıklarını bu savaşta anladılar. İsrail'in saldırısına uğrayan Filistin halkına yardım etmek, Arap milliyetçiliğinin düşüncesine uyuyordu. Ancak Arap birliğinin ideolojik olmamakla birlikte kişisel amaç ve rekabetten kaynaklanan gizli bir bölünmüşlüğü vardı. Örneğin Ürdün Kralı Abdullah, Filistin'in kendi topraklarına katılmasını ve Haşimi Büyük Suriye'nin kurulmasını istiyordu. Suriye bu yüzden İsrail kadar Ürdün'ün yayılmacı emellerinden de korkuyordu. Irak ise Ürdün'ü kendisine büyük bir pay vermesi karşılığında destekliyordu. Suudi Arabistan ise Haşimilerin yayılmacı emellerine karşıydı. 1948 Arap-İsrail Savaşı'na Arap ülkelerinin katılmasına sebep olan etkenler Araplık düşüncesinden çok siyasi amaçlar ve rekabetti. Savaşın ortaya çıkardığı bu durum tüm Arap dünyasında infial yarattı. Halkın liderlere olan güven ve sadakati de her geçen gün azaldı.²⁴¹

Mısır'da Süveyş Kanal Üssü'ndeki İngiliz askerlerinden duyulan rahatsızlık, 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra daha da arttı. Savaş İngilizlerin buradaki askeri gücünü Mısır'a karşı kolayca kullanabileceği ortaya çıkardı. 1948 Arap-İsrail

²⁴¹ **Adid Davışa**, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 116.

Savaşı'na katılan komutanlardan biri olan Nasır, Mısır'ın içinde bulunduğu durumu şu sözleri ile anlatıyordu:

Anavatan bazı problemlerle karşı karşıyadır. Düşmanlar tarafından kuşatılmıştır. O da kendine göre aldatılmış ve hazırlıksız olarak bir savaş içine itilmiştir. Alçak ihtiraslar, sinsî entrikalarla, aşırı rezaletler, onun da kaderiyle oynamaktadır. O da bizim gibi ateş altındadır ve silahsızdır.²⁴²

Mısırlı subayları Kral Faruk rejiminin yolsuzlukları ve İngiliz işgalinin Mısır'ın bağımsızlığına verdiği zarar bir araya getirdi. Bu subaylar Hür Subaylar adında yarı gizli bir örgüt kurarak devrim için hazırlıklara başladılar. Uzun yıllar Filistin meselesi ile uğraşan ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'na katılan çoğu 1938 ile 1942 yılları arasında askeri akademiden mezun olan subaylar devrimde aktif rol oynadılar. Mısır ordusu içinde 1944'lerde başlayan darbe hazırlıkları 1948'deki savaştan sonra hız kazandı. 1949 yılına gelindiğinde ihtilali yapacak olan kadro oluştu. Önderliğini Cemal Abdülnasır, Hasan İbrahim, Halid Muhiddin, Kemaleddin Hüseyin'in yaptığı Mısırlı genç subaylar, Kurucu Komite'yi oluşturdular. Bu komite Genç Mısırlılar Derneği, Müslüman Kardeşler ve Milliyetçi Parti ile sürekli temas halinde oldu.²⁴³

Mısır'da ihtilalin ortaya çıkmasını hızlandıran faktör 1948 Arap – İsrail Savaşı sırasında ortaya çıkan yolsuzluklardır. Savaş sonrası imzalanan antlaşmalarda Mısır'da İngiliz işgaline son verilmemesine ve Arap topraklarının bir kısmının İsrail'e bırakılmasına Arap halkı tepki gösterdi. Mısır'da II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve giderek hız kazanan sokak eylemleri yeniden başladı. Vafd Partisi'nin Ocak 1950'de seçimleri kazanmasıyla birlikte sokak eylemlerinde bir yavaşlama görüldüyse de bu geçici oldu. Bu rahatlamada Mısır hükümetin Ortadoğu Komutanlığı önerisini reddetmesinin de önemli katkısı oldu. Ancak ekonomik problemler bir türlü çözülemedi. Vaft Partisi hem halka baskı yaparak eylemleri durdurmaya çalıştı hem de İngiltere ile ilişkileri bazen gerdi bazen de uysal bir politika izledi. Vaft Partisi'nin uyguladığı politikanın gerginliği artırdığını gören Kral Faruk, başbakanlık görevini Ali Mahir'e verdi. Ali Mahir'in başbakanlığı döneminde Mısır güvenlik güçleri halka daha sert davranmaya başladı. Kral Faruk'un ihtilali hızlandıran son hamlesi Aralık 1951'de Subaylar Kulübü

²⁴² Cemal Abdülnasır, *İhtilalin Felsefesi*, Ankara: Çınar Yayınevi, 1967, s.14.

²⁴³ Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004, s. 106.

seçimlerine müdahale ederek kendi adayını setirmeye çalışması oldu.²⁴⁴ İhtilal tarihi olarak 5 Ağustos 1952 planlandı. Ancak Kral Faruk'un ihtilali haber aldığı ve Hür Subaylara yönelik tutuklama harekâtının başlayacağı haber alınınca tarih ne alındı. 22-23 Temmuz gecesi Cemal Abd Nasır, Kemaleddin Hüseyin ve Zekariya Mhiddin tarafından hazırlanan plana göre hareket geçildi. nce Kahire'deki ordu karargahı hakim olundu. Radyo istasyonları ve telefon santrali ele geçirildi. Bu sırada Mısır Genel Kurmay'ı ihtilali haber aldı. Ancak Genel Kurmay'daki üst rütbeli subaylar bir direnme göstermedi. İhtilalciler Mısır'a kısa sürede hakim oldular. Ancak geçmişte olduğu gibi İngiliz kuvvetlerinin Kral Faruk'u kurtarmak için harekete geebileceklerinden endişeye ediyorlardı. İhtilalciler herhangi bir müdahalenin olmaması için oldukça dikkatli davrandılar. 23 Temmuz sabahı General Necip İhtilal Konseyi Başkanı olarak göreve çağırıldı.  gün sonra 26 Temmuz 1952'de Hr Subaylar Ras el-Tin Sarayı'nı kuşatarak Kral Faruk'u oğlu Ahmet Fuad adına tahtan vazgeirerek darbeyi tamamladılar.²⁴⁵ Bundan sonra hızlı bir reform süreci başladı. 10 Aralık 1952'de eski anayasa kaldırıldı. 1953'n ilk aylarında siyasi partiler kapatıldı. 18 Haziran 1953'te Mısır'da cumhuriyet kuruldu. General Necip ilk devlet başkanı oldu. Bir süre sonra Nasır ile General Necip'in arası açılmaya başladı. 1954'e gelindiğinde bu rekabette Nasır ne geçti. Nasır, Nisan 1954'te önce başbakanlığa geldi aynı yılın kasım ayında ise General Necip'in görevden alınmasıyla devlet başkanı oldu.²⁴⁶

Nasır, iktidara geldikten sonra güçlü bir Arap milliyetçiliği politikası izlemeye başladı. Nasır, 1954 öncesinde daha çok Mısırlılık duygusuna önem veriyordu. Bu duyguyu güçlendirmek için İngiliz, Türk karşıtlılığının yanında Arap karşıtlılığını da kullanıldı. Nasır'ın Mısırlılık düşüncesinden Araplık düşüncesine geçişinde bölgedeki siyasi durumun büyük etkisi vardı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Arap lkeleri birlik halinde değildi ve liderleri yoktu. Nasır, Arap dünyasındaki bu liderlik boşluğunu doldurmayı amaçlıyordu. Mısır Araplarla daha güçlü olacaktı. Araplar üzerinde hâkimiyet kurmak Nasır'ın Arap milliyetçiliği düşüncesinin temeli oldu.²⁴⁷

²⁴⁴ **Tayyar Arı**, *Gemiştten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 266.

²⁴⁵ **Peter Mansfield**, *Mısır İhtilali ve Nasır*, İstanbul: Kitapçılık Yayınları, 1967, s.35.

²⁴⁶ **Arı**, *a.g.e.*, s. 266.

²⁴⁷ **İlhan Arsel**, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, s.532.

Mısır'ın bu dönemde Batı ile ilişkilerinde en önemli sorun Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz askeri varlığıydı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan sokak gösterilerinde Mısır'ın bağımsızlığına zarar verdiğine inanılan 1936 Antlaşması'na son verilmesi istendi. Bu sokak gösterileri İngilizlerin Mısır'a bakışını etkiledi. İngiltere, gerçek Mısır halkını bu sokak gösterileri sırasında tanıdı. Yıllardan beri Mısır'da varlığını sürdüren İngilizler, Mısır halkıyla bu gösterilerde karşı karşıya geldiler. İngilizler şehirdeki aydın ve orta sınıf yerine çöl kabileleri, halk yerine ise kral aileleri ile ilişki kurarak Mısır'da hâkim olmaya çalışmışlardı. Yani Hür Subaylar iktidara geldiklerinde ikili ilişkiler oldukça kötü durumdaydı.²⁴⁸ Hatta General Necip Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz askerlerinin geri çekilmesi için Mısır'ı ziyareti sırasında ABD Dışişleri Bakanı Dulles'tan arabuluculuk yapmasını istedi. Ancak bu yöntem de işe yaramadı.²⁴⁹ Süveyş Krizi'nden önce yaşananlar Batılı ülkelerin Mısır'ı anlamaktan ne kadar uzak olduklarını gösteriyordu. II. Dünya Savaşı bitiminden itibaren başlayan İngiltere'nin Süveyş Kanal Üssü'nü askerlerini çekmesini hedefleyen görüşmelerde sonuca ulaşamadı. İngiltere Mısır'dan askerlerini çekmeyi prensip olarak kabul etmesine rağmen Süveyş'i terk etmeye bir türlü yanaşmadı. Bu anlaşmazlığa rağmen İngiltere ve müttefikleri Mısır'a Ortadoğu Komutanlığı'na katılma teklifinde bulundular. Mısır, İngiltere'yi Süveyş Kanal Üssü'nden çıkarmamışken dört yabancı devletin daha topraklarına girmesini kabul etmedi. İngiltere'nin bu teklifi yaparken gösterdiği rahatlık aslında Mısır'daki değişimi anlamakta ne kadar uzak olduğunu gösteriyordu.²⁵⁰

Bu dönemde Mısır ile Türkiye ilişkilerinde de bazı sıkıntılar vardı. Ortadoğu Komutanlığı teklifinin altında imzası olan Türkiye, daha bu sorunu çözmeden diplomatik bir kriz nedeniyle Mısır'la karşı karşıya geldi. Mısır Büyükelçimiz Hulusi Fuat Tugay, Mısır hükümeti tarafından Aralık 1953'de diplomatik nezaketi aşan söz ve davranışları nedeniyle Ankara'ya geri çağırılması istenmişti.²⁵¹ Ancak bu uyarıdan kısa süre sonra 2 Ocak 1954 tarihinde Kahire Operası'nda Nasır ile Hulusi Fuat Tugay arasında çıkan tartışma sonrası Hulusi Fuat Tugay'ın 24 saat içinde Mısır'ı

²⁴⁸ **M. Hasaneyn Heykel**, *Kahire Dosyası*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1974, s.57.

²⁴⁹ *Ulus*, 8. Haziran 1953.

²⁵⁰ **Fahir Armaoğlu**, *Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951–1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 194.

²⁵¹ B.C.A.: 30..1.0/104.647..4.-13/01/1954.

terk etmesi istendi. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir sarsıntıya yol açtı.²⁵² Arap basını bu olay geniş yer verdi. *Al-kabbas* adlı Arap gazetesinde çıkan makalede Hulusi Tugay'ın özellikle eski Mısır prenslerinden olan eşinin mallarına devlet tarafından el konulmasından sonra Mısır hükümetini her fırsatta eleştirdiğini ve diplomatik kimliğini unutarak Mısır'da rejim muhalifleri ile yan yana hareket ettiğini yazıyordu. *Al-Tahrir Al-Arabi* gazetesine demeç veren Mısır Savunma Bakanı ve İhtilal Konseyi üyesi Latif Bagdadi Mısır hükümetinin Hulusi Tugay'ı Mısır'dan çıkarma kararı alırken bu hareketinin yol açacağı her türlü sonucu göz önüne aldığını belirtti.²⁵³

4.2. Kanalın Millileştirilmesi Kararı

Yukarıda özetlediğimiz gibi Batılı ülkeler ve Mısır'ın ilişkileri oldukça sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu dönemde tek olumlu gelişme 19 Ekim 1954'te İngiltere ve Mısır arasında Süveyş Kanalı hakkında süren müzakerelerin sona ermesiydi. İmzalanan yeni antlaşmaya göre İngiltere yirmi ay içinde Mısır'dan çekilecek ve Arap Devletleri veya Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda Süveyş Kanalı'na asker çıkarabilecekti.²⁵⁴

Mısır'ın İngiltere ile antlaşması Batılı ülkelerle olan ilişkilerinde ümit verici bir gelişme sağladı fakat kısa süre sonra yeni sorunlar ortaya çıktı. Gazze bölgesinde 28 Şubat 1955'te Mısır ve İsrail ordusu arasında yaşanan çatışma Mısır'ın askeri açıdan oldukça zayıf olduğunu ortaya koydu. Mısır, İsrail ile arasındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırmak için ABD'den 27 milyon dolarlık silah istedi. Ancak ABD bu silahların parasını peşin isteyince ABD'nin Mısır'a silah satmayacağı ortaya çıktı.²⁵⁵

Nasır, bu gelişme üzerine silah ihtiyacını Doğu Bloğu ülkelerinden gidermeye karar verdi. 1955 yılının ocak ayından itibaren Mısır'ın Sovyetler Birliği ile daha

²⁵² **Mahmut Dikerdem**, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s.80.

²⁵³ B.C.A.: 30..1.0/104.647.2-7/11/1954.

²⁵⁴ **Dikerdem**, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵⁵ **Fahir Armaoğlu**, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989, s.140.

yakın ilişkiler kurmaya çalıştığına dair haberler ortaya çıktı. Ajanslara da 27 Ocak 1955'te Mısır'ın Ankara Büyükelçisi ile Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi arasında temaslara olduğu yönünde haberler yayınlandı. Bu konudaki haber Mısır Büyükelçisi tarafından yalanlansa da kısa bir süre sonra ilk resmi ve açık temaslara başladı.²⁵⁶ Doğu Bloğu ile ilk resmi temaslara 14–18 Nisan 1955 tarihleri arasında toplanan Bandung Konferansı sırasında Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Chou En-lai ile yapılan görüşme oldu. İsrail'in saldırgan tavrından korunmak için kendilerine silah verilmesi gerektiğini belirten Nasır'ın bu talebi Çin tarafından Sovyetler Birliği'ne bildirildi. Sovyetler Birliği kısa bir süre sonra 18 Mayıs 1955'de Mısır'a silah satmaya hazır olduğunu bildirdi. Nasır bu arada son kez ABD'den silah yardımı istedi. Eğer bu talebi kabul edilmezse bu ihtiyacına Doğu Bloğu ülkelerinden karşılayacağını duyurdu. Ancak ABD bu tehdide dikkate almayarak Mısır'ın talebini reddetti. 27 Eylül 1955'te Nasır, Mısır'ın Çekoslovakya ile ticari bir antlaşma yaptığını, Mısır'ın Çekoslovakya'dan silah ve mühimmat alacağını buna karşılık ise bu ülkeye pirinç ve pamuk vereceğini duyurdu. Nasır bu antlaşma ile ilgili verdiği demecinde şöyle diyordu:

Mısır, siyasî şart koşulmaksızın muhtelif memleketlerden silâh tedarikine boşuna uğraştıktan sonra sadece Çekoslovakya'dan müspet bir cevap almıştır. Mısır geçen hafta Prag hükümetiyle takas antlaşması imzalamıştır. Çekoslovakya, pamuk ve pirinç mukabilinde Mısır'a ağır silâhlar vermeyi taahhüt etmiştir. Bu antlaşma, Mısır'ın Sovyet bloğuna tabi olduğu manasına gelmemektedir. Antlaşma sırf ticaridir ve sadece menfaatimiz gözetilmiştir. Temmuz 1952 ihtilâlinin ilk günlerinden beri Mısır muhtelif memleketlerden, bilhassa Üç Batılı devletten silâh göndermelerini istemiştir. Fakat bunlar, Mısır'ın hükümrânlığını ve Arap devleti sıfatını tehdit eder mahiyette şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar altında Mısır hükümeti silahlanmaya devam edebilmek üzere, tecavüz maksadıyla değil fakat müdafaasını temin için diğer memleketlere başvurmuştur. Bu memleketler de keza şartlar koşmuşlardır. Sadece Çekoslovakya hiçbir şart ileri sürmemiştir.²⁵⁷

Bu sırada ABD, İngiltere ve Fransa İsrail'i silahlandırmaya devam ediyordu. Aslında Sovyetler Birliği de İsrail'e silah vermek istedi ama bu teklif İsrail tarafından derhal reddedildi. Çek-Mısır Silah Antlaşması'ndan sadece bir hafta sonra gelen bu Sovyet teklifi aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da daha aktif

²⁵⁶ B.C.A.: 30..1.0/126.809.2-27/01/1955.

²⁵⁷ *Ayn Tarihi*, No:263, Eylül 1955, sf. 145.

rol almak konusundaki gayretkeşliğini gösteriyordu. Sonuçta 25 Mayıs 1950 Deklarasyon'u ile uygulamaya konan silah ambargosu artık yürürlükten kalktı.²⁵⁸

Nasır, sadece silah değil aynı zamanda bölge ülkeleri ile ittifak yaparak gelecekteki savaşa hazırlanıyordu. Bağdat Paktı kurulduktan sonra 20 Ekim 1955'de Suriye ile antlaşma yaptı. Bu antlaşmadan bir hafta sonra 27 Ekim 1955'de Suudi Arabistan ile savunma antlaşması imzalandı. 1956 yılında Yemen'de bu antlaşmaya katıldı.²⁵⁹

Mısır'ın Batılı ülkelerle zaten kötü olan ilişkilerini kesmesine ve Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini sebep olan olay 1956'da gelişti. Nasır, iktidara geldikten sonra en önem verdiği projelerden biri Aswan Barajı'nı inşa etmektir. Proje Mısır ekonomisi için büyük önem taşıyordu. 60.000 km. karelik bir alanı kaplayacak olan baraj, Mısır'ın elektrik enerjisini yüzde elli oranında artıracak ve tarıma elverişli topraklar üçte bir oranında büyüyecekti. Mısır bu proje için ihtiyacı olan 270 milyon doların 200 milyon dolarını Dünya Bankası'ndan 55 milyon dolarını ABD'den 15 milyon dolarını da İngiltere'den alacaktı. Ancak ABD bir süredir Mısır'ın Doğu Bloğu ile olan ilişkilerinden rahatsızdı. Nasır'ın Ağustos 1956'da Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyarete ABD bu sebeple büyük önem veriyordu. ABD'li yetkililer eğer bir yaptırımla karşılaşmazsa Nasır'ın daha da cesaretlenerek Sovyetler Birliği ile bir silah antlaşması yapacağından endişe ediyordu. Bu yüzden ABD 15 Temmuz 1956'da yardım sözünden vazgeçtiğini Mısır'a bildirdi. Hemen ardından da İngiltere ve Dünya Bankası ABD'yi takip etti.²⁶⁰ Nasır bu karar üzerine hemen harekete geçti. İlk önce Sovyetler Birliği ile temas kurdu. Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını duyurmadan önce Sovyetler Birliği'nin Kahire Büyükelçisi Şepilof, Aswan Barajı'nın inşası için hükümetinin Mısır'a kredi vermeye hazır olduğunu duyurdu. Mısır hükümeti 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirildiği duyurdu.²⁶¹

Bu karar üzerine ABD, İngiltere ve Fransa Londra'da Süveyş sorununu görüşmek üzere bir konferansın toplanacağını bildirdi. Konferansa 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerle Süveyş Kanalı'ndan en fazla yararlanan 22 ülke

²⁵⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.141-142.

²⁵⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.146.

²⁶⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.81.

²⁶¹ Ulus, 25 Temmuz 1956.

katıldı. 16 Ağustos 1956'da başlayan konferansta ABD Dışışleri Bakanı Dulles'in adını taşıyan plan tartışıldı. Plan Süveyş Kanalı'nı 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne uygun olarak serbest bir uluslar arası su yolu olmasını ön görüyordu. Aynı zamanda Mısır'ın Kanal'dan daha fazla gelir elde etmesini sağlayacak bir düzenlemeyi içeriyordu. Sovyetler Birliği'nin konferans süresince itiraz ettiği iki nokta, konferansın daha geniş katılımlı olması gerektiği ve 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne ek olarak Mısır'ın hükümlerine haklarına tanıyan yeni bir antlaşma yapılmasıydı.²⁶² ABD planı bazı düzeltmelerle Mısır'a sunuldu ancak Mısır ile 3 Eylül 1956'da Kahire'de başlayan görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Nasır açık bir şekilde kanalın uluslar arası bir denetime tabi olmasını kabul etmeyeceklerini ve kanal üzerindeki egemenliklerinden asla vazgeçmeyeceklerini bildirdi. Fransa Başbakanı Mollet Kahire görüşmelerinden bir sonuç alınamamasının vahim sonuçlar yarattığını belirtti. Dulles'in planının Mısır tarafından reddedilmesi üzerine yeni bir plan hazırlamak için hazırlıklara başlandı.²⁶³

Kahire'de yapılan görüşmelerde sonuç alınmayınca İngiltere ve Fransa'nın tutumunu daha da sertleştirdi. Fransa Başbakanı Mollet ve Dışışleri Bakanı Pineau ile beraber 10–11 Eylül 1956 tarihleri arasında İngiltere'ye yaptıkları ziyaret sonrasında İngiltere ve Fransa'nın, Kahire görüşmelerinden çıkan sonuç karşısında alınacak tedbirleri tam bir uzlaşma ile hayata geçirmeye kararlı olduklarını bildirerek askeri harekâtın ilk işaretini verdiler.²⁶⁴ 19–21 Eylül 1956 tarihleri arasında İkinci Londra Konferansı'nın toplanmasına karar verildi. Bu konferansa ilk konferansta ABD planını kabul eden 18 ülke davet edildi. Ayrıca ilk konferanstaki görüşlerin tekrarlandığı bir bildiri yayınlandı. Konferansta Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği kuruldu. Türkiye, bağlı olduğu ittifaklar ve barış için çaba gösteren dış siyasetine uygun olarak 27 Eylül 1957 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bu Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği'ne katıldı.²⁶⁵

İngiltere ve Fransa'nın diplomatik yollarla sorunu çözmek için girişimleri devam etti. İki ülke 23 Eylül 1956'da BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Süveyş Sorunu'nun konseyde görüşülmesini istedi. 24 Eylül'de de Mısır, Güvenlik

²⁶² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.82.

²⁶³ *Ulus*, 10 Eylül 1956.

²⁶⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.85.

²⁶⁵ B.C.A. : 030.18/144.80.3 (107–24) – 27.09. 1956 (4/8034)

Konseyi'ne İngiltere ve Fransa'yı şikâyet etti. 5–12 Ekim 1956 tarihleri arasında süren görüşmeler sonrasında Mısır'ında desteklediği “Altı Prensip” adı verilen esaslar üzerinde uzlaşmaya varıldı. Altı Prensip hem Mısır'ın hükümrânlık haklarına saygı gösterilmesini hem de kanaldan geçisin serbest olmasını ön görüyordu. Ancak alınan kararlar soruna bir çözüm getirmedi ne İngiltere ve Fransa ne de Mısır'ın tavrında bir yumuşama olmadı.²⁶⁶

4.3. İngiltere ve Fransa'nın Askeri Müdahalesi

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ki görüşmelerden de bir sonuç alınamayınca İngiltere ve Fransa askeri harekât için hazırlıklara hız verdi. Zaten İsrail ordusu birkaç yıldan beri Mısır'la küçük sınır çatışmaları yaşıyordu. Bu çatışmalar iki ülke arasında gerilimi artırmayı hedefleyen bir politikanın sonucuydu. Özellikle 1954'ten itibaren Mısır ile İsrail arasında gerilim daha da arttı. Sınır çatışmaları devam ederken Mısır'lı yetkililer Bat-Galim adlı bir İsrail gemisinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin vermedi. Üstelik gemi mürettebatından on üç kişiyi tutukladı. Bunlardan ikisi casusluluk ve sabotajcılık iddiasıyla idam edilirken geri kalanı tutuklandı. Bu olay İsrail'de büyük infial ayarttı. İsrail hükümeti askeri hazırlıkları daha da hızlandırdı.²⁶⁷ İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs'a yaptıkları askeri yığınak yeterli seviyeye ulaşınca İngiltere, Fransa ve İsrail, Paris'te gizlice bir araya geldi. Savaş kararı da bu toplantıda alındı. İngiltere Başbakanı Antony Eden, Fransa ve İsrail yetkileri ile yaptığı gizli görüşmede saldırı için hukuksal bir dayanak arandı. Üç ülkenin planları şöyleydi; İsrail Mısır'a saldırarak, İngiltere ve Fransa'da savaşımları ayırmak ve Arap-İsrail çatışmasında kanal bölgesine gelebilecek maddi zararları engellemek için, ortak harekâta düzenleyecekti.²⁶⁸ İsrail'in saldırısının 29 Ekim 1956'da başlamasına karar verildi. İsrail ilk olarak kanalın sol kıyısına kadar ulaşması sağlanacak bu süre zarfında İngiltere ve Fransa İsrail'e zaman kazandırmak için her iki tarafa da ültimatom vererek savaşı durdurmaları isteyecekti. İsrail bu ültimatom üzerine 15 km geriye çekilecekti. İngiltere ve Fransa'nın ültimatomunu dinlemeyen Mısır'a karşı askeri harekât başlatılacaktı. 31 Ekim'den itibaren İngiliz

²⁶⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.86.

²⁶⁷ Faiz Türkan, *Filistin Sorunu ve Ortadoğu*, Ankara: 1978, s.65.

²⁶⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918–1994*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001, s. 271.

ve Fransız kuvvetleri Mısır hava alanlarını bombalayacak 6 Kasım'da da Mısır'a asker çıkarılacaktı.²⁶⁹

Plan 28 Ekim 1956'da İsrail'in kısmi seferberlik ilan etmesiyle uygulamaya kondu. Hemen ardından İngiltere ve Fransa Mısır ve İsrail'e ültimatom vererek çatışmaları 12 saat içinde durdurmalarını yoksa Süveyş Kanalı'nı işgal edeceklerini bildirdiler. ABD ise Mısır ve İsrail'e verilen ültimatomu ve düzenlenmek istenen askeri müdahaleyi kabul etmeyeceğini ilan etti. ABD'ye göre müdahale kararı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde alınmalıydı.²⁷⁰ İsrail tüm dünyaya savaşa gerekçe olarak Mısır-Ürdün-Suriye ortak askeri kumandanlığının kurulmasını ve bu birlik kurulduktan sonra     lenin yöneticilerini İsrail'i tehdit eden açıklamalar yapmalarını, Irak'ın İsrail sınırında askeri yıǵınak yapmasını gösterdi.²⁷¹

İlk İsrail taarruzu    zırhlı alaydan oluşuyordu.  nce El Kuntilla – Sina   l   üzerinden Mitla Geçidi'ne yöneldi. Mısır kuvvetleri bu taarruz sonucu Milta Geçidi'ne doǵru geri çekilmek zorunda kaldı. Akabe körfezinin kuzeyindeki Eyal t-ı hareket üssü yapan İsrail'e ait diǵer kuvvetler, bir kolla kanal doǵrultusunda, diǵer bir kolla şarm el şeyh doǵrultusunda hareketle 5 Kasım da Tiran ve Sanafir Adalarına kadar ulaştılar. El Kuşeyma- Birhasana geçitler yönünde taarruz eden bir İsrail zırhlı kolu, 30-31 Ekim'de harek tını sürdürerek kanala ulaştı. Kuzeydeki İsrail kuvvetleri iki yönden saldırıyı sürdürdü. Kısa sürede Gazze şeridi'ne hakim oldular. 5 Kasım'a gelindiğinde Sina Yarımadası'nın büyük kısmı İsrail kuvvetlerince işgal edildi. İngiltere ve Fransa senaryo gereǵi devreye girdi. 30 Ekim 1956'da taraflara birer ültimatom vererek kanaldan 16 km geri çekilmelerini istedi. Mısır tarafı bu ültimatomu kabul etmedi. Hemen ardından İngiltere ve Fransa savaşa dâhil oldular. 5 Kasım 1956'da Mısır hava alanlarının bombalanmaya başladı. Süveyş Kanalı'na havadan indirme ve denizden çıkarmalar yapan İngiltere ve Fransa, Port Said ve Port Fuat şehirlerinin işgal ettiler.²⁷²

²⁶⁹ K rk  oǵlu, *a.g.e.*, s.87.

²⁷⁰ *Ulus*, 29 Ekim 1956.

²⁷¹ K rk  oǵlu, *a.g.e.*, s.87.

²⁷² Muzaffer Erendil, * aǵdař Orta Doǵu Olaylar*, Ankara: Genelkurmay, 1992, s.77.

ABD savaşı sona erdirmek için 30 Ekim’de BM Güvenlik Konseyi’ne başvurdu. Ancak ne ABD ne de Sovyetler Birliği Güvenlik Konseyi’nde İngiltere ve Fransa’nın vetosunu aşılammaması nedeniyle bir karar çıkartamadı. Yugoslavya’nın başvurusu üzerine toplanan Genel Kurul 2 Kasım 1956’da saldırıyı kınayan bir karar alabildi. Hem ABD hem de Sovyetler Birliği ve dünya kamuoyundan gelen yoğun baskılar sonucu 6 Kasım’da İngiltere, Fransa ve İsrail ateşkese uymak zorunda kaldı. İngiliz ve Fransız kuvvetleri Aralık 1956’da İsrail kuvvetleri ise Mart 1957’de Mısır’dan askerlerini geri çektiler. Kanal ise ancak 10 Nisan 1957’de yeniden kullanıma açılabilirdi.²⁷³

4.4. İngiltere ve Fransa’nın Askeri Müdahalesine Tepkiler

Süveyş Krizi ortaya çıktığı andan itibaren ABD’li yetkililer askeri bir operasyonla bu sorunun çözülmesine yanaşmadılar. Hatta 1956’dan itibaren silahlanmaya hız veren İsrail’in silahlanma kampanyasına Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles tüm baskılara rağmen destek vermedi. İsrail bu yüzden desteği Fransa ve İngiltere nezdinde aramak zorunda kaldı. İngiltere ve Fransa kriz ortaya çıktığı andan itibaren askeri seçeneği masa üzerinde tutarken, ABD serinkanlı bir tavır içinde gözükiyordu. ABD, henüz Bağdat Paktı’na karşı tepkiler azalmamışken ve İngiltere ve Fransa Ortadoğu’da güç kullanırken, bu ülkelerin yanında olmak istemiyordu. Çünkü bu ABD’nin Ortadoğu’daki imajına daha da zarar verecekti. Zaten İngiltere ve Fransa da ABD’nin askeri bir müdahaleye sıcak bakmadığının farkındaydı. Bu yüzden Mısır’a asker çıkarılacağı gün özenle seçildi. ABD’de başkanlık seçimlerinin yapıldığı 6 Kasım 1956 günü İngiliz ve Fransız kuvvetleri Mısır’a asker çıkararak gelecek ilk tepkileri bir ölçüde hafifletmeyi planladılar.²⁷⁴ Öte yandan ABD’li yetkiler Mısır’ın Süveyş Kanalı’nı bir oldubitti ile ele geçirmesine karşıydı. Dışleri Bakanı Dulles, “*Süveyş Kanalı meselesinin Mısır’a diğer devletlerden haraç almak fırsatı verilmeden adil ve barışçı bir şekilde çalışacaklarını*” bildiriyordu.²⁷⁵

²⁷³ Arı, a.g.e., s.272.

²⁷⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.143.

²⁷⁵ *Vatan*, 7 Ekim 1956.

ABD Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını aldığı andan itibaren aktif bir diplomasi izledi. Birinci Londra Konferansı'nda ABD tarafından hazırlanan plan aynı zamanda ABD'nin Süveyş Kanalı'nın statüsü konusunda görüşlerini içeriyordu. ABD'nin planın ana hatları şunlardı:

1. Süveyş Kanalı'nı uluslararası bir kuruluş yönetecektir. Bu kuruluş BM'e bağlı olmalıdır. Süveyş Kanalı, 1888 İstanbul sözleşmesine uygun olarak bütün ülkeler tarafından hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan serbestçe kullanılmalıdır. Kanal'ı yönetecek olan uluslararası kuruluş bir antlaşma ile kurulacaktır. Bu kurtuluşa, Mısır da yer alacak, hiçbir devlete veya devletler grubu hakim bir duruma geçmeyecektir.
2. Mısır hükümetine makul ve adalete uygun bir gelir temin edilecektir.
3. Süveyş Kanalı Şirketi'ne adalet çerçevesinde bir tazminat verilecektir.
4. Son iki nokta üzerinde çıkacak uzlaşmazlıklar, Milletlerarası Adalet Divanı'nın seçeceği muhakemelerce çözülecektir.²⁷⁶

Görüldüğü gibi ABD Süveyş Kanalı'nı uluslararası bir su yolu olarak görmek istiyordu. Ancak askeri müdahale ile kanalın işgalini doğru bulmadığını açık şekilde İngiltere ve Fransa'ya bildirdi.

Süveyş Kanalı'nı millileştirilmesi kararı karşısında en ılımlı tepki Sovyetler Birliği'nden geldi. Sovyetler Birliği'nden gelen ilk açıklamalar genelde Batılı devletlerin Mısır'ı tehdit etmelerini kınar nitelikteydi. Sovyetler Birliği lideri Kruşçev Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi kararından birkaç gün sonra 31 Temmuz 1956'da yaptığı açıklamada Batılı ülkelerin Mısır'ın aldığı millileştirme kararını çok büyüttüklerini ve Mısır'ın egemen bir devlet olarak buna hakkı bulunduğunu söyleyerek Mısır'a açık destek verdi. Aynı zamanda Sovyetler Birliği basını da Mısır'ın bu kararı geniş yankı uyandırdı. Sovyet basını bu kararı bağımsızlık mücadelesi olarak yorumluyordu.²⁷⁷ Birinci Londra Konferansı sırasında Sovyetler Birliği, ABD'nin hazırladığı plan çerçevesinde Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir su yolu haline getirilmesi fikrine şiddetle karşı çıktı. Sovyetler Birliği'ne göre sorun iki boyutluydu. Sorunun ilk boyutu kanalın millileştirilmesi kararıydı. Sovyetler Birliği'ne göre bu karara hiçbir ülke müdahale edemezdi. İkinci boyut ise kanalın diğer ülkelerce serbestçe kullanılmasıyla ilgiliydi. Bu sorunda oldukça geniş katılımlı bir konferansta tartışılmalı ve egemen bir devlet olarak Mısır'ın bu konudaki görüşlerine önem verilmeliydi.²⁷⁸

²⁷⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.82.

²⁷⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.154.

²⁷⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.83.

İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak askeri harekâtına en sert tepki Sovyetler Birliği'nden geldi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden bir sonuç alınamayacağı ortaya çıkınca Sovyetler Birliği doğrudan diplomatik temasa geçti. Önce İngiltere Başbakanı Eden'e mesaj gönderildi. Sovyet lideri Mısır'a karşı yürütülen askeri harekâtın üçüncü dünya harbine yol açabilecek çapta genişlediğini uyarısında bulunuyordu. Mesajın devamında Kruşcev'in üslubu daha da sertleştirerek, İngiltere'yi nükleer silah kullanarak durdurabileceği tehdidinde bulunuyordu. Sovyetlere göre eğer nükleer bir saldırıya uğrarsa İngiltere ne yapacağını düşünmeliydi. Benzer tehditler içeren bir mesajda Fransa'ya yollandı.²⁷⁹ Sovyetler Birliği'nin İsrail'e yolladığı mesajda da İsrail'in kendi varlığını tehlikeye sokacak nefret tohumları ektiğini ve Sovyetler Birliği'nin bu haksız saldırıyı sona erdirmek için elinden geleni yapacağı bildirildi. Sovyetler Birliği İsrail'deki büyükelçisini geri çekme kararı aldı.²⁸⁰

Askeri müdahaleye tepki gösteren bir diğer ülke Irak'tır. Irak hükümeti yayınladığı bildiride bu savaşın Ortadoğu'nun geleceğini tehdit ettiği ve barış yanlısı devletlerin savaşın çıkmasına sebep olan İsrail'e karşı tavır alması gerektiğini vurguluyordu. Bildirinin devamında Irak hükümetinin Mısır'a derhal 200 bin İngiliz lirası yardım yaptığını bir milyon İngiliz liralık bir yardım paketi içinde hazırlıklara başladığını bildirildi.²⁸¹

Arap devletleri, İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak harekâtının ardından toplanma kararı aldılar. 15 Kasım 1956'da Beyrut'ta yapılan toplantının ardından bir tebliğ yayınlandı. Arap devletleri, İngiltere, Fransa ve İsrail'in BM Genel Kurulu'nun Mısır topraklarının tahliyesi ile ilgili kararlara kayıtsız şartsız uyulmasını istediler. Eğer bu kararlara uyulmayıp askeri hareket sona erdirilmezse toplantıya katılan devletlerin Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 41 inci, Arap Ortak Savunma Pakti'nin 2 inci maddesine uygun olarak güç kullanarak bu savaşı sona erdirmeye kararlı olduklarını bildirdiler. Süveyş Kanalı ile ilgili probleminde

²⁷⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.167.

²⁸⁰ *Ayn Tarihi*, No:276, Kasım 1956, sf. 127.

²⁸¹ B.C.A.: 30..1.0/133.864.2-14/11/1956.

Mısır'ın hükümrânlık haklarına saygılı bir biçimde Birleşmiş Milletler çerçevesinde baskı yapılmadan çözülmesini istediler.²⁸²

4.5. Türkiye'nin Kriz Karşısında Tutumu

Süveyş Kanalı'nın II. Dünya Savaşı sırasında ne kadar önemli bir su yolu olduğunu gören Türkiye, 1950'den itibaren Süveyş Kanalı'na daha fazla ilgi duymaya başladı. Türkiye, Mısır ve İngiltere arasında 1954 yılında sonuçlandırılan müzakereleri yakından takip etti. Çünkü Süveyş Kanalı'ndaki üstün İngiliz kuvvetlerinin çıkarılmasını kendi güvenliği için tehlikeli buluyordu. İngiltere'de Mısır'la müzakereler boyunca Türkiye'ye bir saldırı olması halinde Süveyş Kanalı'na asker çıkarma hakkının verilmesi istedi. Mısır'ın bu konuda ciddi tereddütleri vardı. General Necip, İngiltere ile müzakereler sırasında bir demecinde Türkiye ile ilgili soruları cevaplarırken tereddütlerinin sebebini şöyle açıklıyordu:

Meselenin düğüm noktası Türkiye'nin NATO üyesi olmasıdır. Şöyle ki, mesela Fransa, tecavüze uğrayacak olursa, Türkiye kendisini tecavüze uğramış sayacak ve bu takdirde Mısır daima Süveyş Üssü'nü NATO emrine vermek mecburiyetinde kalacaktır. Böyle bir yükümlülük altına girmek istemiyoruz.²⁸³

Süveyş Krizi Türkiye'nin Bağdat Paktı'na yeni üyeler katmak için yoğun bir diplomasi yürüttüğü bir anda meydana geldi. Türkiye'nin Bağdat Paktı'nı genişletmek için yürüttüğü politikanın önünde en büyük engellerden biri de Mısır'dı. Türkiye Nasır'ın Doğu Bloğu ile girdiği ilişkilerden rahatsızdı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye ile yakın temasta olması ve askeri ve ekonomik yardım da bulunarak gelişmesi sağlaması Türkiye'yi tehdit ediyordu.²⁸⁴ Türkiye bu ilişkiler sebebiyle Mısır'a yaptırım uygulanması için ABD'de nezdinde girişimlerde bulundu. Türkiye, bu yüzden ABD'nin Aswan Barajı'nın finansmanından vazgeçmesinin

²⁸² B.C.A.: 30..1.0/62.381.14-15/11/1956.

²⁸³ A. Şükrü Esmer, "Süveyş ile Alakamız", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt No. XXIV, Sayı. 278 (Nisan 1954), s. 75.

²⁸⁴ Haluk Ülman, "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler" , *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt No. XXI, No. 4 (Aralık 1966) s.272.

memnuniyetle karşıladı. Ancak Batılı ülkeler gibi Türkiye’de Nasır’ın buna cevabının Süveyş Kanalı’nı millileştirmek kadar sert olacağını tahmin etmedi.²⁸⁵

Türkiye, ABD ve İngiltere ile beraber Nasır’ın aldığı millileştirme kararını kınayan ilk devletlerden biridir. Ancak Türkiye’nin kınama kararını alırken üzerinde durduğu husus, bu durumun kendi dış ticaretine zarar vereceği endişesinden çok Batılı ülkelerle ortak hareket etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Kriz genişleyip askeri müdahale başlayınca Türkiye bir anda Süveyş Krizi’nin içinde buldu. Bu aşamada Süveyş Krizi’nin Türkiye’yi ilgilendiren iki boyutu devreye girdi. Öncelikle Türkiye 1888 İstanbul Sözleşmesi ve 1954 İngiliz-Mısır Antlaşması’na taraf olduğundan Süveyş Kanalı’ndaki askeri hareket hukuki olarak kendisini ilgilendiriyordu. İkinci olarak üyesi olduğu Bağdat Paktı’na üye bir devlet bu saldırının içinde yer aldı. Müttefiki olan İngiltere’nin bu hareketine Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini de hesaba katarak tepki göstermeliydi.²⁸⁶

Türkiye, Süveyş Kanalı’nın millileştirilmesi kararına ilişkin ilk resmi görüşlerini Birinci Londra Konferansı’nda verdi. Konferansta Türkiye’yi temsil eden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M.Nuri Birgi Türkiye’nin kriz hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıkladı:

1. Mısır’da dahil olmak üzere tüm devletler Süveyş Kanalı’ndan serbest geçişi sağlamak zorundadır.
2. Süveyş Kanalı sorunu tamamen uluslar arası bir sorundur.
3. Bu sorunun çözümü için aranacak çare her ülkenin özellikle de Mısır’ın hukuki menfaatlerine uygun olmalıdır.²⁸⁷

Türkiye bazı değişiklikler yapılmasını istemekle beraber Birinci Londra Konferansı’nda ABD’nin planını destekledi. Mısır Devlet Başkanı Nasır, Türkiye’nin konferansta ABD planını desteklemesinden rahatsız olduğunu açık bir şekilde belirterek Türkiye’nin geçmişte yaşadığı Boğazlar Sorunu ile Süveyş Kanalı ile ilgili krizin yakın benzerlik taşıdığını ifade etti ve Türkiye’nin bu konuda arabulurcuk yapmasını istedi.²⁸⁸

Diplomatik temaslar sona erip İngiliz-Fransız-İsrail kuvvetleri Mısır’a girince Türkiye oldukça sıkıntılı bir döneme girdi. Çünkü Ortadoğu’da hem NATO ile hem

²⁸⁵ Sever, *a.g.e.*, s. 157.

²⁸⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.91.

²⁸⁷ *Ayn Tarihi*, No:273, Ağustos 1956, sf. 115.

²⁸⁸ *Ulus*, 19 Ağustos 1956.

de Bağdat Paktı ile bu ülkeler ile sıkı ittifak içinde olan tek ülke Türkiye'ydi. Türkiye'nin sıkıntı içinde olması için geçerli sebepleri de vardı. NATO ve Bağdat Paktı aracılığı ile müttefiki olan İngiltere bu harekâta Türkiye'de destek bekliyordu. Adana'daki üslerin saldırıda kullanılmasına Türkiye'nin cevabının ne olacağını İngiltere Dışişleri Bakanlığı Ankara'daki Büyükelçisi J. Bowker'e sordu. Büyükelçi buna verdiği yanıtta Türkiye'nin bu konudaki kararını etkileyecek olan faktörleri şöyle sıralıyordu:

1. Harekete geçme kararının verildiği koşullar ve hedef.
2. Amerikan'ın tutumu. Amerika karşı çıkarsa Türklerin onaylayacağını sanmıyorum.
3. Rusya'nın tutumu. Mısır'a karşı güç kullanıldığında Rusya'nın Mısır'a aktif vermesi muhtemelse Türklerin onayını almanın zor olacağını sanıyorum.
4. Türkler hiç şüphesiz Arap devletleri karşısında açıkça saf almalarına yol açacak ya da Bağdat Paktı'na zarar verecek herhangi bir harekette bulunmayı istemeyecektir.²⁸⁹

Büyükelçisinin yukarıdaki uyarılarını değerlendiren İngiltere, Türkiye'den Adana üssünü kullanmak için talepte bulunmadı.

Türkiye Birinci ve İkinci Londra Konferansı'nda olduğu gibi Birleşmiş Milletler Genel Kurul'unda da ABD ile beraber hareket etti. Ancak Türkiye kendine rakip olarak gördüğü Mısır'ın içine düştüğü zor durumdan ABD kadar rahatsız değildi. Parlamentolar Birliği'nin 1956 Kasımında Bangkok'taki toplantısına giderken uğradığı Karaşi'de Süveyş Kanalı'na İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin yaptığı çıkarma hakkında gazetecilerin sorduğu soruları cevaplayan Fatin Rüştü Zorlu, konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıkladı;

Mısır'daki İngiliz-Fransız müdahalesinin hiç olmazsa Mısır ile İsrail arasındaki savaşları durdurmak suretiyle bir fayda sağlamıştır. Orta Doğu memleketlerinin emniyeti Bağdat Paktı ve NATO paktı gibi antlaşmalara iltihak etmektedir. Eğer Orta Doğu'daki memleketler Bağdat Paktı'na katılmış olsalardı bugün mevcut durum husule gelmezdi. Şimdi yabancı kuvvetler Mısırdan çekilmeli ve ihtilâf Birleşmiş Milletler teşkilâtı aracılığıyla halledilmelidir.²⁹⁰

Zorlu, Bangkok'ta yaptığı konuşmada da Süveyş Meselsine değinerek şunları söyledi:

Süveyş meselesine gelince, Türkiye Mısır halkına tarihî, manevî ve dinî bağlarla bağlıdır. Dört asır müddetle müşterek bir hayatımız olmuştur. Bu yüzden müttefiklerimizin Mısır'a karşı silâh kullandıklarını görmekten müteessir olduk. Sebebi ne olursa olsun bu hareketi, devletler hukukunun prensiplerinin ihlâli telâkki etmemek imkânsızdır. Türkiye'nin İngiliz - Fransız birliklerinin derhal geri çekilmesini talep eden Birleşmiş Milletler karar sureti lehinde oy vermesi ve Irak, İran ve Pakistan'la birleşerek İngiliz birliklerinin geri çekilmesi hususunda İngiltere nezdinde teşebbüse geçmesi, Türkiye'nin Mısır'a karşı girişilen bu hareket

²⁸⁹ Sever, *a.g.e.*, s. 163.

²⁹⁰ *Aynı Tarihi*, No:276, Kasım 1956, sf. 331.

muvacehesinde ne kadar müteessir olduğunu açıkça göstermeğe kâfidir. Sulhun müdafaasına müteaddit defalar hizmet etmiş olan bu memleketlerin Birleşmiş Milletlerin kararını derhal kabul etmeleri, sulhseverlerin yüreğini ferahlatmıştır. Bu misalin Rusya tarafından da takip edilmesini beklemekteyiz.²⁹¹

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1956'da TBMM'nin açılış konuşmasının dış politika ile ilgili kısmında Süveyş Sorunu'na değindi. Bayar verdiği nutukta, Sovyetler Birliği'nin kendi amaçları için Mısır'ı kullandığını ve Mısır'ında buna alet olduğunu vurgulayarak şöyle devam etti:

Orta Doğu'nun zor durumunu kendi menfaatleri için istismar edenlerin, hatta yine aynı maksatla mütemadiyen sorunlara ve anlaşmazlıklar yaratanların, tahakküm maksadıyla birtakım keyfi ve fevri siyaset takip edenlerin , bölgede ihdas ettikleri son derece ciddi ve nazik vaziyetin çok vahim hadiseler meydana verdiğine şahit olunmaktadır.²⁹²

İngiltere ve Fransa'nın askeri müdahalesi sonrası Bağdat Paktı üyeleri acilen toplanma kararı aldı. Paktın dört bölge ülkesi olan Irak, Türkiye, İran ve Pakistan'ın 5-8 Kasım 1956 tarihleri arasında Tahran'da yaptıkları toplantının amacı Bağdat Paktı'nı Süveyş Krizi'nin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan korumaktı. İngiltere bu toplantıya davet edilmedi.²⁹³ Zaten Irak İngiliz kuvvetleri Mısır'ı boşaltıncaya kadar İngiltere'nin Bağdat Paktı toplantılarına katılmasını istemedi ve Fransa ile diplomatik ilişkilerini kesti.²⁹⁴

Bağdat Paktı'nın Tahran'da yaptığı toplantı sonrası ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiri de şöyle deniyordu:

Bu toplantı aşağıdaki maksatlarla vuku bulmuştur.

1. Mıntıkada hâkim olan vahim durumu incelemek ve bu görüşmelerin ışığı altında bölgede sulh ve istikrarın temin etmek maksadıyla tarafların haricî siyasetlerini ahenkleştirmek ve Tahran'da vuku bulan son toplantıları akabinde neşrettikleri 8 Kasım 1956 tarihli müşterek tebliğlerinde ifade etmiş oldukları tavsiyelerin tatbikî hususunda kaydedilmiş olan terakkileri gözden geçirmek
2. Dört devlet Mısır'da savaşın başladığı günden beri Orta Şarkta vuku bulmuş olan bütün inkişafı gözden geçirdikten sonra Tahran tebliğinde kendileri tarafından yapılmış olan tavsiyelerin, Orta Şark meselelerinin âdilâne, şerefli, muslihane ve devamlı hal çarelerine bağlanması için yegâne esasları teşkil devam etmekte olduğu hususundaki inançlarını teyit eylemişlerdir. Dört devlet, Arap memleketleri devlet reisleri tarafından Beyrut'ta 16 Kasım 1956 da neşredilen tebliğin, umumî mânası itibarıyla, kendi görüşleriyle hem ahenk olduğunu kaydetmişlerdir.
3. Dört devlet Orta Şark'ta yıkıcı faaliyetlerin kesafet peyda etmesini endişe ve teyakkuzla incelemişler ve bu tehlike karşısında koymak üzere, Birleşmiş Milletler antlaşması hükümlerine uygun olarak gerekli bütün tedbirleri almağa karar vermişlerdir.

²⁹¹ *Ayın Tarihi*, No:276, Kasım 1956, sf. 341.

²⁹² *Vatan*, 2 Kasım 1956.

²⁹³ *Sever*, a.g.e., s. 166.

²⁹⁴ *Oran*, a.g.e., s. 629.

4. Orta Şark'ın emniyet ve istikrarıyla hususî surette alâkalı bulunan dört devlet, devamlı işbirliklerinin ve birbirleriyle görüşerek müşahade edecekleri ahenkli gayretlerin son derece lüzumlu olduğuna inanmaktadırlar.²⁹⁵

Ancak Tahran'daki toplantıdan sonra yayınlanan bildirinin Arap ülkelerini tatmin ettiğini söylemek zordur. Zaten Bağdat Paktı üyesi dört bölge devleti Arap kamuoyunda ortaya çıkan tepkiye bir nebze katılmak belki de bu tepkiyi kontrol altına alarak yumuşatmak istediler. Yayınlanan ortak bildiri de İngiltere ve Fransa kınanmadı. Üstelik Mısır ve diğer Arap ülkelerinin karşı çıktığı ABD planlarının desteklendiği belirtildi. Tahran'da yapılan toplantıdan çıkan kararlar Arap kamuoyunu tatmin etmedi. Türkiye, özellikle İngiltere ile ilişkilerini daha fazla yıpratmak taraftarı değildi. Tahran'daki toplantı sonrası Türkiye'ye dönen Menderes 10 Kasım 1956'da İngiltere ve ABD'nin Türkiye Büyükelçilerini kabul ederek Tahran'daki toplantıya İngiltere'nin çağrılmamasının geçici bir zorunluluk olduğunu açıkladı.²⁹⁶

İngiltere'den gelen açıklamalar Bağdat Paktı'nın Tahran toplantısına davet edilememenin kendilerini çok da rahatsız etmediği yönündeydi. Türkiye, İran, Pakistan ve Irak Başbakanlarının demecine karşılık İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü şu açıklamayı yaptı:

Majeste Kraliçe Hükümeti Orta Doğu'da meydana gelen çok vahim durum karşısında Bağdat Paktı müttefiklerinin duymakta olduğu endişeyi tam bir anlayışla karşılamaktadır. Hükümet bu bölgede umumi bir ateşin çıkmasını önlemek için yegane çarenin Mısır ile İsrail'i ayırmaya yönelik hareket olduğuna inanmaktadır. Majeste Kraliçe Hükümeti Irak, İran, Pakistan ve Türkiye hükümetleri tarafından girilmiş olan teşebbüsü takdirle karşılamaktadır. Bu hükümetlerin gerek tek gerekse ortak ifade etmiş oldukları görüşler, Mısır'da askeri harekâta son vermek kararı üzerinde çok etkili olmuştur. Erken bir çözüm şekli hakkında dört hükümetin ifade etmiş olduğu dostane ve yapıcı tavsiyeleri İngiltere Hükümeti büyük bir dikkatle ele almış olup Bağdat Paktı'nın üyeleri tarafından formüle edilmiş olan tekliflerin kendi görüşlerine uyduğunu ifadede İngiltere Hükümeti bahtiyarlık duyar.²⁹⁷

Bağdat Paktı'nın Tahran toplantısında çıkan bir başka sonuçta Türkiye-İsrail ilişkileri ile ilgiliydi. Arap kamuoyundaki tepkiler özellikle Irak'taki karışıklık dört bölge ülkesini de oldukça rahatsız ediyordu. Bu gerginliğin Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini gözden geçirmesiyle bir nebze olsun hafifletilebileceği düşünüldü. Çünkü Arap kamuoyunun hedefinde İsrail, İngiltere, Fransa kadar Bağdat Paktı da yer

²⁹⁵ *Ayn Tarihi*, No:276, Kasım 1956, sf. 168-169.

²⁹⁶ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.97.

²⁹⁷ B.C.A.: 30..1.0/35.215.13-9/11/1956.

alıyordu. Irak Başbakanı Nuri Said ve Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, bu konuda Menderes'e yoğun baskı yaptı. Türkiye bu baskılar karşısında daha fazla dayanmayarak büyükelçisini geri çağırdı. Ancak İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini tamamen koparmadı.²⁹⁸

Türk Dışişleri 26 Kasım 1956'da yayınladığı bildiride, Filistin Meselesi'nin Birleşmiş Milletler Kararları çerçevesin de çözülmesi için öteden beri gayret gösterdiğini ancak Ortadoğu'da huzursuzluğa sebep olan bu hadisenin bir çözüme kavuşturulmadığını, bu mesele halledilinceye kadar Telaviv'deki elçisini geri çekme kararı verdiğini bildirdi.²⁹⁹

İsrail, Türkiye'nin bu kararına ABD aracılığı ile engel olmak istedi. İsrail'in Ankara Büyükelçisi Fischer, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher ile görüşerek Türkiye'nin bu kararından vazgeçirilmek için baskı yapılmasını istedi. İsrail, Irak gibi güven vermeyen bir ülkeyi Türkiye'nin kendisine tercih etmesini anlayamıyordu. ABD ise Türkiye'nin tavrının Arap dünyasına karşı yapılmış bir gönül alma hareketi olarak gördüğünden İsrail'i bu geçici tavrından dolayı Türkiye'ye anlayış göstermesini istedi.³⁰⁰ İngiltere'nin önde gelen Yahudi gazetelerinden biri olan *The Jewish Chronicle* 7 Aralık 1956'da yayınladığı makalesinde, Türkiye'de muhalif kesimlerle yaptığı röportajları aktarmış Türkiye'de her kesimin hükümetin bu kararını desteklemediğini mecliste ve Türk basınında bu kararın ciddi eleştiriler aldığını Yahudi dünyasına duyurdu. Gazetedeki habere göre zaten Türk Dışişleri Bakanlığı bu kararın İsrail ile bağların kopması anlamına gelmediğini bildirmişti. İki ülke arasındaki bu soğuk havaya rağmen hem ticari hem de diplomatik olarak ilişkiler devam ediyordu.³⁰¹

Arap dünyası Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden başından beri rahatsızdı. Suriye'de yayınlanan *Elif – Ba* gazetesinde yayınlanan bir makale, bu ilişkinin Arap dünyasında yarattığı rahatsızlığın boyutları hakkında ipuçları veriyordu. *Elif- Ba*'da yayınlanan makalede şöyle deniyordu:

Dünyanın serserileri olan Yahudiler Kudüs'te Kıyamet Kilise'sini ve Mescidi Aksa Camii'ni topa ve ateşe tutukları bir sırada yazık değildir ki Yahudilerin

²⁹⁸ Sever, *a.g.e.*, s. 169.

²⁹⁹ *Ayın Tarihi*, No:276, Kasım 1956, sf. 39.

³⁰⁰ Sever, *a.g.e.*, s. 169.

³⁰¹ B.C.A.: 30..1.0/133.862.3-22/1/1957.

donanmasını İstanbul'da alkışlarla ve saygılarla karşılasın ve bu donanmanın adamlarının şerefine törenler ve izzet ikram davetleri yapılsın.³⁰²

Arap basınındaki bu değerlendirmeler ve Türkiye'nin Batılı devletler ile beraber yürüttüğü Ortadoğu politikası, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisini geri çekecek kadar ileri giden tepkisini gölgede bıraktı. Türkiye'nin bu kararı Arap dünyasında pek olumlu bir etkide yaratmadığı gibi samimide bulunmadı.

³⁰² B.C.A.: 30..1.0/104.650.1-07/09/1954.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SURİYE KRİZİ (1957)

5.1. Krizin Ortaya Çıkışı

Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi kullanarak Ürdün üzerinde siyasi hâkimiyet kurma çalışmaları Suriye Krizi'nin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ürdün Kralı Hüseyin 1957'nin başlarından itibaren Başbakan Nablusi'den Ürdün'deki komünist faaliyetlerine karşı daha etkin bir politika izlemesini istedi. Başbakan Nablusi gerekli tedbirleri almayınca Kral Hüseyin duruma doğrudan müdahale ederek komünist yayılmasına karşı bazı tedbirler aldı. 10 Nisan 1957'de de Nablusi hükümetinin istifası istendi. Kral Hüseyin ile Başbakan Nablusi arasındaki çatışmaya askerlerde katıldı. Kral Hüseyin taraftarı subaylar ve sol eğilimli subaylara arasında 13 Nisan'da Silahlı Kuvvetler Genel Karargâhı'nda çatışmalar yaşandı. Bunun Kral Hüseyin'e karşı ani bir darbe girişimi olduğu ortaya çıkınca Genel Kurmay Başkanı Ali Abu Nuwar Suriye'ye sığındı. Bu sırada Ürdün'de yeni hükümet kuruldu. Ancak bu hükümet de ülkeye istikrar getirmedi. Ürdün ordusunun başına getirilen Genel Kurmay Başkanı Hayari resmi temaslar için gittiği Suriye'de istifa ettiğini bildirdi. Ürdün'ün iki eski Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuwar ile Hayari Suriye'de verdikleri demeçlerde Kral Hüseyin rejimine muhalif olduklarını bildirdiler.³⁰³ Kral Hüseyin'e karşı yapılmak istenen bu askeri darbe, Kral Hüseyin'den yana olan Bedevi kabilelerinden kurulu ordunun müdahalesi ile başarısızlığa uğradı. 25 Nisan'da Ürdün'de sıkıyönetim ilan edildi ve tüm siyasi faaliyetler yasaklandı. Baas Sosyalist Partisi aleyhine yabancı devletlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle soruşturma açıldı. Ürdün hükümetine göre bu yabancı devletler Mısır ve Sovyetler Birliği'ydi. Suriye ile ilişkileri iyi olan Mısır'da Ürdün'e bundan sonra cephe aldı. Ürdün, Suriye ve Mısır'ın Sovyetler Birliği ile beraber hareket ederek Arap krallıklarını yıkarak

³⁰³ **Ömer E. Kürkçüoğlu**, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s. 102.

yerine cumhuriyetler kurmak niyetinde olduklarını ileri sürdü.³⁰⁴ Ürdün ile Suriye arasındaki gerginlik Ağustos 1957’de daha da arttı. Suriye basınında, Ürdün’deki ABD Büyükelçiliği mensuplarının Suriye’de bir hükümet darbesi hazırladıkları iddiası ortaya atıldı. İddiaya göre Suriye’nin eski lideri olan General Çiçekli Suriye’de askeri bir darbe yapmak için Ürdün’de temaslarda bulundu ve Ürdün’den destek aldı. Kral Hüseyin’in amcası Şerif Nasır ise Beyrut’a giderek Suriye’de yapılması planlanan askeri darbe ile ilgili görüşmeler yaptı. Ürdün hükümeti tüm bu iddiaları yalanladıysa da Suriye basınında Ürdün’ün Arap dünyasındaki imajını zedeleyecek haberler yayınlanmaya devam etti. Ürdün hükümeti bu gelişme üzerine Suriye hükümetine bir nota verdi. Ürdün hükümeti verdiği notada, Suriye basınında Ürdün aleyhinde yapılan yayınlar durdurulmazsa iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceğini bu da yeterli olmazsa, askeri tedbirlerde içinde olmak üzere her türlü yola başvurularak bu yayınlara gerekli cevabı vereceğini bildirdi. Suriye bu notayı reddederek Amman’daki Suriye Büyükelçisini bilgilendirmek üzere geri çağırdığını bildirdi.³⁰⁵

ABD Hükümeti de Suriye’deki bu gelişmelerden rahatsızdı. Suriye, Mart 1955’te Bağdat Paktı’na katılmayı reddettikten sonra Sovyetler Birliği tarafından daha fazla destek görerek ödüllendirildi. Sovyetler Birliği, Suriye’ye yüksek miktarda askeri ve ekonomik yardım önerilerinde bulunmaya başladı. Suriye’ye ilk Sovyet silahları Çekoslovakya aracılığı ile 1956’dan itibaren gelmeye başladı. Bu gelişmeler Suriye’yi daha çok cesaretlendiriyordu.³⁰⁶ ABD önce Suriye’nin komünist olmasından sonrada Suriye’de ki komünist akımın Ürdün’ü de etkisi altına alarak Ortadoğu’da komünizmin yayılmasından endişe ediyordu. ABD, Arap ülkeleri arasındaki bu gergin hava ve Suriye ve Mısır’ın Sovyetler Birliği’nin desteğiyle Ürdün’deki rejime karşı giriştikleri harekâta duyarsız kalamazdı. Suriye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini her geçen gün daha da geliştirdi. Bu da ABD’nin Suriye hakkındaki endişelerinin yersiz olmadığı gösteriyordu. Suriye Savunma Bakanı Halid El Azm, 6 Ağustos 1957’de Sovyetler Birliği’ni ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Suriye ile Sovyetler Birliği arasında teknik ve ekonomik işbirliğini ön gören bir

³⁰⁴ “Ürdün Kurtulacak mı?”, *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 75, (1 Mayıs 1957), s. 6

³⁰⁵ *Ayn Tarihi*, No:285, Ağustos 1957, sf. 407.

³⁰⁶ **Türel Yılmaz-Mehmet Şahin**, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Ankara: Platin Yayınları, 2004, s.245.

antlaşma imzalandı.³⁰⁷ Antlaşma ile Sovyetler Birliği, Suriye'ye yüzde iki buçuk faizle on iki yıl vadeli kredi veriyordu. *The New York Times* gazetesine göre bu antlaşma ile Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da önemli bir zafer kazandığı şeklinde yorumluyordu. Gazeteye göre Suriye, ABD'den asla alamayacağı yardımın daha fazlasını Sovyetler Birliği'nden almayı başardı. Suriye Savunma Bakanı Halid el Azm'ın Sovyetler Birliği'ndeki temasları oldukça verimli geçti. Görüşmeler sonrası çıkan haberlere göre Suriye, Sovyetler Birliği'nden iki adet deniz altı dönemin üstün savaş uçakları olan Mig-17'lerden ve birçok askeri mühimmat almayı başardı.³⁰⁸ Suriye'nin bu hareketi batılı ülkelerde derin endişe yarattı. Suriye, ABD ile olan ilişkilerine mesafe koymaya devam etti. 13 Ağustos 1957'de ABD'li bazı diplomatlar hükümete karşı darbe çalışmaları yaptıkları gerekçesiyle sınır dışı edildi. ABD'de buna cevap olarak Suriye'nin Washington Büyükelçisini sınır dışı etti.³⁰⁹

Suriye'de rejimin her geçen gün Sovyetler Birliği'ne daha da yaklaştı. Zengin ve aristokrat bir aileden gelen muhafazakâr görüşleri ile tanınan Tevfik Nizam el-Din 15 Ağustos 1957'de genelkurmay başkanlığından emekliye sevk edilerek uzaklaştırıldı. Yerine Afif Birzi getirildi. Genelkurmay Başkanı Birzi, Komünist Parti'sine üye olmamakla birlikte sol eğilimliydi ve emperyalizme karşıydı. Birzi, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurulmasından yanaydı. Üstelik bu dönemde Savunma Bakanlığına getirilen Halid el-Azm'ın Kruşcev ile ilişkileri oldukça iyiydi. Suriye Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurarlarsa alacakları ekonomik yardım ve siyasi destek sayesinde Suriye'ye Batı yanlısı komşularının baskılarından koruyabileceklerini düşünüyorlardı.³¹⁰

Suriye'deki gelişmeler sadece ABD'yi değil komşuları Ürdün, Irak ve Türkiye'yi de endişelendiriyordu. Ancak üç ülkede ABD'nin bu durum karşısında vereceği tepkiyi görmeden harekete geçmek istemiyordu. Çünkü Sovyetler Birliği'nin desteğini alan bir Suriye'ye karşı koyamazlardı. Eğer ABD, Suriye'ye karşı harekete geçecek olursa onlarda ABD'nin yanında yer alarak bu sorunu çözecek komşularının Sovyetler Birliği'nin silah deposu olması engelleyeceklerdi.

³⁰⁷ **Ayşegül Sever**, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 184.

³⁰⁸ B.C.A.: 30..1.0/68.431.6-29/10/1957., Ayın Tarihi, No:285, Ağustos 1957, sf. 299.

³⁰⁹ **Sever**, *a.g.e.*, s.185.

³¹⁰ **Sabahattin Şen**, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s.197.

Suriye'ye komşu olan üç ülke Türkiye, Irak, Ürdün 22 Ağustos'ta Türkiye'de bir araya gelerek Suriye sorununu görüştüler. Bu görüşmelerin ilk günü Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin arasında geçti. 23 Ağustos'ta görüşmelere Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'te katıldı. 24 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanı'nın Ortadoğu işlerinden sorumlu yardımcısı Loy Henderson, Türkiye'ye gelerek görüşmelere katıldı. Görüşmeler sonunda bir açıklama yapılmadı. Ancak Arap dünyası bu toplantılara büyük tepki gösterdi. Henderson ABD'ye döndüğünde hükümetine sunduğu raporda Suriye'de durumun oldukça kritik olduğunu ve bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini vurguluyordu.³¹¹

Henderson'un Suriye hakkında hazırladığı rapor ABD'nin Suriye'ye karşı tutumunun sertleşmesine sebep oldu. ABD, 5 Eylül 1957'den itibaren Suriye'nin Batı yanlısı komşularına (Irak, Ürdün ve Lübnan) yüklüce askeri yardım yapmaya başladı. ABD'nin tavrı sertleştikçe Türkiye'nin Suriye'ye karşı aldığı tedbirlerde de sertleşti. Türkiye'nin Suriye sınırında sürdürdüğü askeri manevralar hız kazandı. Bölgedeki askeri hareketlilik Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye tarafından Türkiye'nin Suriye'yi işgali için ilk adımlar olarak yorumlandı. ABD'nin de başlangıçta Türkiye'nin Suriye sınırında yürüttüğü askeri harekâta destek verdi. Dulles, 19 Eylül 1957'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin güneyden Suriye, kuzeyden Sovyetler Birliği tarafından sarıldığını belirterek, Türkiye'nin baskı altında tutulmak istendiğini ileri sürdü.³¹²

Henderson, Türkiye'den sonra Batı yanlısı diğer Ortadoğu ülkelerini de ziyaret etti. Lübnan'daki temaslarında Lübnan Cumhurbaşkanı Şamun, Başbakan Sami el-Salh ve Dışişleri Bakanı Charles Malik ile görüştü. Henderson, görüşmelerde Suriye'nin komünistleşme ihtimalinden duyduğu kaygıyı Lübnan hükümetine ilettili.³¹³ Türkiye, Suriye hakkındaki endişelerini İran'la da paylaştı. İran'ın Ankara Büyükelçisi Ali Mansour'u 24 Eylül 1957'de kabul eden Bayar, İran Şahı'nın sorun hakkındaki görüşlerini aldı. İran Büyükelçisi görüşmede Sovyetler Birliği'nin hükümetine gönderdiği mesajdan bahsetti. Bu mesajda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki barışı tehlikeye soktuğu, Suriye'ye karşı girişilecek bir harekâta

³¹¹ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.104.

³¹² **Oral Sander**, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s. 161.

³¹³ B.C.A.: 30..1.0/68.432.1-01/11/1957.

Sovyetler Birliği sessiz kalamayacağını ve İran'ın Sovyetler Birliği'nin tepkisini anlayışla karşılaması gerektiği belirtiyordu. İran Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'nin bu mektubuna daha cevap vermediklerini, hükümetinin Türkiye'nin Suriye sınırına yığdığı askerin Suriye'ye karşı askeri harekât için hazırlık olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu ve bu konu aydınlamadan Sovyetler Birliği'ne cevap veremeyeceklerini bildirdi. Bayar bu soruya Milli Savunma Bakanlığı'nın da açıkladığı gibi bu hareketin geniş çaplı bir manevradan başka bir şey olmadığını, Suriye'ye saldırmak niyetinde olmadıklarını cevabını verdi.³¹⁴

5.2. Türkiye'nin Krize Bakışı

Türkiye, Suriye'deki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Çünkü Suriye'de komünistlerin iktidara gelmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini artıracaktı. Bu yüzden 1956 yılının sonlarına doğru Türkiye, Suriye'deki gelişmelere karşı tedbirler almaya başladı. Ağustos 1956'da ihtiyat eğitimi için 934 ihtiyat subayı 2099 çavuş 2458 onbaşı, 7948 er ile beraber toplam 13.439 ihtiyat personelini silâhına aldı.³¹⁵ Cumhurbaşkanı Bayar'a Kasım 1956'da gelen istihbarat raporları Türkiye'nin endişe ve şüphelerini artırdı. Bayar'a gelen mesajda Sovyetler Birliği'nin Kafkasya üzerinden kısmen Türk hava sahasını da kullanarak küçük gruplar halinde Suriye'ye silah nakliyatı yaptığını, bu bilginin Adana İncirlik Üssü'ndeki ABD'li komutanlar tarafından da doğrulandığı belirtilmekteydi. Raporda Sovyetler Birliği'nin izinsiz bir halde Türk hava sahasını kullanması karşısında hükümet nezdinde harekete geçilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bayar, bu rapora verdiği cevapta Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yaptığı askeri yığınak konusunda ABD ve İngiltere büyükelçileri ile görüşmeler yaptığını ve her iki ülkeye de durumun ciddiyetini anlatarak en kısa zamanda alınması gereken tedbirler hakkında müzakereye başlamaları gerektiğini anlattığını belirtti. Üstelik Bayar, Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye üslenmeleri konusunda sessiz kalamayacaklarını ancak alınacak tedbirlerin İngiltere ve ABD ile beraber kararlaştırılması gerektiğini vurguluyordu.³¹⁶ Türkiye bundan sonra İngiltere

³¹⁴ B.C.A.: 30..1.0/40.236..14-24/09/1957.

³¹⁵ B.C.A. : 030.18/146.63.1.2 (58-2) – 03.08.1956 (4/7707)

³¹⁶ B.C.A.:30..1.0/111.701..7-10/11/1956.

ve ABD ile görüşmelere başladı. Dışışleri Bakan Yardımcısı Ethem Menderes, 29 Kasım 1956'da İngiltere'ye giderek İngiliz Dışışleri Bakanı S. Lloyd ile Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yaptığı silah sevkıyatını konuştu ve alınacak tedbirleri tartıştı.³¹⁷ Bayar, ABD Büyükelçisi Fletcher ile 25 Mart 1957'de yaptığı görüşmede Suriye'de siyasi durumun karışık olduğunu ve iktidarın komünistlerin eline geçme olasılığının yüksek olduğunu söyledi. Bayar, eğer ABD bu durumuna seyirci kalırsa Suriye'nin daha da "şımaracağını" gerekli tedbirlerin şimdiden alınması gerektiği belirtti. ABD Büyükelçisi de Bayar'ın görüşlerini paylaşıyordu.³¹⁸

Suriye'de Mayıs 1957'deki seçimlerde sol partilerin zafer kazanması Türkiye'nin Suriye'nin rejimi konusunda duyduğu endişeyi daha da artırdı. Türkiye, İstanbul'da dört ülke arasında yapılan toplantılardan sonra Suriye'ye karşı daha açık tavır aldı. Türkiye'nin Suriye'ye karşı giderek sertleşen tavrına ABD destek verdi. Sovyetler Birliği ise kriz boyunca Suriye'nin yanında yer aldı. Türkiye ve Suriye arasındaki gerginlik, ABD ve Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da karşı karşıya getirdi.³¹⁹

Başbakan Menderes, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren ile 21 Ağustos'ta yaptığı görüşmede Suriye'deki gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı şöyle aktardı:

Suriye'nin maalesef bir Sovyet uydusu olduğunu görüyoruz. Belki bu tehlikeli ve talihsiz durumla ilgili bir şeyler yapmak için bize çok az zaman kalmıştır. Artık Suriye'nin tam ve tipik bir Sovyet uydusu olması için geriye kalan formaliteler kısa sürede tamamlanacaktır. Bu da Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu merkezine; Türkiye, Irak, Ürdün ve diğer ülkelerin arasına geldiği anlamına geliyor. Bunun çok önemli sonuçları olacaktır. Bu günden itibaren Suriye'yi Sovyetler birliğinin bir parçası olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden Suriye ile temas etmek Sovyetler Birliği ile temas etmek demektir. Tehlike o kadar büyüktür ki Suriye ABD'nin bölgedeki prestijini yok etmek amacıyla ABD'ye tehlikeli ve açık bir şekilde meydan okumak için tereddüt etmemektedir. ABD' çağrımıza cevap vermediği sürece hiçbir şekilde harekete geçemeyiz. Sonuç olarak ilk işimiz ABD'yi durumu nasıl değerlendirdiğimiz konusunda bilgilendirmektir. Uygun önlemleri alabilmek için kati karar bekliyoruz.³²⁰

Menderes'in ABD'ye ilettiği bu endişelerini Türk Genelkurmay'ı da paylaşıyordu. Askeri yetkililer ABD Büyükelçisi ile yaptıkları görüşmede Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin silah deposu haline geldiğini belirttiler. ABD de Türkiye'nin endişelerini paylaşıyordu. Ancak Suriye'ye karşı alınacak tedbirler konusunda bazı

³¹⁷ *Vatan*, 30 Kasım 1956.

³¹⁸ B.C.A.: 30..1.0/40.236.11-25/03/1957.

³¹⁹ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.105.

³²⁰ **Sever**, *a.g.e.*, s. 186.

tereddütleri vardı. Eisenhower Doktrininin uygulanması imkânsızdı. Çünkü Suriye komünizmin ülkesini tehdit ettiği için ABD'den yardım istemiyordu. Suriye'nin içindeki muhalif grupları örgütleyerek batı yanlısı bir iktidarın iş başına getirilmesi zordu. ABD ve İngiltere'nin doğrudan müdahale etmesi her ülke açısından sakıncalı görülüyordu. Suriye'ye karşı harekete geçilebilecek en uygun alan komşularıydı. Ancak Suriye'nin komşularının yapacağı müdahalenin de bazı sakıncalı yönleri vardı. Türkiye'nin Suriye'ye karşı girişilecek harekâta görev alması Arap ülkeleri tarafından büyük tepkiyle karşılanabilirdi. Bu yüzden Türkiye biraz daha geri planda olmalıydı. ABD'li yetkililere göre düzenlenecek bir operasyonda öncülük edebilecek en uygun aday Irak'tı. Ancak Irak'ın böyle bir operasyonda tek başına başarılı olması zordu. Bu yüzden bölge ülkelerinin ABD'nin desteğinde ortak hareket ederek bu sorunu çözmeleri daha uygun görülüyordu.³²¹

Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik eylül ayından itibaren arttı. Sovyetler Birliği lideri Bulganin, 10 Eylül 1957'de Menderes'e gönderdiği mektupla gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı doğrudan Menderese ilettili. Bulganin mektubunda şöyle diyordu;

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu sahasında, o sahadaki sulhu desteklemek ve kuvvetlendirmek ve o sahadaki bütün memleketlerin rasyonel menfaatlerine uygun şekilde mustakilen kalkınmalarını görmeyi arzu etmek gibi siyasi bir alakasından gayri ekonomik veya diğer hususi hiçbir menfaati yoktur olmasını da arzu etmemektedir. Maalesef, büyük devletlerin hepsi Orta Doğu memleketlerine B.M. prensiplerinden neşet eden bu noktai nazarla yaklaşmıyor. Orta Doğu memleketlerinin işlerine bazı memleketlerin şiddetli müdahalesi, meydana gelmiş olan tarihi değişiklikleri nazarı itibara almak istemeyişleri, o sahada bilhassa Suriye etrafında şeklini belli etmeye başlayan vaziyete karşı duyduğu alakayı Türkiye Hükümetinden gizlememektedir. Malumdur ki, müstakil milli siyasetlerini müdafaa etmekte olan Mısır ve Suriye'ye uzun zamandan beri, hariçten, çirkin, siyasi ekonomik ve askeri tazyik yapılmaktadır. Son haftalar zarfında, Suriye'ye yapılan bu tazyik tehlikeli bir noktaya kadar artmıştır. Amerika'nın Orta Doğu'ya göndermiş olduğu Loy W. Henderson'ın son seyahatinin, Suriye'nin dahili meselelerine hariçten, askeri müdahalede bulunmak maksadıyla yapıldığı aşikardır. Malumdur ki Henderson'un vazifesi Suriye aleyhine hileli plan hazırlamak, Suriye'nin milli hükümetini devirmek, büyük müstemlekeci memleketlerin menfaati ve büyük Amerikan inhisarcılığının tatmini için memleket dâhilindeki vaziyeti değiştirmektir. Suriye'ye karşı silahlı bir taarruzu başarmak için bazı Amerikan makamları, bilhassa, Ürdün, Irak, muhtemelen diğerlerini kullanmayı arzu ederler..... Bu münasebetle, açıkça söylenmiş olduğu üzere, Suriye'ye müteveccih askeri hareketin yapılması planında, Türkiye'ye mühim bir rol verilmiştir. Türk askerlerinin Suriye hududuna yığıldığı, aynı zamanda Suriye'ye bir taarruz yapılması için Türkiye'ye Amerikan silahlarının verilmiş olduğu büyük alaka ile karşıladığımızı gizlemiyoruz. Hududuna bu askeri kuvvetlerin tahdit edildiği ufak, komşu bir memlekete karşı icatlarla dolu tahrik edici dizginsiz bir iftira kampanyası açılmış bulunduğuna göre, kuvvetlerin, böyle şartlar dahilinde neden tahdit edildiği kolaylıkla anlaşılmaktadır.³²²

³²¹ Sever, a.g.e., s. 186.

³²² B.C.A.: 30..1.0/68.431.6-29/10/1957.

Bulganin, durumdan duyduğu rahatsızlığı bu şekilde belirterek, eğer bu askeri hareketlilik sona ermez ve Suriye'ye karşı bir operasyon yapılırsa bunun Türkiye'yi çok zor duruma sokacağı uyarısında bulunarak mektubunu bitirdi. Menderes, Bulganin'e verdiği cevapta Sovyetler Birliği'nin iddialarını yalanlamış üstelik Suriye makamlarının böyle bir iddiası yokken Sovyetler Birliği'nin tavrının "hayret verici" olduğunu vurguladı. Başbakan Menderes, ayrıca Suriye'ye yapılan askeri yığınağın Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini belirtti.³²³ Menderes'in mektubu şöyle devam ediyordu;

Suriye içinde yıkıcı hareketler son haddini bulmuştur. Diğer taraftan bu memleket makul müdafaa icaplarının tayin ettiği haddin çok ötesinde ve süratle silahlanmakta, daha doğrusu Suriye belki de lüzumunda başkalarının kullanacağı bir silah deposu haline gelmektedir. Dikkate şayan değimlidir ki komşumuz Suriye'den herhangi bir şikâyet mesajı almadığımız halde bu hal ve manzarası ile Sovyet Rusya'nın Suriye ve Suriye meselelerini sahiplenmesinin bir delili olarak ekselanslarınız tarafından bize bu yazıyla cevaplandırmaya çalıştığınız mesajınız gönderilmiştir. Vakıaların bu şekilde teşhiri memleketimizin Orta Şark'ta takip ettiği politika ile Türkiye ile Sovyet Rusya arasında hakiki dostluk münasebetleri tesisi hakkındaki temennilerinizi belirten ifadeleri tezadı vuzuhla ortay çıkarmaya kâfi geleceğinden şüphe etmiyorum. Ekselanslarının mesajında ifade olunduğu gibi, Türkiye ile karşılıklı itimat üzerine müesses hakiki dostluk münasebetlerinin tesisi matlup ise Orta Şark'ta ve hususıyla Suriye'de takip oluna gelmekte olan siyasetten sarfı nazar olunması elbette çok müspet tesir icra eder. Sözlerin ve vaatlerin fiiliyatta teyidi hususu, gayrı ihtiyari olarak bir kere daha hatıra gelmektedir. Bu münasebetle bir defa daha ve katiyetle belirtmek isteriz ki, bizim her hangi bir komşumuza karşı en küçük bir tecavüz emelimiz mevcut değildir ve asla olmayacaktır. Aksine biz bütün Arap memleketleri gibi Suriye'nin de her şeyden önce istiklalinin masuniyetini, mülki tamamiyetinin mahfuziyetini ve ayrıca refah ve saadetini en samimi hislerle ve hararetle temenni etmekteyiz. Bu itibarla Arap camiasının mühim bir uzvu olan Suriye'de cereyan eden hadiseleri endişe ile takip etmekteyiz. Bu endişenin tesiri ile ileri ki, dostlarımızla müştereken yaptığımız talep üzerine vaziyetin arz ettiği vahamet dercesine birlikte maksadıyla ABD Hariciye Nazırı Muavini Mr. Lov Henderson'u Türkiye'ye göndermiştir. Mr. Henderson ile yapılan görüşmelerde herhangi bir tecavuzi maksada değil fakat yukarıda mevzu bahis edilen inkişaflardan kendi emniyetleri bakımından endişe duyan memleketlerin vaziyeti müttefikleri ile beraber tezekkür etmeleri gayesinde matuf bulunmuştur.³²⁴

ABD Hükümetinin tavrında, Henderson'un bölge ülkeleri ile doğrudan yaptığı görüşmelerden sonra bir sertleşme oldu. ABD Hükümeti 5 Eylül 1957'de Suriye'nin komşularına kendilerini korumaları için silah göndereceğini duyurdu. Başkan Eisenhower, 7 Eylül 1957'de yaptığı açıklamada Suriye'nin komşularına karşı saldırgan tavrını hoş karşılamayacaklarını açıkladı. Ancak bu açıklamalar ABD'nin askeri bir müdahalede bulunacağı anlamına gelmiyordu. Dulles, 10 Eylül

³²³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.106.

³²⁴ Zafer, 5 Ekim 1957.

1957'de Türk Dışışlerine gönderdiği mektupta Suriye konusunda Türkiye'nin endişelerini paylaştıklarını, ancak ABD'nin askeri bir harekâta bulunmaya niyeti olmadığını belirtti. Üstelik Türkiye'nin Suriye'ye yönelik tepkisini belirlerken ABD'nin sorumluluk almayacağını söyledi. Türkiye, ABD'nin Suriye'ye karşı askeri bir harekât düzenlemeye yanaşmayacağını böylece anladı. ABD gibi Türkiye'nin Arap komşuları da askeri bir harekâta taraftar değildi. Tüm bunlara rağmen Türkiye, Eylül 1957'den itibaren Suriye sınırına askeri yığınağı artırmaya devam etti. Böylece Suriye'ye gözdağı vermeyi düşünüyordu.³²⁵

Türkiye Savunma Bakanlığı 14 Eylül 1957'de yaptığı açıklamada, Suriye sınırındaki askeri hareketliliğin planlı bir NATO tatbikatı olduğunu bildirerek, bunun Suriye'ye karşı bir harekât için hazırlık olmadığını bildirdi.³²⁶

Türkiye, 1957 yazının başından itibaren yürüttüğü askeri hazırlıklara ağustostan itibaren hız verdi. Amerikan Askeri Yardım Programı çerçevesinde ABD'den 1600 adet jeep alındı.³²⁷ 27 Eylül 1957'ye gelindiğinde Türkiye, Suriye sınırına 33.000 kişilik bir motorize birlik yerleştirdi. Buna ek olarak 4 Ekim 1957'den itibaren bir zırhlı tugay daha bu kuvvetlere eklenerek 10 Ekim'de Suriye sınırındaki asker sayısı 37.000'e çıktı. Sınır yapılan bu büyük yığınak Türkiye'nin Suriye'deki gelişmeler karşısında ne kadar duyarlı olduğunu gösteriyordu. Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'a ek olarak bir komünist komşusunun daha olmasını istemiyordu. Tüm bu hazırlıklara rağmen Türkiye tek başına ve müttefiklerinin rızası olmadan Suriye'ye karşı harekte geçemezdi.³²⁸

Zaten ABD, Türkiye'yi Suriye konusunda tek başına hareket etmemesi konusunda uyardı. Çünkü ABD'li yetkililer Türkiye'nin tavrından şüpheleniyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren, Menderes ile yaptığı görüşmede Suriye ile ilişkilerin durumunu sordu. Menderes ise Suriye'nin Ürdün'e karşı tavrındaki yumuşamanın olumlu bir gelişme olduğunu ancak bunun Türkiye'nin Suriye'ye karşı politikasından köklü bir değişiklik yapacak kadar önemli bir gelişme olmadığını belirtti.³²⁹ Warren, bu görüşmeden sonra hükümetine yolladığı mesajda askeri

³²⁵ Sever, a.g.e., s. 190.

³²⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.106.

³²⁷ B.C.A. : 030.18/146.41.5 (75-18) – 28.08.1957 (4/9338)

³²⁸ Sever, a.g.e., s. 192.

³²⁹ B.C.A.: 30..1.0/111.701.9-27/07/1957.

kanatta bazı tereddütler olmakla birlikte Türk Hükümetinin Suriye'ye tek taraflı bir müdahalede çok istekli olduğu bildiriyordu. Büyükelçi Warren'den gelen bu mesaj, ABD'nin duyduğu endişeleri artırdı. Böyle bir müdahale olursa ABD bundan çok zarar göreceğinin farkındaydı. Arap dünyası Türkiye'nin bu saldırıya ABD tarafından teşvik edildiğini düşünecekti. Öte yandan Sovyetler Birliği böyle bir saldırı karşısında sessiz kalmayacak bu yüzden ABD ile karşı karşıya gelecekti. ABD gerginlik daha da büyümeden müdahale etmek istiyordu. Türkiye'nin tepkisi azaltmak için Türkiye'ye daha fazla ekonomik ve askeri yardım yapma sözü verildi. 8 Ekim 1957'de Dışişleri Bakanlığı'nda Menderes, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Melih Esenbel, Fatin Rüştü Zorlu ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren bir araya gelerek Suriye'deki son gelişmeleri ve ABD'nin yapmayı söz verdiği yardım görüşüldü.³³⁰

Türkiye, Suriye'ye karşı aldığı önlemleri ileriki aylarda içerde de genişletti. 18 Kasım 1957 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, Türkiye'deki Suriye uyruklulara Türkiye'de bulunan gayrimenkulleri üzerine inşaat yapmak, ağaç dikmeleri, bu malları sahiplenmeleri alıp satmaları yasaklandı. Eğer mahkeme kararıyla bu satışlar ve inşaatlar yapılırsa, emlak meselelerinde Suriye Hükümeti ile anlaşmaya varılincaya kadar hazine bunlara emaneten el koyacaktı.³³¹

ABD, Türkiye'nin askeri müdahalesini önlemeye çalışırken konu ABD ve Sovyetler Birliği arasında bir güç gösterisine döndü. Birleşmiş Milletler'deki görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko, 20 Eylül 1957'de Genel Kurul'da yaptığı konuşmada Türkiye-Suriye gerginliğini yakından takip ettiklerini ve gereken her şeyi yapmaya hazır olduklarını söylüyordu. Sovyetler Birliği, Suriye'ye verdiği desteği göstermek için Suriye'nin Lazikiye Limanına iki savaş gemisi gönderdi. Diğer yandan Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Kruşçef bir gazeteye verdiği demeçte, Türkiye'nin bir savaş halinde bir gün dahi dayanamayacağını söylüyordu. ABD'nin Dışişleri Bakanı Dulles, bu demece cevap olarak Türkiye'nin güvenliğinin NATO'nun güvenliğinin bir parçası olduğu ve Türkiye'nin güvenliğinin sağlaması için ABD'nin yardımcı olmaya hazır olduğunu Türkiye'ye karşı bir saldırıya verilecek cevabın sadece savunma değil saldırıda

³³⁰ Sever, a.g.e., s. 193., Ulus, 9 Ekim 1957.

³³¹ B.C.A. : 030.18/147.58.14 (146-1) – 18.11. 1957 (4/9697)

olacağı uyarısında bulundu. 18 Ekim 1957’de de ABD’nin Altıncı Filosuna mensup bazı gemiler ve güdümlü füze kruvazörü Canberra İzmir Limanı’nı ziyaret ederek Türkiye’ye desteğini gösterdi.³³²

ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilim devam ederken Suriye, 8 Ekim 1957’de Türkiye’ye bir nota verdi. Notada Türkiye sınır hadiseleri çıkarmakla, Suriye hava sahasına tecavüz etmekle ve Suriye sınırına asker yığmakla suçlanıyordu. Türkiye bu notaya verdiği cevapta bu iddiaları reddetmiş askeri hareketliliğin Ortadoğu’daki nazik durumdan kaynaklandığını sınır hadiselerininse kaçakçılarla yapılan mücadele sırasında meydana gelen küçük hadiseler olduğunu söyledi.³³³

5.3. Krizin Çözülmesi ve Sonuçları

Suriye Krizi, Sovyetler Birliği ve Suriye’nin konuyu Birleşmiş Milletler’e getirmesiyle yumuşama havasına girdi. Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletlerdeki görüşmelerde önceki iddialarını tekrarlayarak, durumu yerinde görmek için Türkiye-Suriye sınırına bağımsız bir araştırma komisyonu gönderilmesini istedi. Türkiye bu teklifi hemen kabul etti. Bu arada Suudi Arabistan Kralı Suud devreye girdi. Kral Suud’un ilk olarak Suriye ile Ürdün arasındaki anlaşmazlığı çözmek için çaba harcadı. Kral Suud, 25 Eylül 1957’de Suriye’yi ziyaret etti. Kral Suud burada verdiği demeçte, Suriye’nin Arap ülkelerine karşı bir tehdit olmadığını, Suriye’ye herhangi bir saldırı olması durumunda Suudi Arabistan’ın onun yanında olacağını söyledi. Kral Suud’un, Suriye’yi destekler nitelikteki bu ilk demeçlerinden ilk hedefinin Türkiye ile Suriye arasındaki anlaşmazlığı çözmekten ziyade Suriye ile Ürdün arasındaki anlaşmazlığı çözmek olduğunu anlaşılmaktaydı. Kral Suud, Suriye ile Ürdün arasındaki sorunu çözmede başarıda sağladı ve 10–11 Ekim 1957’de Ürdün’ü ziyaret etti. Bu ziyaret sonrası Ürdün Kralı Hüseyin’in Suriye lehinde demeçler vermeye başladı. Kral Hüseyin 16 Ekim’de İngiltere, ABD ve Türkiye

³³² **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.108.

³³³ *Ulus*, 10 Ekim 1957. , **Sever**, *a.g.e.*, s. 193.

Büyükelçilerine verdiği demeçte, Suriye'ye karşı yapılacak bir saldırıyı tüm Arap ülkelerine yapılmış sayacaklarını bildirdi.³³⁴

Kral Suud, Suriye ile Ürdün arasındaki sorunu çözdükten sonra Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşmesi için çaba harcadı. 21 Ekim 1957'de Suudi Arabistan, Türkiye ve Suriye'ye arabuluculuk teklif ettiklerini ve her ülkenin bunu kabul ettiğini duyurdu. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler'deki görüşmelere üç gün ara verildi. Ardından Kral Suud'un teklifini görüşmek için Zorlu'nun başkanlık ettiği bir heyet Suudi Arabistan'a gitti. Görüşme sonunda yapılan ortak açıklamada, görüşmede Türk-Arap özellikle Türkiye-Suriye ilişkilerinin görüşüldüğü bildirildi.³³⁵ Türk Dışışleri, Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifinin kabul edildiğini söylerken Suriye makamları önce kabul ettiklerini sonra ise reddettiklerini bildirdiler. Suudi Arabistan, Suriye'nin bu hareketinden rahatsızlık duydu. Suudi Arabistan'ın Şam Büyükelçisi Şeyh Abdülaziz Zeynel, Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli ile yüz yüze görüşerek, Suriye'nin bu tutumunun devletler arası hukuka aykırı olduğunu bildirerek protesto etti.³³⁶

Suriye'nin reddetmesiyle Suudi Arabistan arabuluculuk teklifini geri çekti. Suriye'nin bu tavrında Mısır ve Sovyetler Birliği'nin etkilidir. NBC Radyosunda yayınlanan bir haberde Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye'ye Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifini kabul edilmemesi için telkinde bulunduğunu bildiriliyordu. ABD'de yayınlanan *Examiner* gazetesi de Suriye'nin arabuluculuk teklifini reddetmesinde Sovyetler Birliği'nden gelen uyarıların etkili olduğunu, Türkiye'nin ise bu teklifi kabul ederek dünya kamuoyunda iyi niyetli ve yapıcı tavrını bir kez daha ortaya koyduğunu yazdı.³³⁷ Diğer yandan Birleşmiş Milletler'deki görüşmelerde Türkiye'yi temsil eden Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper, Suriyeli meslektaş ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuç verdi. Suriye, Türkiye'nin iyi niyeti konusunda ikna edildi. Suriye, Kasım 1957'de Birleşmiş Milletlere yaptığı şikâyeti geri aldı. Çünkü kurulması düşünülen araştırma komisyonu için Genel Kurul'un üçte ikisinin oyu gerekiyordu. Suriye, bu çoğunluğu sağlayamayacağını anladı. Diğer taraftan Selim Sarper görüşmeler boyunca

³³⁴ **Kürkçüoğlu, a.g.e.,** s.108.

³³⁵ *Ulus*, 24 Ekim 1957.

³³⁶ *Ulus*, 25 Ekim 1957.

³³⁷ B.C.A.: 30..1.0/104.651.3-23/10/1957.

Suriye'nin daha yumuşak ve yapıcı olmasını sağlamak için sözlü taahhütlerle Suriye makamlarını Türkiye'nin iyi niyeti konusunda ikna etti. Suriye'nin şikâyetini geri almasında Selim Sarper'in girişimleri önemli rol oynadı. Türkiye, Kasım 1957'den itibaren sınıra yığdığı askeri geri çekmeye başladı ve iki ülke arasındaki ilişkiler yavaş yavaş normaleşti.³³⁸

³³⁸ **Oral Sander**, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947–1964)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1979, s.163.

ALTINCI BÖLÜM

IRAK İHTİLALİ (1958)

6.1. Irak'ta İhtilalin Ortaya Çıkışı

Bağdat Paktı imzalandıktan sonra Ortadoğu'da Batı aleyhtarı radikal milliyetçi akımlar hızla güçlendi. Hemen hemen her Arap ülkesinde gelişen bu akımların başlıca hedefi, Batı ile işbirliği yapan Arap hükümetleriydi. Arap hükümetleri arasında Batılı ülkelerle ilişkileri en gelişmiş olansa Irak'tı. Irak'taki rejim bu yüzden hem içerdeki muhalifler hem de Batı karşıtı komşularının hedefi haline geldi. Nuri Said'in kurduğu otoriter rejim halktan her geçen gün daha fazla tepki almaya başladı. Özellikle aydınlar ve orta sınıfa mensup kesim ve öğrenciler Nuri Said'in iç politikada izlediği ve politikayı her fırsatta eleştirmeye başladılar. Irak lideri Nuri Said en çok tepki gören Arap lideri haline geldi.³³⁹

Arap kamuoyunda Nuri Sait, Arap milliyetçilerinin bir numaralı düşmanıydı. Mısır ve Suriye'nin birleşmesi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası yapılan sokak kutlamalarında halk, Nuri Sait aleyhinde sloganlar attı. Nuri Sait, Arap halkının gözünde vatan hainiydi. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması Irak'ta ki politik karışıklığı daha da artırdı. Nuri Sait hükümetinin silah ve güç kullanarak bastırdığı muhalefet Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasından cesaret aldı. Çünkü bu Arap milliyetçiliği için önemli bir adımdı. Iraklı öğrenciler, meslek sahipleri, iş adamları, askerler arasında Arap milliyetçiliği daha hızlı bir şekilde yayıldı. Iraklı Arap milliyetçileri (bunların içinde önemli gazeteciler siyasetçiler akademisyenler de vardı) tüm baskılara rağmen Nasır'a bir kutlama telgrafı gönderdiler. Tüm bu gelişmeler aslında Irak'ta Nuri Sait hükümetine karşı hareketin güçlendiğini gösteriyordu. Kral Abdullah'ında iktidarı konusunda endişeliydi. İngiltere'nin Irak Büyükelçisi ile görüşen Kral Abdullah, eğer Irak'ın içindeki ve

³³⁹ "Irak'ta Demokrasiye Doğru Adımlar mı?", *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 80, (15 Temmuz 1957), s. 4.

komşu ülkelerdeki olayların gelişimi dizginlenemezse durumun birkaç ay içinde daha da kötüleşeceği ve teflisi mümkün olmayan bir şekilde sonuçlanacağını söyledi.³⁴⁰

Kral Abdullah, İngiltere Büyükelçisine ilettiği kaygılarında haksız olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. 14 Şubat 1958’de Ürdün ve Irak birleşerek Arap Birliği’ni kurunca Irak’ta siyasi hava daha da karıştı. Bu beraberlik halktan destek almak bir yana tepki gördü. Irak’taki Arap milliyetçileri sokak eylemleri ile bu birleşmeyi protesto ettiler. Darbeyi hızlandıran faktör Lübnan’da siyasi bunalım iyice artması ve Irak’ın buna müdahale etmek istemesi oldu. Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun’un isteği üzerine yapılması planlanan müdahale Irak İhtilali’ne dönüştü. Nuri Said, Lübnan’a müdahale için askeri hazırlıklara başladı. Bunun için Irak’ın doğusundaki askeri birlikleri ülkenin batısına Lübnan sınırına çekmeye karar verdi. Irak’ın batısına aktarılacak ve Lübnan’a müdahalede görev yapacak bu birliklerin başında General Kasım bulunuyordu. General Kasım’ın liderliğindeki birlikler 14 Temmuz 1958’de Bağdat’tan geçerken ani bir askeri darbe yaptı. Darbenin liderliğini General Kasım ve General Abdüsselam Arif üstlendi. Askeri birlikler hiçbir direnişle karşılaşmadan Kraliyet sarayını bastı. Kral Faysal ve amcası Prens Abdülilah bu baskında öldürüldü. Başbakan Nuri Said kıyafet değiştirerek Bağdat’tan kaçmaya çalıştı ancak halk tarafından tanınarak linç edildi.³⁴¹

Bağdat Radyosu’ndan 14 Temmuz 1958’de okunan ihtilal bildirisinde, Irak’ın *“ulu tanrının yardımı ve halk ve silahlı kuvvetlerin desteği ile emperyalistler tarafından başa getirilmiş doğru yoldan uzak yöneticiler grubunun tahakkümünden kurtarıldığı”* söyleniyordu. Bildirinin devamında halk ile ordu arasındaki mevcut birlik bozulmamasına izin verilmemesine ve kargaşaya sebep olacak hareketlerden kaçınılması isteniyordu. Bildiride ayrıca yeni yönetimin Irak’ın milli çıkarlarını koruyacak Arap devletleri ile bağlarının güçlendirecek, Birleşmiş Milletler Antlaşması’na ve Bandung Konferansı kararlarına uygun tüm siyasi yükümlüklerine sadık bir cumhuriyet kurulduğunu ilan ediyordu.³⁴²

³⁴⁰ **Adid Davışa**, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 186.

³⁴¹ **Fahir Armaoğlu**, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996, s. 512.

³⁴² **Gönlübol ve diğerleri**, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 324.

6.2. Irak İhtilali'ne Karşı Tepkiler

Irak'ta meydana gelen ihtilal Batılı ülkeleri Ortadoğu'daki çıkarlarının tehlikede olduğunun somut örneği idi. Irak'taki gelişmeler karşısında sessiz kalmayarak acilen müdahale edilmesi gerektiği konusunda Batılı ülkeler arasında neredeyse bir fikir birliği vardı.

Bağdat Paktı üyesi devletler ilk önce ABD'ye ile temasa geçerek Irak'taki kargaşanın sona erdirilmesini istediler. Türkiye, Pakistan ve İran 16 Temmuz 1958'de ABD'ye yolladığı mesajda, Irak'ta ki ihtilalin Nasır'ın ve komünistlerin himayesindeki grupların işi olduğu ve ABD'nin Eisenhower Doktrini gereğince bu duruma müdahale etmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ancak ABD Hükümeti, İngiltere ile yaptığı görüşmeler sonrasında Irak'a müdahalede geç kalındığı anladı. Irak'taki gelişmelere İngiltere ve ABD müdahale etmediği gibi Türkiye ve diğer bölge ülkelerinin müdahalesini önlediler.³⁴³

İngiltere ve ABD Irak'ta meydana gelen ihtilali kabullendi. Ancak ihtilalin tehdit ettiği Lübnan ve Ürdün'ün rejimlerinin korunması için harekete geçildi. ABD birlikleri 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a, İngiltere birlikleri de 17 Temmuz 1958'de Ürdün'e asker çıkarak Irak ihtilalinin diğer ülkelere yayılmasını önlediler. Bu arada Irak'ta kurulan yeni rejim Batılı ülkelere karşı ılımlı mesajlar göndermeye başladı. General Kasım 22 Temmuz 1958'de *The Times* gazetesine verdiği demeçte, Irak'taki yeni rejimin Batı'ya karşı olmadığını, karşılıklı çıkar ve saygıya dayandığı taktirde her ülke ile ilişkilerini iyi tutmak istediklerini bildirdi. Temmuz ayının sonuna gelindiğinde Irak'taki yeni rejim birçok ülke tarafından tanındı. İngiltere ve ABD ilişkileri normalleştirmek için yeni Irak rejimini Ağustos ayının ilk haftasında tanıma kararı aldılar. Bu kararda Irak'taki yeni rejimin Batı ile ilişkileri geliştirmek için çaba harcayacakları yönündeki demeçleri etkili oldu. İngiltere Hükümeti yeni Irak Hükümetini tanıma kararını alırken Irak'ın İngiltere ile dostluk ilişkilerine ve

³⁴³ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 214.

uluslararası taahhütlerine sadık kalacağı teminatına güvenerek bu kararı aldıklarını bildirdi.³⁴⁴

Irak'ta meydana gelen ihtilale olumlu yaklaşan iki ülke Mısır ve Sovyetler Birliği'dir. Her iki ülke Irak'taki rejimi Batılı ülkelerden önce tanıyarak ihtilale gösterdikleri desteği açık bir şekilde gösterdiler. Türkiye, Irak'a müdahale ederek yeni rejimi yıkmak istediğini ABD'li makamlara bildirince buna ilk karşı çıkan Sovyetler Birliği oldu. Sovyetler Birliği 24 Temmuz 1958'de Türkiye'ye verdiği muhtırada bölgede silahlı bir operasyon yapmanın Türkiye için çok ciddi sonuçlar doğuracağı uyarısında bulundu. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye gözdağı vermek için Kafkaslar ve Bulgaristan'daki birliklerine manevra emri verdi. Böylece hem Irak'ta ki yeni rejimin hamiliğini üstlenmek hem de Ortadoğu'da yeni bir müttefik kazanmak istiyordu.³⁴⁵ Zaten Irak'taki yeni rejimi de Sovyetler Birliği'ne yakın davranıyordu. Irak ve Sovyetler Birliği arasında 1955'ten beri kesik olan diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu. Irak bir yandan da Batılı ülkelerin bu ilişkilerden şüphe duymasını istemiyordu. Irak Dışişleri Bakanı Dr. A. Jubar, Irak'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yeniden kurma kararının Sovyetler Birliği'ne karşı özel bir eğilimin sonucu olmadığını Irak'ın hem Doğu hem de Batı ile normal ilişkiler kurmak istediğini söyledi.³⁴⁶

6.2. Türkiye'nin Tutumu

Irak'ta meydana gelen ihtilale en fazla tepki gösteren ülke Türkiye oldu. Türkiye'nin Irak İhtilali'ne bu kadar sert tepki göstermesinin çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle Irak İhtilali çok ani olmuştu ve Türk hükümeti bu gelişme karşısında hazırlıksızdı. Yeni Irak hükümeti her ne kadar Sovyetler Birliği taraftarı olmadığını açıklasa da Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırdı. Türk Hükümetine göre Sovyetler Birliği ve ona yakın ülkelerden oluşan sınırlarının bir kısmı daha güvensiz hale geldi. Öte yandan büyük ümitle kurulan ve çok şey beklenen Bağdat Paktı'nın geleceği bu ihtilal ile tehlikeye girdi. Yeni Irak Hükümeti uluslararası

³⁴⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

³⁴⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s.513.

³⁴⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

yükümlülüklerine sadık olacağını belirtse de Bağdat Paktı'ndan ayrılacağı kesindi. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması demek, yıllarca Arap devletlerini pakta katmak için harcanan tüm çabanın heba olması demekti. Üstelik Bağdat Paktı'nın tek Arap devleti olan Irak'ın kaybedilmesi paktın Arap ülkeleri ile olan ilişkilerine büyük zarar verecekti.³⁴⁷

Irak İhtilal'inin Türk yöneticileri üzerinde psikolojik olarak da derin etkileri oldu. Menderes, 1955'ten sonra Kral Faysal ve Nuri Said ile yakın ilişkiler kurdu. Beraber yürüttükleri Ortadoğu politikasının sonucu olan Bağdat Paktı ortak eserleriydi. İki ülke liderleri arasındaki yakın bir dostluk oluştu. Kral Faysal ve Nuri Said'in başına gelenler, *hassas, romantik, vehimli ve artık oldukça yorgun olan Menderes üzerinde şok etkisi yaptı. Menderes'in İhtilal korkusu bu dönemde başladı.*³⁴⁸ Menderes, Irak İhtilal'inden sonra Türkiye'de ihtilalden bahsetmeye başladı. 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de yaptığı konuşmada muhalefeti Irak'taki gibi komplolarla halkı iktidara kışkırtmakla suçluyordu. Menderes, bundan sonra ihtilal ile yapacağı birçok konuşmada Irak İhtilali'ne atıfta bulunacaktı. Ona göre bu ihtilalin benzerini muhalefet Türkiye'de de görmek istiyordu.³⁴⁹

Irak'ta ihtilalin olduğu 14 Temmuz 1958 Bağdat Paktı'nın dört bölge ülkesi olan Türkiye, Irak, Pakistan ve İran, İstanbul'da devlet başkanları düzeyinde toplanmaya karar verdikleri gündü. Iraklı liderler toplantı için Türkiye'ye hareket edecekleri sırada ihtilal meydana geldi. Bu olay İstanbul'da Irak Kralı Faysal, Nuri Said ve diğer Iraklı yöneticileri bekleyen devlet liderleri üstünde şok etkisi yarattı. İstanbul'da yapılacak olan toplantının gündemi bir anda değişti. Türkiye, Pakistan ve İran liderleri 14-17 Temmuz 1958 tarihleri arasında Irak'taki gelişmeleri ve bu ihtilal karşısında takınılacak tavrı tartıştılar.³⁵⁰ Görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride şöyle deniyordu;

Üç devlet reisi Orta Şark'taki bugünkü vaziyeti mütalaa etmişler ve bilhassa Lübnan ve Irak'ta cereyan eden hadiseler üzerinde durmuşlardır. Müttefik bir memlekete hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin, müttefikler arasında müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son

³⁴⁷ Sever, *a.g.e.*, s.209.

³⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973. s.289.

³⁴⁹ Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.232.

³⁵⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

tecellisini büyük bir endişe ile müşahade etmişlerdir. Devlet reisleri vefakâr ve muhterem dostlarının kaybı dolayısıyla duydukları derin teessürü izhar ederken üful eden bu dostlarının kederli ailelerine umumiyetle dost millete bu münasebetle en samimi taziyetlerini beyan ederler. Bu bölgede beynelmilel şakaveti durdurmak için alınması icap eden tedbirleri mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan devlet reisleri ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih ederler.³⁵¹

Bağdat Paktı üyesi olan üç ülke Irak'ta yeni kurulan hükümeti meşru saymadıklarını bu bildiri ile ilan ettiler. Türkiye ileri bir adım daha atarak Irak'ta kurulan ihtilal hükümetini devirmek için askeri bir operasyon yapmaya karar verdi. Türk Hükümeti 17 Temmuz'da ABD'ye başvurarak, Irak'a askeri bir müdahale yapmak istediğini ve kendisinin bu operasyonda maddi ve manevi olarak desteklenmesini istedi. Ürdün de Türkiye gibi Irak'a askeri bir operasyon düzenlenmesinden yanaydı.³⁵² Dışişleri Bakanı Zorlu'nun İngiliz *Daily Mail* gazetesine verdiği demeç Türkiye'nin Irak'taki gelişmeler karşısında sessiz kalınmaması için ne kadar ısrarcı olduğunu gösteriyordu. Zorlu, gazeteye verdiği demeçte Ürdün'e yapılan İngiliz müdahalesinin Irak'a da yapılmasını ümit ettiğini söylüyordu. Türk Dışişleri Bakanı'nın demeci Türkiye'nin Irak'a müdahalede ne kadar istekli olduğunu ortaya koyuyordu.³⁵³

Zorlu'nun bu demeci, Türk hükümeti hem iç politikada hem de dış politikada oldukça sıkıntıya soktu. İçerde muhalefet, dışarıda ise hem Sovyetler Birliği hem de İngiltere ve ABD, Türkiye'den gelen bu açıklamalara tepki gösterdi. Sovyetler Birliği, 24 Temmuz 1958'de Türkiye'ye verdiği notada Zorlu'nun demecine atıfta bulundu. Sovyetler Birliği gönderdiği notada Türkiye'nin Irak'a müdahale için askeri hazırlık yaptığını, hatta Türkiye'nin Kral Hüseyin'den gelen bir yardım çağrısını bahane ederek bu harekâta girişebileceğini iddia ediyordu. Sovyetler Birliği'ne göre Türkiye şimdiye kadar bu harekâta başlamadıysa Sovyetler Birliği'nin göstereceği tepkiden çekinmesinin etkisi vardı. Zorlu, gelen tepkiler üzerine Irak'a askeri müdahale yapılmasını arzu ettikleri yönündeki beyanatını yalanlamak zorunda kaldı.³⁵⁴

Yeni Irak Hükümeti temmuz ayının sonuna doğru içerde yaşanan çatışmaları durdurdu. Irak yeniden istikrarlı bir havaya kavuşmaya başlayınca

³⁵¹ *Zafer*, 18 Temmuz 1958.

³⁵² **Armaoğlu**, 20. *Yüzyıl*, s.513.

³⁵³ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 130.

³⁵⁴ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 131.

batılı devletler yeni Irak Hükümetinin tanınması gerektiğini anladılar. Batılı devletlere göre eğer yeni Irak hükümeti tanınmaz ve bu hükümetle normal ilişkiler kurulamazsa bu ülke Sovyetler Birliği ve ona yakın ülkelerle yakın ilişkiler kuracak ve Ortadoğu'da önemli bir müttefik kaybedilecekti. İngiltere'nin yeni Irak hükümetini tanıırken öne sürdüğü gerekçe aslında Batılı ülkelerin ortak kaygılarıydı. Türkiye'nin Amman Büyükelçisi Mahmut Dikerdem, İngiltere'nin Amman Büyükelçisi ile Ortadoğu'da son olayları değerlendirmek için yaptığı görüşme sırasında İngiltere'nin Amman Büyükelçisi hükümetinin yeni Irak hükümetinin tanınmasının arkasındaki sebepleri şöyle açıklıyordu;

Irak'ta hükümet darbesinin tam bir başarıya ulaştığı ve bütün ordu birliklerinin yeni rejimi desteklediği anlaşıldı. Bu olupbittiyi kabullenmek ve General Kasım hükümetinin Batı devletlerine verdiği dostluk ve antlaşmalara riayet güvencesine inanır gibi görünmekten başka çaremiz yoktur. Aksi halde Irak'ı Sovyetlerin ve Cemal Abdülnasır'ın kucağına atmış oluruz.³⁵⁵

NATO üyesi ülkeler 21 Temmuz 1958'de toplanarak, yeni Irak hükümetinin tanıyıp tanımayacaklarını tartıştılar. Türk Hükümeti, Irak'taki yeni hükümetin tanınmasının erken olduğunu, yeni Irak Hükümetini, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurduğunu ileri sürdü. NATO toplantısında Türk Hükümetinin görüşlerinin aksini savunanlarda vardı. İtalya ve Almanya yeni Irak hükümetinin Batı'dan uzaklaşmaması için bir an önce tanınmasını ve bu hükümetle iyi ilişkiler kurulması taraftarıydılar. Temmuz sonuna doğru Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD, yeni Irak rejimini tanımaya karar verdiler. Türkiye ise 28 Temmuz 1958'de Londra'da yapılan Bağdat Paktı toplantısında, müttefikleri ile görüşerek 31 Temmuz 1958'de yeni Irak Hükümetini tanıdı.³⁵⁶

4.4.Irak'ın Bağdat Paktı'ndan Ayrılması

Batılı devletler Irak'ta kurulan yeni rejimi tanımaları Irak'ı kazanmalarını sağlamadı. Irak Hükümeti her geçen gün tarafsız olduğunu yönündeki beyanlarını artırdı. Zaten Bağdat Paktı üyeleri ihtilalden hemen sonra yeni Irak Hükümeti ile yollarının ayrılacağını anladı. 28-29 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı üyesi devletler

³⁵⁵ Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s.186.

³⁵⁶ Sever, a.g.e., s.209.

ve ABD'nin Dışışleri Bakanı'nın katıldığı Londra toplantısında, Ortadoğu'daki son gelişmeler değerlendirildi. Toplantı sonunda herkes Bağdat Paktı'nın ayakta tutulması gerektiği konusunda hem fikirdi. 23 Ekim 1958'de Bağdat Paktı Konseyi, Bağdat Paktı'nın merkezini geçici olarak Irak'ın başkenti Bağdat'tan Ankara'ya taşındığını duyurdu. 26 Ocak 1959'de Karaçi'de yapılan Bağdat Paktı toplantısına Irak katılmadı. Yeni Irak lideri General Kasım, 24 Mart 1959'da yaptığı açıklamada “askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığı ile bağdaşmadığını” bu yüzden Bağdat Paktı'ndan Irak'ın ayrıldığını açıkladı. Irak'ın ayrılmasıyla Bağdat Paktı'nın tek Arap devleti kaybedilmiş oldu. Bağdat Paktı'nın ismi 21 Ağustos 1959'da Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirildi. CENTO'nun merkezi Ankara oldu.³⁵⁷

³⁵⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 135.

YEDİNCİ BÖLÜM

LÜBNAN VE ÜRDÜN KRİZLERİ (1958)

7.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Lübnan'a Asker Çıkarması

Arap milliyetçilerinin karşı olduğu bir diğer hükümette Lübnan'daki Camille Chamoun liderliğindeki hükümetti. Lübnan hükümetinin Batılı ülkelerle kurduğu yakın ilişki ülkedeki Arap milliyetçileri tarafından tepki ile karşılanmaktaydı. Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun, Lübnan'ın varlığını ancak batılı ülkelerle kurduğu yakın ilişkilerle devam ettirebileceğine inanıyordu. Lübnan dış ticareti ve başlıca geliri Batılı ülkelerle yaptığı ticarete bağlıydı. Lübnan, Batılı ülkelerin Ortadoğu ile yaptığı ticaretin transit merkeziydi. Eğer Lübnan Batıya sırtını dönerse büyük bir ekonomik sıkıntı içine girecek siyasi ve askeri olarak Batılarca desteklenmeyince kısa sürede zayıflayacaktı. Lübnan, Batılı ülkelerle değil de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile ekonomik ilişkilerini geliştirirse, Lübnan'daki Müslüman unsurların Araplarla birleşme arzuları yeniden alevlenecek ve Lübnan, zamanla Suriye ve Mısır arasında eriyecekti. Bu yüzden Lübnan'lı yöneticiler Lübnan'ın varlığını Batılı ülkelerle kurulan yakın ilişkilerle koruyacağına inanıyordu. Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurabilmek için Lübnan'daki Arap milliyetçilerinin yani muhalefetin baskı altında tutulması gerekiyordu. İktidar ile muhalefet arasında zaten gergin olan ilişkiler Temmuz 1958'de kopma noktasına geldi.³⁵⁸ Çünkü Camile Chamoun, Haziran 1957'deki seçimleri hile ile kazanarak kendi başkanlığını destekleyecek bir parlamento kurdu. Bu parlamentoya Lübnan'ın önemli muhalefet liderleri giremedi. Halkının yarısı Müslüman yarısı Hristiyan olan Lübnan'da parlamentoda temsil edilmeyen halkın Arap-Müslüman olan kesimiydi. Bu kesim Eisenhower Doktrini'ne karşı ve Nasır önderliğinde yürütülen Arap milliyetçiliğine sempati ile bakan gruptu. Seçimler yüzünden yaşanan gerginlik 8 Mayıs 1958'de muhalif bir gazetecinin öldürülmesi iyice arttı. Beyrut ve Trablus'ta

³⁵⁸ "Lübnan Olayları", *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 101, (1 Haziran 1958), s. 8.

başlayan grevler kısa sürede ayaklanma halini aldı. Hükümet ve Batıya karşı çıkan bu ayaklanmalarda Beyrut'taki Amerikan Haberler Merkezi yakıldı. Chamoun, 13 Mayıs 1958'de ABD, İngiltere ve Fransa'ya başvurarak Lübnan'da çıkan olayların Birleşik Arap Cumhuriyeti kışkırtması ile büyüdüğünü ve bu olayları bastırmak için kendilerine yardım yapılması gerektiğini bildirdi. Chamoun, daha sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni şikâyet etti. 22 Mayıs 1958'de yapılan şikâyet, Lübnan, Birleşik Arap Cumhuriyeti isyancıları desteklemek ve iç işlerine karışmakla suçluyordu. Güvenlik Konseyi iddiaların aslını öğrenmek için 11 Haziran 1958'de Lübnan'a gözlemci heyet gönderdi.³⁵⁹ Ancak heyetin hazırladığı rapor Lübnan'ın iddialarını yalanlar nitelikteydi. Birleşmiş Milletler heyeti hazırladığı raporda Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Lübnan'daki isyanı desteklediğine dair bir kanıt bulunamadığını, Lübnan ordusunun bu isyanı bastırabilecek güçte olduğu halde bunu yapmak istemediğini yazıyordu. Bu rapora dayanarak Chamoun iktidarını ayakta kalması için desteklemek ve Lübnan'a askeri müdahalede bulunmak imkânsızdı. ABD de gözlemci heyetin raporu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne gelince Lübnan'a müdahale konusunda tereddüt etti. Çünkü Lübnan'ın iddialarının gerçekliği zarar gördü. Irak'ta meydana gelen ihtilal ABD'nin Lübnan'a ani bir çıkarma yapmasına sebep oldu. ABD, Irak'ın ardından Lübnan'da da ihtilal olmasından korktuğundan ani müdahale kararı aldı.³⁶⁰

Başkan Eisenhower, 15 Temmuz 1958'de kongreye gönderdiği mesajda şöyle diyordu:

Irak ihtilalinin örneğinin kendi memleketinde de tekrarlanmasından korkan Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun'un çağrısı üzerine, Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarını korumak ve Lübnan'ın Birleşik Amerika'nın milli çıkarları ile dünya barışı bakımından hayati önem taşıyan bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü devam ettirmek için, Lübnan hükümetine yardım etmek amacıyla Amerikan deniz piyadelerini Beyrut sahillerine çıkarma yapmıştır.³⁶¹

ABD'nin Lübnan'a asker çıkarması ABD içinde de Ortadoğu politikasının tartışmaya açılmasına sebep oldu. *The New York Times* gazetesinde 19 Temmuz 1958'de yayınlanan makale Eisenhower yönetiminin Ortadoğu politikasını ciddi

³⁵⁹ **Fahir Armaoğlu**, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996, s. 512.

³⁶⁰ "İstanbul Konferansı ve Lübnan", *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 104, (15 Temmuz 1958), s. 8.

³⁶¹ **Ömer E. Kürkçüoğlu**, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s. 124.

biçimde eleştirmektedir. Makalede İsrail kurulduğundan beri ABD'nin izlediği Ortadoğu politikasının başına sürekli dert açtığını, son olarak Lübnan'a yapılan müdahalenin ABD'nin Birleşmiş Milletler'deki prestijine ciddi zarar verdiğini belirtmekte ve ABD'nin Batılı müttefiklerini Ortadoğu'da yalnız bıraktığı belirterek şöyle devam etmektedir:

1956'da Paris ve Londra'ya karşı Kahire'yi desteklediğimiz zamanki siyasetimiz doğru idiyse, o halde bugünkü siyasetimiz yanlış demektir. Yok, stratejik düşüncelerle harp tehlikesine atılmak yolunda bugünkü siyasetimiz doğruysa o halde iki yıl önceki siyasetimiz yanlış demektir. İngiliz ve Amerikan müdahalesinin yeri zamanı ve sebepleri hatalıdır. Eden ve Mollet Süveyş'e çıkarma yaptıkları zaman hiç olmazsa sebepleri onlardan yanaydı. Lübnan'a asker sevk edişimiz o memleketteki operet isyanında beklenmedik bir değişimin vuku bulması yüzünden olmamıştır. Sebep Irak'tır. Lübnan'a çıktığımız zaman Nasır, Sovyet emperyalizmi hakkında Tito'dan elifba dersi almaktaydı. Tam tereddüde düşeceği sırada kendisini Kruşçev'in kollarına ittik. Şimdiki saçma durumu olduğu yerde tutmağa imkan yok. Mademki cüretkârca bir sefere giriştik bunu sonuna kadar götürmemiz gerek. Şimdi yapılacak şey Irak'ta yeni Batı – dostu bir hükümet kurmak ve Nasır'a boyunun ölçüsünü vermektir. Bu yapıldıktan sonra, Lübnan ve Ürdün ne kadar emeklerse emeklesin kıtalarımız çekilir çekilmez, bu iki memleket de Bağdat ve Kahire kıskacının içine düşecektir. Irak'ta eninde sonunda Mısır'da dengeyi tekrar kuramazsak, günün birinde, kös kös geri çekilmemiz mukadderdir. Fakat dengeyi düzeltmek için de bu hafta başlayan maceradan çok daha tehlikeli maceralara atılmamız gerekiyor. Durumun mantığı bu fakat unutmamamız gerekir ki, şimdiye kadarki Ortadoğu siyasetimizde mantık pek az rol oynamıştır.³⁶²

Doğu Akdeniz'de bulun ABD 6. Filosuna bağlı 15.000 deniz piyadesinin Lübnan'a yaptığı çıkarma Irak'taki ihtilal'in Lübnan'a sıçramasını önledi. Ancak Chamoun'un iktidarını koruyamadı. ABD, Lübnan'da istikrar için Chamoun'un iktidarının sona ermesi gerektiğini anladı. ABD'nin yaptığı baskılar sonunda Chamoun, cumhurbaşkanlığı süresini uzatmaktan vazgeçti. 31 Temmuz 1958'de yapılan seçimlerde Lübnan parlamentosu General Fuad Şihap'ı büyük çoğunlukla cumhurbaşkanı seçti. General Şihap, olayların çıktığı Mayıs 1958'den bu yana silahlı kuvvetleri iç politikadan uzak tutmuş öte yandan olayların bir iç savaş halini almaması için elinden gelen çabayı göstermişti. General Şihap gösterdiği bu çaba ve dengeleyici siyaseti ile hem Müslümanların hem de Hristiyanların desteğini aldı. Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasında ilişkiler yeniden normale dönmeye başladı. Şihap ayrıca önemli reformlarda yaptı. Şihap, Lübnan'daki olayların sebebi

³⁶² “Ortadoğu Buhranının Ortaya Koyduğu Mantık Dersleri ve Mantıksızlıklar?”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 105, (1 Ağustos 1958), s. 17.

olan Müslümanların yönetimde az temsil edilmesi sorununa çözüm getirdi. Bunun yanında Müslümanlara yönetim kademelerinde daha fazla yer vermeye başladı.³⁶³

7.2. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi

Ürdün ve Irak arasında 1957 yılında federal bir birlik kurulmuştu. Ancak Irak'ta ihtilal meydana gelince federal birliğin anayasası gereğince federal birliğin başkanlığı Irak'tan Ürdün'e geçti. Irak'ta meydana gelen ihtilal bu yüzden Ürdün'ü yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Mısır lideri Nasır ve Irak'ta ihtilali gerçekleştiren Kasım, Ürdün ile Irak arasındaki bu birlikteliği bahane edip Irak İhtilalini Ürdün'e taşımak isteyebilirlerdi. Ürdün Kralı Hüseyin'in böyle bir müdahaleye karşı koyacak gücü yoktu. Arap-İsrail savaşlarında Ürdün'e göç etmek zorunda kalan çoğu Arap milliyetçisi ve sosyalist eğilimleri olan Filistinli göçmenler, Kral Hüseyin'e karşı girişilecek bir isyanda gönüllü olarak yer alırlardı.³⁶⁴

1957 yılının başlarından itibaren Kral Hüseyin'in iktidarı zor durumdaydı. 1957'nin ilk aylarında Başbakan Nablusi, Kral Hüseyin tarafından istifaya zorlandı. Ancak Kral Hüseyin uzun süre Nablusi'nin ve Baas Sosyalist Partisi taraftarlarının dışlandığı bir hükümet kuramadı. Kral Hüseyin'e karşı girişilen başarısız darbe girişiminden sonra Batı yanlısı İbrahim El Haşim Başbakanlığa getirildi. Başbakan İbrahim El Haşimi, Ürdün'de olağan üstü hal ilan ederek siyasi partileri kapattı ve Baas Sosyalist Partisi'nin bazı yöneticilerini yabancı devletler için çalıştıkları gerekçesiyle tutuklattı. Bunun yanında Kral Hüseyin, Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım talep ederek Ürdün'deki rejimi korumak için dışardan da destek aradı. ABD'de bunun üzerine 6. Filo'yu Doğu Akdeniz'e gönderdi ve Ürdün'e 10 milyon dolar ekonomik yardım yaptı. ABD'den gelen bu yardım Kral Hüseyin'i bir süre daha rahatlattıysa da, Şubat 1958'de Suriye ve Mısır'ın birleşerek

³⁶³ **Tayyar Arı**, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş, Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.294.

³⁶⁴ **Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke**, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.227.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması ardından Temmuz 1958'de Irak'ta ihtilalin ortaya çıkması, Ürdün'de yeniden ayaklanmaların çıkmasına sebep oldu.³⁶⁵

ABD'nin Lübnan'a asker çıkarmasından bir gün sonra Ürdün Kralı Hüseyin, Amman'daki İngiltere ve ABD Büyükelçilerinden Ürdün'e askeri yardım yapmalarını istedi. Bunun üzerine İngiltere, Kıbrıs'taki üssünden 2000 kişilik bir kuvveti Ürdün'e göndererek Kral Hüseyin'e yardım etti. Bu çıkarmada ABD hava kuvvetleri İngiltere'ye yardım etti. Ürdün Kralı Hüseyin, 17 Temmuz 1958'de yaptığı açıklamada, bunun Ürdün'ü çevresindeki düşmanlardan korumak için geçici bir tedbir olduğunu, alınan kararın Birleşmiş Milletler Anayasa'sına uygun ve Ürdün Parlamentosu ve hükümetinin oy birliği ile alındığını bildirdi. İngiliz kuvvetleri Ürdün topraklarına indiği gün Ürdün, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni iç işlerine karıştığı gerekçesiyle şikâyet etti. Aynı gün Birleşik Arap Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini kesti.³⁶⁶

7.3 Lübnan ve Ürdün'e Müdahaleye Tepkiler

Ortadoğu'da hızla gelişen olayları görüşmek üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi acilen toplandı. 15–22 Temmuz 1958 tarihleri arasında devam eden görüşmelerden Sovyetler Birliği'nin vetosu nedeniyle bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine konu ile ilgili görüşmeler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda devam etti. Genel Kurul'daki görüşmeler sonunda Birleşmiş Milletler üyesi on Arap devletinin ortak tasarısı 21 Ağustos 1958'de kabul edildi. Arap ülkelerinin hazırladığı karar tasarısında, Arap ülkelerinin birbirlerinin rejimlerini değiştirmeye yönelik faaliyetlerden kaçınacakları ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Hammarskjöld'ün Ürdün ve Lübnan'daki yabancı güçlerin bir an önce çekilmesi için çalışmalar yapması için karar alınması isteniyordu. Kabul edilen bu karar tasarısı gereğince Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Hammarskjöld, Ürdün ve Lübnan'ı ziyaret etti. Genel Sekreter bu ziyaret sonunda hazırladığı ve Genel Kurula sunduğu raporda ABD ve İngiltere'nin kısa sürede bu ülkedeki güçlerini çekeceklerine dair

³⁶⁵ “Ürdün Kurtulacak mı?”, *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 75, (1 Mayıs 1957), s. 6., **Arı**, a.g.e., s.298.

³⁶⁶ **Kürkçüoğlu**, a.g.e., s. 125.

kendisine teminat verdiğini bildirdi. ABD kuvvetleri 26 Ekim 1958’de, Lübnan’dan İngiliz kuvvetleri de 2 Kasım 1958’de Ürdün’den geri çekildi. 19 Kasım 1958’de de Birleşmiş Milletler gözlemci heyeti Lübnan’da görevlerinin bittiğini ülkedeki durumun normale döndüğünü açıkladı. Lübnan Hükümeti Birleşmiş Milletler gözlemci heyeti de çekildikten sonra Birleşik Arap Cumhuriyeti ile ilişkilerinin tekrar normale döndüğünü açıkladı ve Güvenlik Konseyi’ne Birleşik Arap Cumhuriyeti aleyhinde yapmış olduğu şikâyeti geri aldı. Lübnan’la beraber Ürdün’ün de Birleşik Arap Cumhuriyeti ilişkileri normale dönmeye başladı.³⁶⁷

Türkiye, Irak’ta ihtilal meydana geldikten sonra bölgedeki gelişmeleri daha da yakından izlemeye başladı. Başbakan Menderes’e gelen istihbarat raporları Türkiye’nin endişelerini haklı çıkaracak yöneydi. Cizre’de bulunan 119 ncü Alay Kumandanlığı tarafından elde edilen bilgilere göre Suriye, seferberlik ilan etmemekle birlikte, ilçe ve köylerden askerliğini yapmış yapmamış birçok vatandaşını silâh altına alarak bunları sivil kamyonlarla Lübnan sınırına sevk etmekte ve Suriyeli subaylar milis kuvvetler oluşturmaktaydı.³⁶⁸ Suriye’den gelen bu bilgiler Türkiye’de Suriye’nin Lübnan’a müdahale edebileceği endişesi yarattı. Türk yetkililer bu sebepten Lübnan’a müdahalede aceleci ve kararlı davranılmasını istediler ve bu çıkarma yapılırken destek verdiler.

Lübnan’da meydana gelen gelişmeler Türk basını tarafından da yakından takip edilmekteydi. Lübnan’a müdahalenin öncesinde Türk basınında bu müdahalenin meşru bir müdahale olup olmayacağı ve Lübnan’daki karışıklıklarla çözüm getirip getirmeyeceği tartışılmaya başladı. On beş günde bir yayınlanan siyaset ve iktisat dergisi Forum’da yayınlanan makale bu konudaki tartışmaların içeriği hakkında örnek teşkil edecek mahiyettedir. Makalede Lübnan’a müdahale ile ilgili şunlar yazmaktadır:

Chamun idaresi Batıya taraftardır. Eisenhower Doktrini’ni kabul etmiştir. Hatta Süveyş hadiseleri esnasında Fransa ve İngiltere ile diplomatik münasebetlerini kesmeyen tek Arap Hükümeti de Sami El Sulh Hükümeti olmuştur. Batıya bu kadar – hatta fazlasıyla sadık bir hükümetin- şu veya bu şekilde düşmesi elbette Bağdat Paketi ve Haşimi Arap Federasyonu için büyük prestij kaybına intaç edecektir. Bütün bunlar doğrudur ve bütün bunların olmasını gönül asla arzu etmez. Lakin bunların vukkuana nasıl mani olmalı? Batının dört yıldır Ortadoğu’da ve bilhassa Arap Dünyasında takip ettiği siyasetin neticesine bakınca, her nasılsa Batıya hizmetlerini arz etmiş olan pek

³⁶⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 128.

³⁶⁸ B.C.A.: 30..1.0/69.434.15-23/07/1958.

arif Arap politikacılarının istisnasız hepsinin kendi milletleri tarafından nefret edilen şahsiyetler olduğunu görürüz. Bugünkü Lübnan hükümeti de artık bu durumdadır. Bu hükümetin, devletler hukuku kaideleri gereğince Lübnan'ı temsile yetkili sayılması bu vakıayı değiştirmez. Asiler meşru bir hükümeti silah kuvvetiyle devirme yoluna girmekle hata etmişlerdir. Bugünkü hükümeti meşru yollardan da devirmek mümkün olabilirdi. Fakat asiler iyi veya kötü bir yol seçmiş olsunlar, bu hali hazır hükümetin halk tarafından sevilmediği vakıasını değiştirmez. Şimdi; Batı ne yapacaktır? Sevilmeyen ve devrilmeye mahkûm –fakat meşru- bir hükümeti iş başında tutmak için BM antlaşmasına istinaden Lübnan'a asker mi gönderecektir? Bu suretle, beklide isyanı bastırmak ve meşru hükümeti ayakta tutmak mümkün olacaktır. Fakat bu hükümet istenmemektedir; binaenaleyh, kaynaşma devam edecektir. Ve kaynaşma devam ettikçe, huzursuzluk dinmedikçe bunun baş mesulü olarak bütün Arap dünyası Batılı devletleri ve Bağdat Paktı'nı görecekler. Katı kanaatimiz şudur i Lübnan'da BM çerçevesi içinde bile olsa bir silahlı müdahale davayı ancak çok kısa bir zaman içinde zahiren ve muvakkatten halledecektir. Aslında böyle bir silahlı müdahale, Batının Ortadoğu politikasının çökmesini hızlandırmaktan başka hiçbir şeye yaramayacaktır.³⁶⁹

Lübnan'a yapılan ABD çıkarması Bağdat Paktı'nın üç bölge ülkesi olan Türkiye, İran, Pakistan, tarafından memnuniyetle karşılandı. Türkiye, İran ve Pakistan Devlet başkanları İstanbul'daki Bağdat Paktı toplantısında Lübnan'a yapılan müdahaleyi de değerlendirdiler. Üç ülke lideri Eisenhower'e gönderdikleri mesajda, ABD'nin Lübnan'a yaptığı müdahaleden duydukları memnuniyeti dile getirdiler.³⁷⁰

Bagdat Paktı toplantısından sonra basın mensuplarının sorunlarını cevaplayan Dışleri Bakanı Zorlu, ABD'nin Lübnan'a yaptığı müdahalesi ile ilgili sorulan bir soruya şu şekilde cevap verdi:

Lübnan hadiseleriyle çok yakından alakadar bulunan Türkiye, meşru Lübnan hükümetine yardım edilmesi geldiği hususundaki kanaatini açıklamıştır. Türkiye bu konudaki kanaatini olduğu gibi muhafaza etmekte ve Birleşik Amerika'nın hareketini tamamıyla desteklemektedir.³⁷¹

Türk Hükümeti, ABD'yi Lübnan'a asker çıkarırken sadece politik olarak değil askeri olarak da destekledi. ABD'nin Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Zorlu'ya ABD'nin Lübnan'a asker çıkarmaya karar verdiğini bildirdiği zaman Zorlu, Türk Hava Kuvvetleri'nin bu operasyonda ABD'ye destek sağlamaya hazır olduğunu bildirdi. ABD'nin Ankara Büyükelçisi, bu teklifi Türk Hava Kuvvetleri'nin NATO'ya bağlı güçler olduğu ve Lübnan'a yapılan operasyonun, NATO değil ABD operasyonu olduğunu söyleyerek reddetti. Ancak ABD, NATO'ya bağlı bir üs olan Adana İncirlik Üssü'nü Lübnan'a yapılan çıkarmada

³⁶⁹ “Lübnan Olayları ve Müdahale”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 103, (1 Temmuz 1958), s. 6.

³⁷⁰ **Kürkçüoğlu**, a.g.e., s. 134.

³⁷¹ *Zafer*, 18 Temmuz 1958.

konaklama ve yedek teçhizat deposu olarak kullandı. Lübnan'a inen ilk ABD askerleri olan Amiral Holloway komutasında Almanya'da nakledilen 24. Tümen 187. Piyade bölüğü ilk önce Adana İncirlik Üssü'ne konuşlandı. 18 Temmuz 1958'e gelindiğinde Adana İncirlik Üssü'ndeki ABD askeri sayısı 1500 aştı ve bu sayının daha da artacağı bildirildi.³⁷²

Irak'ta ihtilal patlak verdiği andan itibaren Ürdün Kralı Hüseyin, Bağdat Paktı üyeleri ile sıkı temas içinde oldu. Bağdat Paktı üyeleri İstanbul'da yaptıkları toplantıda Kral Hüseyin'e ortak bir mesaj göndererek ona duydukları güveni belirttiler. Türkiye'nin Amman Büyükelçisi Mahmut Dikerdem tarafından Kral Hüseyin'e aktarılan bu mesaja Kral Hüseyin verdiği cevapta bölgedeki gelişmeler konusunda duyduğu endişeyi ve Bağdat Paktı üyelerinden beklentisini şu sözlerle aktarıyordu;

Büyük dostlarımın şahsıma gösterdikleri güvenden memnunluk duydum, ancak biz bu duruma Ürdün'de tek başımıza karşı koyacak güçte değiliz. Irak yitirilirse bizde mahvoluruz. Bizden sonra ise Suudi Arabistan ile Kuveyt'in düşmesi bir gün meselesidir. Dostlarımızdan beklediğimiz, zaman kaybetmeden hareket geçmeleridir. Ben şahsen Türkiye'nin Suriye, ya da Irak üzerine yapacağı askeri harekâtın her şeyi halledeceğine inanıyorum. Bu gerçekleşirse biz de bütün kuvvetlerimizle harekâta hazırız.³⁷³

Kral Hüseyin'in bu talebi Bağdat paktı üyeleri tarafından sıcak karşılanmadı. Çünkü Bağdat Paktı üyeleri İngiltere'nin Ürdün'e müdahaleye niyetli olduğunu anladılar. Bu yüzden Kral Hüseyin'e ikinci bir mesaj daha göndererek Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 51. maddesine dayanarak toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını korumak için ABD ve İngiltere'den yardım istemesini tavsiye ettiler. Ürdün'de bu tavsiyeye uyarak İngiltere'den ve ABD'den yardım istedi. İngiltere'nin Ürdün'e yaptığı müdahale Türkiye tarafından olumlu karşılandı. Türkiye, Ürdün'e yapılan müdahaleyi bu ülkenin bağımsızlığını koruma amacı taşıdığına düşünüyordu. Ürdün'e İngiltere kuvvetlerinin çıkışını değerlendiren Zorlu, gazetecilerin Ürdün'ün Bağdat Paktı'ndan yardım istediği yönündeki sorularına, Bağdat Paktı'nın üyesi olan

³⁷² **Ayşegül Sever**, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 214.

³⁷³ **Mahmut Dikerdem**, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s.183.

İngiltere Ürdün'e askeri yardım yaptığını böylece bu talebin karşılandığını belirterek cevap verdi.³⁷⁴

Ürdün'e yapılan İngiliz müdahalesi TBMM'de de tartışıldı. Dışişleri Bakanı Vekili Gedik, 26 Temmuz 1958'de yaptığı konuşmada Ürdün'e yapılan müdahalenin Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 51. maddesine uygun ve hukuki olarak meşru bir hareket olduğunu ve İngiltere'nin yaptığı harekâtı Ürdün'ün bağımsızlığı için alınan uygun bir tedbir olarak gördüklerini söyledi.³⁷⁵

Türk Hükümetinin, Lübnan ve Ürdün'e yapılan müdahaleye gösterdiği destek Türkiye'de muhalefetten gelmedi. Muhalefetin karşı olduğu başlıca husus hem İngiltere hem de ABD'nin düzenledikleri operasyon öncesinde Türkiye'ye danışmaktan ziyade bilgilendirerek hareket ettikleriydi. Diğer bir hususta ABD güçlerinin Lübnan'a çıkarma yaparken İncirlik Üssü'nü kullanma şekliydi. Muhalefet İncirlik Üssü'ne gelen ABD askerlerinin Türk Hükümeti'nin inisiyatifi doğrultusunda mı yoksa bunun bir oldubitti ile kabul mü ettirildiği konusu tartışıldı. Muhalefete göre ABD askerleri Türk Hükümeti'nin istek ve bilgi dahilinde İncirlik Üssü'ne gelse dahi ABD, bir NATO üssü olan İncirlik Üssü'nü NATO'nun savunma amaçlarının dışında daha çok kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştı. ABD birliklerinin İncirlik Üssü'ne gelmesiyle bir başka kriz daha baş gösterdi. ABD birlikleri ile bir grup Avrupalı ve ABD'li basın mensubu da İncirlik Üssü'ne gelmiş ve Lübnan'a yapılan hareket hakkında buradan bilgi almışlardı. Ancak İncirlik Üssü'ne Türk gazeteciler alınmadı. Bu ayırım Türk vatandaşlarının kendi ülkesinde ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü yorumlarına yol açtı. Tüm bu sorunlar 22 Temmuz 1958'de CHP tarafından meclise taşındı. Ancak Demokrat Parti hükümeti bu sorunlar hakkında gerekli açıklamayı yapmaktan kaçındı.³⁷⁶

³⁷⁴ Zafer, 19 Temmuz 1958.

³⁷⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 135.

³⁷⁶ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1979, s.169.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı, Almanya ve Japonya'nın yenilgiye uğratılması ile sona erdi. Ancak Almanya'nın başlattığı savaş, özellikle Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak çöküntüye uğrattı. İngiltere ve Fransa gibi dünyanın önemli güçlerinin yaşadıkları ekonomik sıkıntı ve savaş sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan güç boşluğunun yarattığı fırsatlar Sovyetler Birliği tarafından iyi değerlendirildi. Sovyetler Birliği, batısında Almanya doğusunda Japonya gibi iki önemli gücün ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak için harekete geçti. II. Dünya Savaşı boyunca İngiltere, Fransa ve ABD ile Almanya'ya karşı savaşan Sovyetler Birliği savaşın bitiminden itibaren yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Sovyetler Birliği, öncelikle Doğu Avrupa'da işgal ettiği topraklardan çekilmek istemedi. Doğu Avrupa'dan çekilirken kendine yakın hükümetleri iş başına getirdi.

Sovyetler Birliği özellikle Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde baskı kurarak bu üç ülkeyi kendi peyki yapmaya çalıştı. II. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Türkiye üzerinde yoğun bir Sovyet baskısı hissetmeye başladı. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye üst üste verdiği notalarda Türk boğazlarından üst talep ediyor; Kars ve Ardahan illerini terk ederek doğu sınırında değişiklikler yapılmasını istiyordu. Türkiye uzun süre Sovyetler Birliği'nin baskısına tek başına direnmek zorunda kaldı. Aynı şekilde Yunanistan'da Sovyetler Birliği'nin körüklediği iç savaş nedeniyle zor günler yaşıyordu. Sovyetler Birliği ile savaş boyunca yürüttüğü ittifaka güvenen ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı amaç güttüğünü İngiltere'nin telkinleri sayesinde 1947 yılına gelindiğinde anladı. İngiltere Şubat 1947'de ABD'ye verdiği iki memorandumda Türkiye ve Yunanistan'ın batının savunması için taşıdığı öneme işaret ederek artık bu iki ülkeyi destekleyecek ekonomik gücü olmadığından bu görevin ABD'ye düştüğünü belirtti. 12 Mart 1947'de Truman Doktrini olarak bilinen Türkiye ve Yunanistan'a yardım programının ilan edilmesi ile beraber ABD yavaş yavaş İngiltere'nin nüfuz alanında daha aktif olmaya başladı. Ancak bu yardımın Avrupa ülkelerini içine alarak genişletilmesi gerektiği kısa sürede ortaya çıktı. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adıyla anılacak olan Marshall Planı ile Avrupa'daki komünist yayılmayı ekonomik tedbirlerle önlenmeye çalışıldı. Ancak sadece ekonomik tedbirlerle Avrupa'nın Sovyetler Birliği'nden korunması mümkün

değildi. Avrupa ülkelerinin askeri bir ittifak içinde bir araya gelerek ortak bir savunma sistemi oluşturma gayretleri 4 Nisan 1949'da NATO'nun kurulmasıyla sonuçlandı.

Türkiye, NATO kurulduğunda bu ittifakın dışında kaldı. Bunun başlıca sebeplerinden biri İngiltere'nin itirazıydı. İngiltere, Türkiye'yi NATO içinde değil de, Ortadoğu ülkelerinin bir araya geleceği bir ittifak içinde görmek istiyordu. Üstelik bu dönemde nükleer silahların verdiği üstünlüğe güvenen NATO üyeleri Türkiye'nin stratejik önemini geç algıladılar. Kore Savaşı, NATO üyelerine ellerindeki nükleer silahların savaş çıkmasını engelleyemeyeceğini gösterdiği gibi Türkiye'nin askeri gücünün ve desteğinin ne kadar önemli olduğunu da gösterdi. Türkiye, İngiltere'ye Ortadoğu'da daha aktif bir politika izleyerek bir ittifak kurma sözü verdikten sonra İngiltere'nin itirazının kalkmasıyla 18 Şubat 1952'de NATO'ya girdi.

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemeye başladı. İngiltere, Türkiye üzerinden diğer Ortadoğu ülkelerine yaklaşmak ve kurulacak ittifak ile beraber yapılacak ikili antlaşmalarla, ekonomik zorluklar nedeniyle çekilmek zorunda kaldığı Ortadoğu'daki siyasi varlığını devam ettirmeyi amaçlıyordu. İngiltere bu sayede Ortadoğu'da ve Doğu Akdeniz'de sahip olduğu nüfuz alanlarını ABD'ye bırakmayacaktı. İngiltere'nin, Ortadoğu savunması ile ilgili ilk teşebbüsü Ortadoğu Komutanlığı oldu. Kurulması planlanan komutanlığın merkezi Mısır olacaktı. Türkiye, İngiltere'ye NATO'ya üye olduktan sonra bu komutanlığa katılacağına söz vermişti. Türkiye, sözünde durarak Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması çalışmalarında aktif rol oynadı. Türkiye, 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere ve Fransa ile beraber Mısır' a Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması için teklifte bulundu. Ancak bu teklif İngiltere'yi Süveyş Kanal Üssü'nden atmaya çalışan Mısır tarafından reddedildi. Komutanlığın merkezi olacak ülkenin teklifi reddetmesiyle bu projenin uygulanmayacağı ortaya çıktı. Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı teklifini reddetmesinden sonra İngiltere bölge ülkelerinin böyle bir askeri organizasyon etrafında toplanmanın kolay olmadığını anladı.

Ortadoğu ülkelerini askeri bir ittifak etrafında toplanmanın kolay olmadığını gören İngiltere, kurmak istediği ittifaka Ortadoğu Savunma Organizasyonu ismini vererek daha esnek ve siyasi kimliği ağır basan bir ittifak modelini Ortadoğu

lkelerine sunmaya karar verdi. Haziran 1952'den itibaren Őekillenmeye başlayan yeni projede, Türkiye'de Ekim 1952'den itibaren aktif rol almaya başladı. Yeni projede İngiltere ve Türkiye, Mısır'dan ziyade Irak gibi ikna edilmesi daha kolay ülkelerle görüŐmeye başlanması taraftarıydı. Ancak ABD Hükümeti, Mısır ile İngiltere arasındaki sorunlar czlmeden Ortadoğu'da bir ittifakın kurulamayacağına inandıklarından bu fikre karşı cıkıı. İngiltere, ABD Hükümetinin bu konudaki uyarılarını dikkate alarak Mısır'la anlaşmanın yollarını aramaya koyuldu. Öte yandan ABD Hükümeti, İngiltere'nin Kasım 1951'den beri yürüttüğü Ortadoğu politikasının bir ittifakla sonulanamayacağını anladı. Özellikle Ocak 1953'te Eisenhower yönetiminin iktidara gelmesiyle ABD, Ortadoğu'da daha aktif rol oynamaya başladı.

ABD Hükümeti, dünya cpında güvenlik politikasını yeniden oluşturduğu bu dönemde Ortadoğu'ya ayrı bir önem veriyordu. Dışışleri Bakanı John Foster Dulles, ABD'nin yeni Ortadoğu politikası oluŐturulurken hata yapılmasını engellemek için 9 Mayıs 1953'te Ortadoğu ülkelerini kapsayan bir geziye cıkıı. Dulles, gezisini tamamladıktan sonra 1 Haziran 1953'te ABD Milli Güvenlik Konseyi'ne izlenimlerini anlattı. Dulles, burada yaptığı konuşmada Şu anda Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulmasının imkânsız olduğunu, eğer Ortadoğu'da bir savuma organizasyonu kurulmak isteniyorsa bu iş için Sovyetler Birliği tehdidini daha fazla algılayan Türkiye, Irak, Suriye, Pakistan gibi kuzey ülkeleri ile calıŐmasını gerektiğini bildirdi. Böylece Kuzey Kuşağı Projesi ortaya cıkıı. Bu projenin hayata geçirilmesi için ilk adım 2 Nisan 1954'te Türkiye – Pakistan Antlaşması ile atıldı.

Türkiye–Pakistan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye bölge ülkelerini bu antlaşmaya katmak için daha aktif bir politika izlemeye başladı. Bölge lkelerinin Batılı ülkelerle beraber kurulacak bir Ortadoğu paktına nasıl baktıklarını daha iyi anlamak için Ortadoğu lkelerinde görev yapan bykelcilerini Türkiye'ye cağırarak onların fikirlerini aldı.

Türkiye'nin, Türkiye–Pakistan Antlaşması'na dahil etmek istediği ilk lke Irak'tı. Irak hükümeti bu konuda istekliydi. Ancak Arap ülkelerinden ve kamuoyundan gelecek tepkilerden cekiniyordu. Tüm tereddütlere rağmen Nuri Said, 9–18 Ekim 1954 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret ederek, Türkiye ile kurulacak pakt hakkında görüşmelere başladı. Bağdat Paktı'nın kurulması için calıŐmalara 6–12 Ocak 1955 tarihlerinde Başbakan Menderes'in Bağdat'a yaptığı ziyaret ile devam

etti. Başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerinden gelen tepkilerin her geçen gün artması, Türkiye'yi daha hızlı davranmaya sevk etti. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalandı. Böylece Bağdat Paktı kurulmuş oldu.

Bağdat Paktı kurulduktan sonra pakta ilk katılan devlet İngiltere oldu. İngiltere'nin Bağdat Paktına katılmakta bu kadar aceleci davranmasının sebebi Irak ile 1930'da imzaladığı ikili antlaşmanın süresinin 1956'da bitecek olmasıydı. İngiltere, Irak'la Bağdat Paktı çatısı altında ikili antlaşmalar imzalayarak Irak'taki etkinliğini devam ettirmek istiyordu. İngiltere, 4 Nisan 1955'te Bağdat Paktı'na katıldı. Kısa süre sonrada Irak ile İngiltere arasında yeni bir işbirliği antlaşması imzalandı.

Bağdat Paktı'na, katılan ikinci devlet olan Pakistan'ın amacı hem batılı ülkelere ekonomik yardım alabilmek hem de Hindistan ile yaşadığı gerginlikte batılı ülkelerin politik ve askeri desteğini kazanmaktı. Neticede Pakistan 23 Eylül 1955'te Bağdat Paktı'na katıldı.

İran, Bağdat Paktı'na katılan üçüncü ülke oldu. Kuzey Kuşağı Projesi'nin tam anlamıyla gerçekleşmesi için İran'ın Bağdat Paktı içinde yer alması gerekiyordu. Musaddıq yönetiminin, 1953'te devrilmesinden sonra Batılı ülkelerle daha yakın ilişkiler kuran İran'ın Bağdat Paktı'na katılımı 3 Kasım 1955'te gerçekleşti.

Bağdat Paktı'nın kuruluşu ile pakta ilk tepkilerde gelmeye başladı. Türkiye, Bağdat Paktı nedeniyle ilk ciddi anlaşmazlığı Suriye ile yaşadı. Menderes, Bağdat Paktı'nın imzalamasının hemen ardından Suriye'nin başkenti Şam'a giderek yapılan bu ilk görüşmelerde Suriye'nin Bağdat Paktı'na katılmak konusunda ki isteksizliğini gördü. Suriye'nin Mısır ile beraber Bağdat Paktı'na alternatif bir savunma antlaşması yapmak istemesi Türkiye'nin Suriye'ye karşı tavrını sertleşmesine sebep oldu. Türkiye'nin Suriye'ye karşı sertleşen tutumu özellikle Arap ülkelerinde Bağdat Paktı karşıtlığının yükselmesine sebep oldu. Aslında bu dönemde Suriye'ye verilen sert notalar Batılı hükümetlerce de eleştiriliyordu. Özellikle Fransa, bölgedeki etkinliğinin hala devam ettiğini ispatlamak için Türkiye ile Suriye arasındaki gerginliği bahane ederek Türkiye ve Bağdat Paktı aleyhinde yürüttüğü propagandaya hız verdi. ABD Hükümeti ise Türkiye'nin Suriye'ye karşı bu kadar sert bir tutum içinde olmasının Ortadoğu'daki ABD imajına zarar verdiği gerekçesiyle karşıydı.

Çünkü bu dönemde Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasının uygulayıcısı olarak görülüyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye'ye karşı sertleşen tutumunun arkasında ABD'nin olduğuna inanılıyor bu durumda ABD Hükümetini rahatsız ediyordu.

Bağdat Paktı'ndan rahatsızlık duyan bir diğer bölge ülkesi İsrail'di. İsrail, Türkiye'nin Irak ile aynı pakt içinde yer almasını kendi güvenliği için tehlikeli görüyor ve Ortadoğu'da yalnızlığa itildiğini düşündürüyordu. İsrail, kendisini ile mütareke bile imzalamamış bir devletin Türkiye ve Batılı ülkelerle bu kadar yakınlaşmasını tehlikeli buluyordu. İsrail, Bağdat Paktı'nın bazı maddelerinde kendisinin hedef gösterildiği gerekçesiyle Türkiye'ye bir nota göndererek iki ülke arasındaki ilişkilerin sıkıntılı bir döneme girdiğini belirtiyordu. Bağdat Paktı yıkılıncaya kadar İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler soğuk bir dönemden geçti.

Bağdat Paktı aleyhindeki propagandanın liderliğini Mısır üstleniyordu. Mısır, ezeli rakibi Irak'ın Ortadoğu'da bu kadar ön plana çıkmasından ve Batılarca desteklenmesinden kaygılıydı. Mısır, hem basın yayın yoluyla hem de diplomatik olarak Bağdat Paktı aleyhinde geniş bir propaganda başlattı. Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Salim, Londra Radyosu'na verdiği demeçte Arap Güvenlik Paktı'ndan çekileceklerini ve üye ülkelerin başka devletlerle antlaşma yapmasını engelleyen yeni bir askeri pakta hazırlandıklarını duyurdu. 16 Ocak 1955'te Arap ülkelerinin başbakanlarını toplayan Mısır, onların Bağdat Paktı'na katılmasını engellemeye çalıştı. Bağdat Paktı aleyhinde yapılan propagandanın başarılı bir şekilde yürütüldü. 1956 yılına gelindiğinde Bağdat Paktı'na İngiltere, İran ve Pakistan dışında yeni üyeler katılmayacağı ortaya çıktı.

Bağdat Paktı, Irak İhtilali ile dağıldı. Türkiye, Bağdat Paktı kurulduğu andan itibaren Ortadoğu ülkelerine karşı izlediği katı ve idealist tavır Türkiye'nin Bağdat Paktı kurulduktan sonra ortaya çıkan krizlerde yumuşak ve yapıcı politikalar izlemesini engellendi. Türkiye'nin ön yargılar ve bilgi eksiklikleri ile beraber yürüttüğü Ortadoğu politikası, Batılı devletlerin müdahalesiyle beraber onu Ortadoğu ülkelerinden uzaklaştırdı. Diğer yandan Bağdat Paktı'na duyulan tepki Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin ve radikal siyasi akımların güçlenmesine sebep oldu.

Bağdat Paktı kurulduktan sonra 1956 yılı Arap milliyetçileri için çok önemli bir yıl oldu. 1948 Arap – İsrail Savaşı'ndan sonra daha aktif olan Arap milliyetçileri 23 Temmuz 1952'de Mısır'da Hür Subaylar ihtilalini yaparak yönetime el koymuştu. Mısır'ın yeni lideri Nasır'a göre Mısır'ın gelişiminin ve bağımsızlığının önündeki en önemli engel Mısır'daki İngiliz askeri varlığıydı. Mısır'daki en büyük İngiliz Üs'lerinden biri olan Süveyş Kanal Üssü ve Süveyş Kanalı'nın işletilmesi ile ilgili İngilizlerle yürütülen görüşmelerde 1954'te bir antlaşmaya varılsa da kısa süre sonra bu antlaşmanın da çözüm olmadığı görüldü. Nasır'da Aswam Barajı'nın finansmanı nedeniyle Batılı devletlerle düştüğü anlaşmazlıkta Süveyş Kanalı'nı kullandı. Mısır, Batılı devletlerden görmediği ekonomik ve siyasi desteği Doğu Bloğu ülkelerinden gördükçe daha rahat hareket etmeye başladı. Mısır Hükümeti, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. İngiltere ve Fransa'nın bu karara tepkisi oldukça sert oldu. İngiltere, Fransa ve İsrail başbakanları yaptıkları gizli toplantıyla Süveyş Kanalı'nı işgal etme kararı aldılar. İsrail'in saldırısıyla 28 Ekim 1956'da başlayan savaşa, 5 Kasım'da İngiliz ve Fransız kuvvetleri de katıldı. Savaşı durdurmak için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde yapılan bütün girişimler İngiltere ve Fransa'nın veto engeli nedeniyle başarısız oldu. Hem ABD hem de dünyadan gelen yoğun tepkiler nedeniyle Süveyş Kanalı'ndaki işgal sona erdirildi.

Süveyş Krizi boyunca ABD savaş seçeneğine sıcak bakmadı. Ancak Mısır'ın Süveyş Kanalı'na bir oldu bitti ile hakim olmasını istemiyordu. ABD Hükümeti Birinci Londra Konferansı'nda da belirttiği gibi Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir kuruluş tarafından yönetilmesini istiyordu.

Sovyetler Birliği ise Mısır'ın millileştirme kararını başından beri destekliyordu. Süveyş Kanalı'nı işgal eden devletlere en sert tepkiyi de Sovyetler Birliği gösterdi.

Irak ve diğer Arap devletleri ise Mısır'ın yanında olmakla beraber aktif bir şekilde Mısır'a yardım edemediler. Özellikle Irak kendi müttefiki İngiltere'nin Mısır'a saldırmasıyla Arap dünyasının içinde oldukça zor duruma düştü. 15 Kasım 1956'da Beyrut'ta toplanan Arap devletleri, Birleşmiş Milletler Anayasasının 41 inci, Arap Ortak Savunma Paktı'nın 2 inci maddesine göre güç kullanarak bu savaşı durdurmaya kararlı olduklarını bildirdiler.

II. Dünya Savaşı sırasında Süveyş Kanalı'nın ne kadar önemli bir su yolu olduğunu gören Türkiye Süveyş Krizini yakından takip etti. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını ilk kınayan ülkelerden biride Türkiye oldu. Birinci Londra Konferansı'nda Türkiye'nin tezi kanaldan geçişin serbest olması ve sorunun uluslararası bir sorun olduğu yönündeydi. Askeri müdahale başlayınca Türkiye'nin sıkıntılı günler yaşadı. Bağdat Paktı ve NATO'da müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'den destek bekliyordu. Bağdat Paktı üyesi devletler 5 -8 Kasım 1956'da Tahran'da toplanıp Süveyş Krizi'ni tartışırken İngiltere toplantıya davet edilmedi. Toplantıdan sonra yayınlanan bildiride İngiltere ve Fransa'nın kınanmaması için Türkiye elinden geleni yaptı ve sonuç bildirisinde her iki ülkede kınanmadı. Bu dönemde Arap ülkelerinden gelen baskılar nedeniyle Türkiye, İsrail büyükelçisini geri çağırarak bir nebze olsa tepkileri azaltmaya çalıştı. Ancak bu harekette Arap dünyasında çok fazla yankı bulmadı.

Sovyetler Birliği, Bağdat Paktı kurulduktan sonra pakta muhalif olan Arap ülkeleriyle daha da yakınlaştı. Özellikle Süveyş Krizi ve kriz süresince Batılı devletlerin izledikleri politika Arap kamuoyunca tepkiyle karşılanırken Sovyetler Birliği'ne karşı sempati arttı. Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile yürüttükleri bu yakın ilişkiler iç politikada hareketlenme yarattı. 1957 yılına kadar gelen süreçte Suriye'de ki komünist hareket güçlendi. Bir anlamda Suriye, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki ideolojik yayılma merkezi haline geldi. 1957 yılında Suriye'deki komünist hareketin Ürdün'e doğru yayılma eğilimi göstermesi Suriye Krizi'nin çıkmasına sebep oldu.

ABD yönetimi bu dönemde Suriye'deki komünist hareketin iktidara gelmesinden ve böylece komünizmin Ortadoğu'da yayılmasından endişe ediyordu. Bu yüzden gelişmeler karşısında duyarsız kalamazdı. ABD'nin gelişmelerden duyduğu rahatsızlık 1957 Ağustosunda daha da arttı. Çünkü Suriye, ABD'li bazı diplomatları sınır dışı etme kararı aldı.

Suriye'deki rejimin her geçen gün Sovyetler Birliği'ne daha fazla yanaşması komşuları Türkiye, Ürdün ve Irak'ı da endişelendiriyordu. Üç ülkede 22 Ağustos 1957'de Suriye'deki gelişmeleri ve Suriye'nin Ürdün üzerinde kurduğu baskıyı görüşmek için Ankara'da toplandılar. Bu toplantılara sonradan ABD Dışişleri Bakanı'nın Ortadoğu İşlerinden Sorumlu Bakan Yardımcısı Loy Henderson'da

katıldı. Toplantıdan sonra bir bildiri yayınlanmadı ancak her üç ülkede eğer ABD Suriye'ye karşı hareket geçerse ona destek vermek konusunda anlaştılar. Henderson'ın, Türkiye'den sonra ziyaret ettiği diğer Ortadoğu ülkelerinde edindiği izlenim Suriye'ye müdahalenin bölgedeki ABD imajına onarılması zor bir zarar vereceği yönündeydi. Bu yüzden ABD, Suriye'ye doğrudan müdahaleden kaçındı.

Türkiye ise güvenlik endişesi nedeniyle Suriye'deki gelişmelere çok sert tepki gösterdi. Türkiye, güney sınırındaki Suriye'nin Sovyetler Birliği tarafından gözünün önünde silahlandırılmasına göz yummayacağını göstermek istiyordu. Bu yüzden Suriye'ye karşı askeri tedbirler alındı. Özellikle hükümet ABD'nin desteğini alarak Suriye'ye karşı askeri bir harekât yapmak konusunda istekliydi. Türkiye, Suriye'ye karşı askeri hazırlıklar sürdürdükçe Sovyetler Birliği'nin tepkisi de arttı. Bulganin, Menderese gönderdiği mektupta askeri hazırlıklara son verilmesini yoksa Türkiye'nin kendini çok zor duruma sokacağını belirtti.

Türkiye kısa bir süre sonra ABD'nin askeri harekâta soğuk baktığını anladı. Tek başına Suriye'ye karşı harekete geçmesi zordu. Bu yüzden Ürün ile Suriye arasındaki ilişkilerin yumuşamasına paralel olarak Türkiye'nin tavrında zaman içinde yumuşama görüldü.

Suriye Krizi Birleşmiş Milletler'de de tartışıldı. Buradaki görüşmelere ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki güç gösterisi damgasını vurdu. Öte yandan Suudi Arabistan Kralı Suud'un arabuluculuk girişimi Suriye ile Ürdün arasındaki gerginliği çözmeye başarılı oldu. Ancak Suriye'nin reddetmesi nedeniyle Kral Suud Türkiye ile Suriye arasında arabuluculuk yapamadı. Türkiye ile Suriye arasındaki kriz Birleşmiş Milletler'deki görüşmeler sırasında çözüldü. Türkiye, Kasım 1957'den itibaren Suriye sınırına yığıldığı askeri kademeli olarak geri çekmeye başladı.

1958 yılı Ortadoğu'da oldukça önemli değişikliklerin olduğu bir yıl oldu. Batılı devletlerle kurduğu yakın ilişki ve Bağdat Paketi'nin kurucularından biri olması sebebiyle Arap milliyetçilerinin hedefi haline gelen Irak Başbakanı Nuri Said, General Kasım önderliğindeki askeri darbe ile devrildi. 14 Temmuz 1958'de gerçekleşen ihtilal Batılı ülkelerde ve Bağdat Paketi üyeleri üzerinde şok etkisi yarattı. Bağdat Paketi toplantısı için Ankara'ya gelecek olan Nuri Sadi'in linç edilerek öldürülmesi infial yarattı. Bağdat Paketi üyesi devletler ABD ile temasa geçerek Irak'taki kargaşanın sona erdirilmesini ve müdahalede bulunulmasını istediler.

Ancak ABD Hükümeti kısa sürede Irak'a müdahale etmek için geç kalındığını anladı. İngiltere ve ABD, Irak'ta meydana gelen ihtilalin yayılmasını engellemek için hareket geçti. Uzun zamandan beri iç karışıklık yaşayan Lübnan ve Ürdün'e Eisenhower Doktrini kapsamında müdahalede bulunuldu. 15 Temmuz 1958'de ABD birlikleri Lübnan'a, İngiliz birliklerde 17 Temmuz 1958'de Ürdün'e asker çıkararak bu ülkelerdeki rejimlerin korunmasına destek oldular. Bu harekâtlara Türkiye askeri ve siyasi olarak destek oldu. Birleşmiş Milletlerdeki görüşmeler sonrasında Ürdün ve Lübnan'daki yabancı kuvvetler çekildi.

Irak'ta meydana gelen ihtilal Türk Hükümeti üzerinde şok etkisi yarattı. Gelişmelere karşı en sert tepkide Türkiye'den geldi. Irak'ta rejimin değişmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırdığı gibi büyük emek harcanan ve çok ümit bağlanan Bağdat Paktı'nın sona ermesi demekti. Bağdat Paktı'nın üç bölge ülkesi Türkiye, İran ve Pakistan yaptıkları toplantılarda gelişmeler karşısında alınacak tedbirleri tartıştılar. Üç devlette Irak'taki yeni rejimi meşru saymayacaklarını ilan ettiler. Türkiye, 17 Temmuz 1958'de ABD'ye başvurarak Irak'a askeri müdahale yapmak istediğini ve bu konuda kendisinin desteklenmesini istedi. Hatta Dışişleri Bakanı Zorlu Ürdün ve Lübnan'a yapılan müdahalenin Irak'a da yapılmasına taraftar olduklarını söyledi. Bu demeç Türkiye'yi oldukça sıkıntıya soktu. Üstelik Batılı devletler Irak'ta yeni kurulan hükümeti tek tek tanımaya başlayınca Türkiye'de yeni Irak yönetimini 31 Temmuz 1958'de tanımak zorunda kaldı.

Irak'ta yeni kurulan ihtilal hükümeti başlangıçtan itibaren uluslararası yükümlüklerine sadık olduğunu belirtse de 24 Mart 1959'da askeri ve saldırgan bir pakt olan Bağdat Paktı'na katılmanın Irak'ın tarafsızlığına zara verdiği gerekçesiyle Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını bildirdi. 21 Ağustos 1959'da Bağdat Paktı'nın ismi CENTO olarak değiştirildi ve yeni merkezi Ankara oldu.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında izlediği Batı yanlısı dış politika onu NATO'ya girmesini sağlayarak Sovyetler Birliği'nin yayılmacı siyasetinden korunmasını sağladı. Türkiye, NATO'nun güvenlik şemsiyesine girerek sınırlarını güven altına almayı başardı. Ancak Türkiye'nin 1950'den itibaren Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda izlediği Ortadoğu politikası onu Ortadoğu'daki rekabetin içine çekti. Bu yüzden Ortadoğu Komutanlığı projesinden başlamak üzere bölgede meydana gelen her krizde Türkiye aktif bir şekilde yer aldı. Bunun sonucu olarak

Türkiye'nin 1950–1960 yılları arasında izlediği Ortadoğu politikası krizlerle anılır hale geldi. Dış politikada Arap ülkelerine karşı izlenen bu politikanın sonuçlarını Türkiye, 1960 ve 1970'lerde dış politikasının ana gündemini oluşturan Kıbrıs sorunu sırasında yalnız kalarak ödedi.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

a. Başbakanlık Özel Kalem

- B.C.A.: 30..1.0/102.637..9 - 11/10/1952.
B.C.A.: 30..1.0/104.647..2 - 07/01/1954.
B.C.A.: 30..1.0/104.647..4.-13/01/1954.
B.C.A.: 30..1.0/104.650..1-07/09/1954.
B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-07/09/1954.
B.C.A.: 30..1.0/18.106..35.-25/10/1954.
B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-13/11/1954.
B.C.A.: 30..1.0/104.647.2-7/11/1954.
B.C.A.: 30..1.0/35.215..10-0/0/1955.
B.C.A.: 30..1.0/126.809.2-27/01/1955.
B.C.A.: 30..1.0/35.215..3 - 24/02/1955.
B.C.A.: 30..1.0/35.215.13-9/11/1956.
B.C.A.: 30..1.0/62.380.10-14/05/1956.
B.C.A.:30..1.0/111.701..7-10/11/1956.
B.C.A.: 30..1.0/133.864.2-14/11/1956.
B.C.A.: 30..1.0/62.381.14-15/11/1956.
B.C.A.: 30..1.0/133.862.3-22/1/1957.
B.C.A.: 30..1.0/40.236.11-25/03/1957.
B.C.A.: 30..1.0/40.236..14-24/09/1957.
B.C.A.: 30..1.0/104.651.3-23/10/1957
B.C.A.: 30..1.0/68.431.6-29/10/1957.
B.C.A.: 30..1.0/68.432.1-01/11/1957.
B.C.A.: 30..1.0/69.434.15-23/07/1958.

b. Bakanlar Kurulu Kararları

B.C.A. : 030.18/146.63.1.2 (58–2) – 03.08.1956 (4/7707)

B.C.A. : 030.18/144.80.3 (107–24) – 27.09. 1956 (4/8034)

B.C.A. : 030.18/146.41.5 (75–18) – 28.08.1957 (4/9338)

B-GAZETE VE DERGİLER

Ayın Tarihi (1953–1956)

Forum Dergisi(1954–1960)

Ulus Gazetesi

Zafer Gazetesi

Vatan Gazetesi

C- KİTAPLAR

ABDÜLNASIR, Cemal, *İhtilalin Felsefesi*, Ankara: Çınar Yayınevi, 1967.

AKALIN, CÜNEYT, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

AKŞİN, Aptülahat, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meselleri*, İstanbul: 1959.

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948–1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989.

_____, **Fahir**, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1996.

_____, **Fahir** *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1994.

_____, **Fahir**, *Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'na (1951–1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995.

ARSEL İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

AYDEMİR, Ş. *Süreyya İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1973. s.289.

BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: Metu Press Yayınları, 2001.

BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitapevi, 1999.

CANBOLAT, İbrahim S., *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği Bir Dönüşümün Analizi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.

DAVİŞA, Adid, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004.

DİKERDEM, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.

DURUSOY, Serap, "II.Dünya Savaşı Sonrası İktisat Politikası Arayışlarında Demokrat Parti Anlayışı."Basılmamış Doktora Tezi. Eskişehir: **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1999.

ERENDİL, Muzaffer, *Çağdaş Orta Doğu Olaylar*, Ankara: Genelkurmay, 1992.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.

GÜLER, Zeynep, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004.

GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939–1983)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1983.

_____, **Kamuran** *Türk- Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

HART, Liddell, *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

HEYKEL, M. Hasaneyn, *Kahire Dosyası*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1974.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E. *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972.

MANSFIELD, Peter, *Mısır İhtilali ve Nasır*, İstanbul: Kitapçılık Yayınları, 1967.

MCNEİLL, William H., *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Yayınevi, 2003.

MCGHEE, George, ABD — Türkiye - NATO – Ortadoğu, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.

MÜTERCİMLER, Erol – ÖKE, M. Kemal, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

NATO Bilgiler Ve Belgeler, Brüksel: NATO Enformasyon Servisi, 1971.

NASSER, Camal Abd – el –, *Mısır İhtilalinin İçyüzü* Çev. Vatan Gazetesi, İstanbul: 1954.

ORAN, Ed. Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt I 1919–1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

SANDER, Oral, *Türk- Amerikan İlişkileri 1947–1964*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979.

_____, **Oral,** *Siyasi Tarih 1918–1994*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001.

SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2000.

SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

SOYSAL, İsmail, *1955 Bağdat Paktı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____, **İsmail,** *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: II, 1945-1990, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

ŞEN, Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, İstanbul: Birey Yayınları, 2004.

TÜRKAN, Faiz, *Filistin Sorunu ve Ortadoğu*, Ankara: 1978.

Türkiye ve NATO, Türk Atlantik Anlaşması Derneği Yayını.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.

USLU, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002.

YAVUZALP, Ercüment, *Menderes'le Anılar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*, London: Frank Cass, 2005.

_____, **Behçet Kemal**, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950–1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi 2000.

YILMAZ, Türel – ŞAHİN, Mehmet, *Orta doğu Siyasetinde Suriye*, Ankara: Platin Yayınları, 2004.

D- MAKALELER

“Arap Tarafsızlığında Çözülme”, *Forum*, Cilt No.2, Sayı No.21, (1 Şubat 1955) s.19.

“Başbakanın Seyahati”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 6, (15 Haziran 1954) s.15.

EROĞLU, Hamza, “Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İkili Anlaşması”, *Milletlerarası, Münasebetler Türk Yıllığı*, I, (1960), ss. 23-65.

ESMERA. Şükrü, “Yalta’da Türkiye”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c.XXIV/ no.288 (Mart–1955), ss.433-436.

_____, **A. Şükrü**, “Süveyş ile Alakamız”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt No. XXIV, Sayı. 278 (Nisan 1954), ss. 72-77.

_____, **A. Şükrü**, “Başvekil Adnan Menderes Amerika’da”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c. XXIV / Sayı:279, (Haziran 1954), ss.110-115.

GÖNLÜBOL, Mehmet - ÜLMAN, Halûk, “ Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945–1965 “ *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXI / No–1, (Mart–1966), ss.165-189.

GÖNLÜBOL, Mehmet, “Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXIII / no.1(Mart–1968), ss.163-186.

_____, **Mehmet**, “Dış ve İç Etkenler Açısından NATO ve Türkiye”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 17, (1978), ss.34-47.

“Irak’ta Demokrasiye Doğru Adımlar mı?”, *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 80, (15 Temmuz 1957), s. 4.

“İstanbul Konferansı ve Lübnan”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 104, (15 Temmuz 1958), s. 8.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923–1973”, *Belleten*, c.XXXIX / Sayı: 154, (Nisan 1975), ss.280-315.

“Lübnan Olayları ve Müdahale”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 103, (1 Temmuz 1958), s.10-11.

- “Lübnan Olayları”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 101, (1 Haziran 19580), s. 8.
- “Ürdün Kurtulacak mı?”, *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 75, (1 Mayıs 1957), s.9.
- “NATO’nun Tarihçesi’’, “ *NATO Dergisi*, (Nisan 1962) , s.
- ORAN, Baskın**, “Türkiye’nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXV / No.1 (Mart 1970), ss.41-95.
- “Ortadoğu”, *Forum*, Cilt No.2, Sayı No.15, (1 Kasım 1954) ss. 5-6.
- “Ortadoğu Buhranının Ortaya Koyduğu Mantık Dersleri ve Mantıksızlıklar?”, *Forum*, Cilt No. IX, Sayı No. 105, (1 Ağustos 1958), ss. 15-16.
- “Tahran Demecinin Yankıları”, *Forum*, Cilt No.5, Sayı No.52, (15 Mayıs 1956) s. 5.
- “Türkiye Savunma Sistemini Geniştiriyor”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 6, (15 Haziran 1954) s.14.
- “Türkiye-İrak Paktının Akisleri”, *Forum*, Cilt No.3, Sayı No.25, (1Nisan 1955) s.7.
- “Türkiye-Pakistan Paktı”, *Forum*, Cilt No.1, Sayı No. 1, (1Nisan 1954) s. 4.
- ÜLMAN, Haluk**, “Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt No. XXI, No. 4 (Aralık 1966) ss. 197-225.
- _____, **Halûk**, “NATO ve Türkiye” , *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXII/n. 4 (Aralık – 1967), ss. 143–167.
- _____, **Haluk**, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923–1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXIII / No-3, (Eylül-1968), ss. 241-273.
- “Ürdün Kurtulacak mı?”, *Forum*, Cilt No. VII, Sayı No. 75, (1 Mayıs 1957), s. 6
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal**, “Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika’nın Savunma Projeleri”, *Türkiye Günlüğü*, sayı. 77, (Yaz–2004), ss. 75-117.
- _____, **Behçet Kemal**, “Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye Pakistan Antlaşması (1953–1954), *IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003. s.s. 849–876.
- _____, **Behçet Kemal** “Britain’s Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945–1950”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım–1999), ss.1120-1148.

_____, **Behçet Kemal** “İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye’nin NATO’ya Girişi (1950-1953), *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002, ss. 751-762.

_____, **Behçet Kemal.**, “The American Concept of the ‘Northern Tier’ Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-1954”, *Middle Eastern Studies*, volume: 37/number: 3, (July-2001), s. 58-103.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Arda Baş
Sürekli Adresi : Seyit Köyü 12 Kasım İnce Köprü Mahallesi, No:5 BOLU
Doğum Yeri ve Yılı : Çaycuma/Zonguldak, 19882
Yabancı Dili : İngilizce
İlköğretim : Üzülmez İlköğretim Okulu (Zonguldak), Kasaplar Köyü İlkokulu (Bolu), Paşaköyü İlköğretim Okulu (Bolu) (1996)
Ortaöğretim : Bolu Atatürk Lisesi (1999)
Lisans : İstanbul Üniversitesi (2003)